

VAN İNSANİ VE SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

VAN JOURNAL OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

e-ISSN: 2792-0364

Yayıncı/Publisher: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Dergisi

Aralık/December 2024

Sayı/Issue 8

Yayın dili Türkçe ve İngilizce olan online hakemli bilimsel bir dergidir.

It is an online peer-reviewed scientific journal published in Turkish and English.

Yılda iki sayı (Haziran-Aralık) yayımlanır.

It is published twice a year (June-December).

Makalelerin bilimsel, etik ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

Authors bear responsibility for the scientific, ethical, and legal content of their published articles.

Yayın Sahibi / Publisher

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Van Yuzuncu Yil University

Editör / Editor in Chief

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi / Van Yuzuncu Yil University, Faculty of Letters
Prof. Dr. Orhan DENİZ

Editör Yardımcıları / Associate Editors

Prof. Dr. Seyit Battal UĞURLU Doç. Dr. Üyesi Sabahattin ERDOĞAN

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Abdülhamit TÜFEKÇİOĞLU, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Ayhan KAYA, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Prof. Dr. Catherine FOURNET-GUERIN, Sorbonne Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Fevzi ŞAHİN, Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. M. Murat ERDOĞAN, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan DENİZ, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Vefa TAŞDELEN, Yıldız Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Aslı Didem DANIŞ ŞENYÜZ, Galatasaray Üniversitesi
Doç. Dr. Erkan YILMAZ, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Serhan AFACAN, Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Seda Karaöz ARIHAN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Orhan VAROL, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nihal EMİNOĞLU, Ankara Üniversitesi

Alan Editörleri / Field Editorial Board

Prof. Dr. Atik AYDIN, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih GENCER, Bitlis Eren Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan Oğuz AKDEMİR, Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Macit BALIK, Bartın Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet AYGÜN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Selim ASLAN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Tolga ÇIRAK, Hitit Üniversitesi
Prof. Dr. Suvat PARİN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Timur GÜLTEKİN, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Vefa TAŞDELEN, Yıldız Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Ayhan TEK, Muş Alparslan Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan YILMAZ, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. İnönü KORKMAZ, Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Kemal KAYA, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Nursel ASLANTÜRK, Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Osman ASLANOĞLU, Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. Ufuk ELYİĞİT, Bandırma 17 Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ezgi BEŞİKÇİ, Uşak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BAKİ, Aydın Adnan Menderese Üniversitesi

Dil Editörleri / Language Editors

Doç. Dr. Metin EREN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şirin DEMİR, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Yazım Editörü / Manuscript Editor

Dr. Öğr. Üyesi Erdal POLAT, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Tasarım, Dizgi, Mizanpaj / Design, Typesetting, Layout

Doç. Dr. Tahsin KORKUT, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Arş. Gör. Hüzeyin ŞAN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Sekreteryaya / Secretariate

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KARASU, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Arş. Gör. Semih NARGÜL, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

İletişim / Contact

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Kampüs 65080 Tuşba / Van

Mail: visbid@yyu.edu.tr

Web sitesi: <https://www.yyu.edu.tr/dergiler>

Tarandığı İndeksler / Indexes indexed, Modern Language Association – MLA & Crossref

Bilimsel Danışma Kurulu / Scientific Advisory Board

- Prof. Dr. Abdulmecit CANATAK, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. Abusselam ULUÇAM, Karabük Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. Ahmet EYİM, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. Ali BORAN, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. Atik AYDIN, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. Ayhan KAYA, İstanbul Bilgi Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. Bülent Cercis TANRITANIR, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. Catherine FOURNET-GUERIN, Sorbonne Üniversitesi, FRANSA
Prof. Dr. Fahri APAYDIN, Yalova Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. Géza DÁVID, Loránd Eötvös University, HUNGARY
Prof. Dr. Gülsen BAŞ, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. Hanifi Biber, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. Hasan ÇİÇEK, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. İlker AYDIN, Ordu Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇELİKEL, Pamukkale Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet DEMİRTAŞ, Bitlis Eren Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet Zeydin YILDIZ, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. Metin AYYIŞIĞI, Beykent Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. Muhammad Umar FAROOQ, Capital University of Science and Technology, PAKISTAN
Prof. Dr. Muhsin MACİT, Anadolu Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. Murat AĞARI, Karabük Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. Rafet ÇAVUŞOĞLU, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. Suvat PARİN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. Timur GÜLTEKİN, Ankara Üniversitesi, TÜRKİYE
Prof. Dr. Vefa TAŞDELEN, Yıldız Teknik Üniversitesi, TÜRKİYE
Doç. Dr. Derya SİLİBOLATLAZ BAYKARA, Gaziantep Üniversitesi, TÜRKİYE
Doç. Dr. Eren RIZVANOĞLU, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, TÜRKİYE
Doç. Dr. Erkan YILMAZ, Ankara Üniversitesi, TÜRKİYE
Doç. Dr. Gülşen TORUSDAĞ, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, TÜRKİYE
Doç. Dr. Güneş ŞAHİN, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, TÜRKİYE
Doç. Dr. Hatice Kalkan, Namık Kemal Üniversitesi, TÜRKİYE
Doç. Dr. İlknur TATAR KIRILMIŞ, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, TÜRKİYE
Doç. Dr. İsmail BAYKARA, Gaziantep Üniversitesi, TÜRKİYE
Doç. Dr. Kemal KAYA, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, TÜRKİYE
Doç. Dr. Mustafa GÜLEÇ, Ankara Üniversitesi, TÜRKİYE
Doç. Dr. Nilgün MASATCIOĞLU, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, TÜRKİYE
Doç. Dr. Seda KARAÖZ ARIHAN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Erdal POLAT, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Gulan AYZAZ, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin SARAÇOĞLU, Giresun Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Nükhet Eltut Kalender, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Ömer Taha SÖZER, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Antonio TAGLIALATELA, Tuscia University, ITALY
Dr. Çağatay ÇOKER, İstanbul Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Muntazar MEHDİ, National University of Modern Languages, PAKISTAN
Dr. S. Padmasani KANNAN, Dr. M. G. R. Educational and Research Institute, INDIA

8. Sayı Hakemleri / Reviewers for the 8th Issue

Prof. Dr. Atakan AKÇAY- Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Ayfer GEDİKLİ- Düzce Üniversitesi

Prof. Dr. Cemalettin İPEK- Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Prof. Dr. Seyfettin ERDOĞAN- İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Doç. Dr. İmran Gündüz ALPTÜRKER- Mersin Üniversitesi

Doç. Dr. Muhammed ORAL- Karabük Üniversitesi

Doç. Dr. Sibel Ezgin AĞILLI- Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

Doç. Dr. Şerife Seher EROL ÇALIŞKAN- Bartın Üniversitesi

Doç. Dr. Şule GÜMÜŞ- Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Doç. Dr. Turgay KABAK- Necmettin Erbakan Üniversitesi

Doç. Dr. Umut PARLITI- Atatürk Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Abdulsemet AYDENİZ- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hasan YENİÇIRAK- Kırklareli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Kürşat YURDİGÜL- Gümüşhane Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Münip BABUR- Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Tolga KORKUSUZ- Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi

Dr. Öğr. Gör. Taner AYDIN- Iğdır Üniversitesi

Öğr. Gör. Çağlar ÇİÇEK- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Esra ZENGİN GENÇÖRÜ

Araştırma Makalesi/Research Article

Bibliometric Analysis of the Zero Energy Neighborhood Concept: Developments and Key Trends in the Literature

Zero Energy Neighborhood Kavramının Bibliyometrik Analizi: Literatürdeki Gelişmeler ve Temel Eğilimler

(1-27)

Hacer ARSLAN KALAY - Faruk KALAY - Gökhan AYDINAY

Araştırma Makalesi/Research Article

Müze Deneyim Kalitesinin, Algılanan Fayda ve Tekrar Ziyaret Etme Niyetine Etkisi: Müze Ziyaretçilerine Yönelik Bir Araştırma

The Effect Of Museum Experience Quality On Perceived Benefit And Revisiting Intention: A Study On Museum Visitors

(28-47)

İlhan Oğuz AKDEMİR - Jila KHAKIKHOEI

Araştırma Makalesi/Research Article

Sıfır Toplamlı Oyun: İran'ın Aras Vadisi-Zengezur Jeopolitikaları

Zero-Sum Game: Iran's Geopolitics of Aras Valley-Zengezur

(48-72)

Dündar KERÇİN - Mehmet Şirin DEMİR

Derleme Makale/Review Article

Towards A More Sustainable Existential Paradigm of De-growth and De-development to Be Established in Our Modern World

Modern Dünyada Daba Sürdürülebilir ve Daba Minimalist Bir Büyüme ve Kalkınmayı Öngören Varoluşsal Bir Paradigmaya Doğru

(73-91)

Abdulhakeem Abdulghafor MOHAMED

Araştırma Makalesi/Research Article

Achaemenid Period in the Great Zab and Little Zab Rivers of Iraq

Irak'ın Büyük Zab ve Küçük Zab Nehir Havzalarında Akbaimenid Dönem

(92-104)

Ali YAĞCI - Ali Davut ALKAN

Araştırma Makalesi/Research Article

**Özel Güvenlik Sektörüne Yönelik Uzmanlık Alanları ve Eğitim Modeli Önerisi: KKTC
Örneği**

Expertise Areas and Training Model Proposal for Private Security Sector: The Case of TRNC

(105-132)

Ahmet GEDİK

Araştırma Makalesi/Research Article

Türkiye'de Kültür Endüstrisi: Medya ve Siyaset

Culture Industry in Turkey: Media and Politics

(133-145)

Mustafa SOLMAZ

Araştırma Makalesi/Research Article

Türk Halk Kültüründe Taşlarla İlgili Atasözleri ve Deyimler

Proverbs and Idioms About Stones in Turkish Folk Culture

(146-157)

Sinem YÜCETÜRK

Araştırma Makalesi/Research Article

Yakari Animasyon Filminin Monomit Kuramı Perspektifinden Analizi

Analysis of Yakari Animated Movie from the Perspective of Monomyth Theory

(158-168)

Bibliometric Analysis of the Zero Energy Neighborhood Concept: Developments and Key Trends in the Literature

Zero Energy Neighborhood Kavramının Bibliyometrik Analizi: Literatürdeki Gelişmeler ve Temel Eğilimler

Esra ZENGİN GENGÖRÜ*

Abstract

This study presents the findings of a comprehensive literature review conducted in November 2024 using the Web of Science (WoS) database with the keyword "zero energy neighborhood," analyzing 596 documents through bibliometric methods. Vosviewer software was employed to identify trends, thematic focuses and research collaborations in the field. Two main thematic clusters emerged: Energy Efficiency and Monitoring Parameters and Building Energy Consumption and Carbon Reduction. The Energy Efficiency and Monitoring Parameters cluster explores tools and processes for measuring and optimizing the energy performance of zero energy neighborhoods. It emphasizes real-time monitoring, improving energy efficiency and process optimization. The Building Energy Consumption and Carbon Reduction cluster focuses on sustainable solutions, including reducing building energy use, minimizing energy demand and cutting carbon emissions. Key topics include renewable energy integration, energy storage systems and energy efficiency standards in building designs. This study also delves into collaboration networks among authors, institutions and countries, identifying influential researchers, leading organizations and strong international partnerships. The keyword analysis highlights key themes driving the development of zero energy neighborhoods, such as innovative technologies and conceptual approaches. These include energy monitoring, renewable energy integration and carbon reduction. The findings underscore that zero energy neighborhoods are not just about reducing energy consumption; they play a vital role in sustainable urban planning and energy policy implementation. The study stresses the importance of strategies to enhance the practical application of zero energy neighborhoods and encourages further research on emerging thematic areas and technological advancements. In conclusion, this research contributes to understanding the conceptual foundations of zero energy neighborhoods, promoting innovations to improve their feasibility. It provides valuable insights for both academics and practitioners, fostering the development of strategies to support sustainable urban planning and energy policies.

Keywords: *Zero energy neighborhood, zero energy, bibliometric analysis, Web of Science.*

* Dr., Urban Planner, Ministry of Interior, e-posta: esrazengin92@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3033-2677

Atf için / Cite as: Zengin Gengörü, E. (2024). Bibliometric analysis of the zero energy neighborhood concept: Developments and key trends in the literature. *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD*. Sayı: 8, ss: 1-27

DOI: 10.62068/visbid.1583499

Öz

Bu çalışma, Kasım 2024'te Web of Science (WoS) veritabanında "zero energy neighborhood" kavramı ile yapılan kapsamlı bir literatür taramasının sonuçlarını ve elde edilen 596 belgenin bibliyometrik analizini detaylı bir şekilde sunmaktadır. Analiz, bilimsel literatürdeki ana eğilimleri, tematik odak noktalarını ve araştırma işbirliklerini incelemek için Vosviewer yazılımı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında, iki ana tematik küme tespit edilmiştir: Enerji Verimliliği ve İzleme Parametreleri ile Bina Enerji Tüketimi ve Karbon Azaltımı. Enerji Verimliliği ve İzleme Parametreleri kümesi, sıfır enerji mahallelerinin enerji performansının ölçülmesi ve değerlendirilmesi ile ilgili temel konuları içermektedir. Bu küme, enerji verimliliğini artırmaya yönelik ölçüm araçlarının geliştirilmesi, enerji tüketiminin gerçek zamanlı olarak izlenmesi ve bu süreçlerin optimize edilmesi gibi konuları kapsamaktadır. Bina Enerji Tüketimi ve Karbon Azaltımı kümesi ise binalarda enerji tüketiminin düşürülmesi, enerji talebinin minimize edilmesi ve karbon emisyonlarının azaltılması gibi sürdürülebilir çözümleri vurgulamaktadır. Çalışma, yalnızca tematik analizle sınırlı kalmamış, aynı zamanda yazarlar, kurumlar ve ülkeler arasındaki işbirliği ağlarını da detaylı bir şekilde incelemiştir. Bu analiz, sıfır enerji mahalleleri konusundaki bilimsel araştırmalarda öne çıkan etkili yazarları, lider kurumları ve güçlü uluslararası işbirliği ağlarını ortaya koymaktadır. Çalışmada kullanılan anahtar kelime analizleri, sıfır enerji mahallelerinin gelişiminde yenilikçi teknolojiler ve kavramsal yaklaşımlar açısından ön planda olan temaları açığa çıkarmıştır. Araştırmanın bulguları, sıfır enerji mahallelerinin yalnızca enerji tüketimini azaltmayı hedefleyen bir yaklaşım olmadığını, aynı zamanda sürdürülebilir kentsel planlama ve enerji politikalarının geniş ölçekli uygulanabilirliğine katkıda bulunmayı amaçladığını göstermektedir. Sonuç olarak, bu çalışma, sıfır enerji mahalleleri konusundaki mevcut bilgi birikimini zenginleştirirken, sürdürülebilir kentsel planlama ve enerji politikaları bağlamında uygulanabilecek stratejilere dair önemli bulgular sunmaktadır. Çalışmanın literatüre katkısı, sıfır enerji mahallelerinin kavramsal temellerinin anlaşılmasını kolaylaştırmak ve bu kavramın uygulanabilirliğini artırmaya yönelik bilimsel ve teknolojik yeniliklerin geliştirilmesini teşvik etmektir. Bu bağlamda, sıfır enerji mahalleleri üzerine yapılan çalışmaların, hem akademik literatüre hem de politika yapımcılar ve uygulayıcılar için somut öneriler geliştirilmesine katkıda bulunacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Sıfır enerji mahalle, sıfır enerji, bibliyometrik analiz, Web of Science.*

Introduction

Today, zero energy neighborhoods play a key role in sustainable urban planning and combating climate change. Aimed at reducing the environmental impact of cities and increasing energy efficiency, these neighborhoods strive to minimize carbon emissions by effectively utilizing renewable energy sources. The widespread adoption of zero energy neighborhoods contributes not only to energy independence but also to social sustainability. In this context, the planning processes of zero energy neighborhoods have become a critical area of study for urban planners and energy experts.

However, in the literature, studies addressing the concept of zero energy neighborhoods from a bibliometric analysis perspective, such as the spread of the concept, influential authors, international collaborations and key themes, are limited. This research aims to systematically examine the distribution of academic publications on zero energy neighborhoods, the key authors and institutions in the literature and the fundamental research trends in this field. In this context, the following questions are being explored:

- How is the academic spread of the zero energy neighborhood concept taking place?
- Who are the most influential authors, institutions and countries in this field?
- What are the prominent themes and key topics in the literature?

This study aims to systematically analyze the existing body of knowledge on Zero Energy Neighborhoods (ZEN) and to reveal the current state and research trends in this field. Specifically, the study focuses on the academic dissemination of the ZEN concept, leading authors, institutions and countries in the literature, key research themes and international collaborations through a detailed bibliometric analysis.

The scientific contributions of this study can be summarized as follows:

- **Addressing Gaps in the Literature:** The study aims to fill knowledge gaps by shedding light on areas such as collaboration networks and international comparisons, which are limited in the current literature on zero energy neighborhoods. One of the most significant gaps in the literature is the insufficient exploration of cross-country comparisons and international collaboration networks. ZEN implementations vary significantly due to the diversity in energy infrastructures, climatic conditions and policy approaches across different countries. However, existing studies mostly focus on individual countries or specific projects, limiting broader knowledge sharing and learning in the context of energy efficiency and sustainability goals.
- **Providing a New Perspective:** By deeply examining international collaborations and thematic analyses, this research facilitates the development of strategic and innovative approaches in the field of zero energy neighborhoods.

- Comprehensive Data Presentation: Findings related to prominent researchers, themes and collaboration networks provide urban planners, energy experts and policymakers with strategic and guiding insights.
- Guidance for Applications and Future Research: The findings of this study are expected to guide future research on zero energy neighborhoods and offer valuable insights into the applicability of ZENs in the creation of sustainable cities.

In this context, the study not only contributes to the academic literature but also sheds light on practical applications in urban planning and energy policies aligned with sustainable urbanization goals.

Current studies on zero energy neighborhoods encompass various strategies aimed at achieving energy efficiency, integrating renewable energy sources and reducing building energy consumption. These studies propose numerous solutions for the development and implementation of zero-energy buildings and the expansion of these practices to the neighborhood level. At the same time, these practices increase energy efficiency and reduce carbon emissions.

The study first conducted a literature review on the concept of zero energy neighborhoods, shedding light on the perspectives of publications related to the topic.

In this study, a bibliometric analysis was conducted as an ideal approach to identify key themes, widespread collaborations and influential researchers in the literature, using the search results from the Web of Science database based on the keywords “zero energy neighborhoods” and “net-zero energy buildings,” as of November 2024. The analysis was carried out using the Vosviewer software. The bibliometric analysis method, which focuses on neighborhoods and energy efficiency, was applied to assess the main themes and collaboration relationships in zero energy neighborhood research. The study aims to examine fundamental concepts related to zero energy neighborhoods, such as energy efficiency, renewable energy sources, building design and low carbon emissions, as well as the academic development of this field.

As part of the bibliometric analysis, publication trends, author, institution and country analyses, as well as social network and collaboration analyses, were conducted. Additionally, thematic analyses, including keyword networks and cluster analysis, were performed to evaluate the key research themes, collaborations among researchers and developmental trends in the literature. Through these analyses, a systematic evaluation of the knowledge accumulation in the field of zero energy neighborhoods was presented, considering the prominent themes in the literature, partnerships between researchers and international collaborations.

This study provides a comprehensive perspective on the current state of academic research on zero energy neighborhoods and the key trends in the literature. The bibliometric analyses reveal the influential researchers, collaboration networks and key themes in the field, aiming to deepen the understanding of how zero energy neighborhoods contribute to sustainable urban development. The findings of the study are expected to guide urban planners, energy experts and policymakers and also

Bibliometric Analysis of the Zero Energy Neighborhood Concept: Developments and Key Trends in the Literature

highlight potential areas for future research. This will provide important strategic information on how zero energy neighborhoods can be applied on a larger scale in the pursuit of creating sustainable cities.

In recent years, especially in Europe, the concept of zero energy neighborhoods has developed in line with energy efficiency and sustainability goals, with the aim of expanding the zero energy buildings concept to a broader neighborhood scale, creating collective energy management systems and fostering sustainable living spaces.

The transition from zero-energy buildings to zero-energy neighborhoods is a transformation process triggered by developments in sustainability and energy efficiency. Zero-energy buildings (ZEBs) are structures where energy efficiency strategies are tested on a small scale and successful results are achieved. These buildings aim to reach net-zero energy consumption by producing as much energy as they consume. The use of innovative materials to improve energy efficiency in building design, passive and active solar energy systems, energy storage solutions and smart building technologies are key aspects in this field. The sustainable success of zero-energy buildings has given rise to the concept of applying this idea at the neighborhood scale. The reasons behind the shift from zero-energy buildings to zero-energy neighborhoods are explained as follows (Skaar et al., 2018):

- Expansion from Building Scale to Neighborhood Scale: While ZEB focuses on energy efficiency of individual buildings, ZEN (Zero-Energy Neighborhoods) takes this concept to the neighborhood level. This transition requires a better understanding of the interactions between buildings and the flow of energy between them. At the neighborhood scale, buildings, energy systems, transportation and infrastructure are considered as a whole.

- Carbon Footprint and Energy Management: ZEN aims to balance the total energy consumption of a neighborhood with the renewable energy produced. This requires the calculation and management of the carbon footprint not only of the buildings but also of transportation and other infrastructure elements, ensuring sustainability at the neighborhood level.

- Life Cycle Assessment (LCA): While LCA is typically used in later stages of ZEB applications, ZEN aims to integrate this assessment into early design phases. This is important to better understand and optimize the environmental impacts of design decisions.

- Social and Community Aspects: ZEN also considers the social dimensions of neighborhoods. Through consultations with local stakeholders, the needs and characteristics of a specific neighborhood are understood. This ensures that sustainability goals align with the needs of local communities.

- Interconnectedness and Systems: At the neighborhood scale, interactions between buildings and infrastructure systems become more complex. Therefore, a more comprehensive decision-making process is needed during the design phase. ZEN proposes the use of parameter-based approaches and algorithms to manage this complexity.

Zero-Energy Neighborhoods (ZENs) are seen as a significant step toward reducing energy consumption in cities, combating climate change and creating more livable environments. These neighborhoods integrate high-energy-efficiency buildings and renewable energy sources, achieving nearly zero total energy consumption while minimizing carbon emissions in the process. The concept has emerged as part of sustainable urbanization and efforts to combat climate change (Skaar et al., 2018; Kazmi et al., 2022; Edwards et al., 2024; Everitt et al., 2024). Zero-Energy Neighborhoods are designed with energy-efficient buildings (Kazmi et al., 2022), renewable energy sources such as solar panels, wind turbines and energy storage systems (Everitt et al., 2024). Some key features of zero-energy neighborhoods, designed in alignment with sustainability and energy efficiency goals, are as follows (Verbruggen et al., 2020):

- Renewable Energy Sources: Zero-energy neighborhoods meet their energy needs by using renewable energy sources like solar panels and wind turbines.
- Energy Efficiency: Buildings are constructed using high-energy-efficiency materials, including proper insulation and energy-efficient lighting and appliances.
- Sustainable Design: Neighborhoods are optimized using passive design strategies such as natural light and ventilation, which reduce energy consumption.
- Public Transport and Walkability: Zero-energy neighborhoods are designed to be near public transportation systems and walkable areas, reducing the need for car use.
- Water Management: These neighborhoods incorporate sustainable water management practices, including water conservation and rainwater management.
- Community and Social Interaction: Zero-energy neighborhoods are designed with common areas and community activities that promote social interaction.
- Smart Technologies: Smart technologies and systems are used to monitor and manage energy consumption.

Zero-energy neighborhoods aim to reduce environmental impacts and increase energy independence, offering both economic and ecological benefits.

Backe et al. (2023) define zero-energy neighborhoods as communities consisting of interconnected buildings and distributed energy resources and they highlight their importance in local energy management, the use of smart energy management systems to balance energy demand and supply and the adoption of circular economy principles such as efficient resource use and waste reduction.

Shaw-Williams et al. (2020) emphasize that zero-energy neighborhoods should have energy storage systems and smart grid technologies.

Bibliometric Analysis of the Zero Energy Neighborhood Concept: Developments and Key Trends in the Literature

In a publication by Taveres-Cachat et al. (2019), zero-energy neighborhoods are discussed in the context of smart cities, highlighting the importance of integrating information and communication technologies (ICT) and the Internet of Things (IoT) in their design. These technologies can be used to manage the complex relationships between buildings and responsive building facades are identified as having great potential for energy efficiency and reducing carbon emissions.

Salom et al. (2021) present a more comprehensive approach to the zero-energy neighborhood concept, considering not only energy efficiency and renewable energy production but also social sustainability, indoor environmental quality, flexibility and life cycle costs. This concept, known as "sustainable plus energy neighborhoods," aims to achieve a local or regional surplus in energy production.

De Coninck et al. (2014) discuss zero-energy neighborhoods (ZEB) as residential areas built with low energy consumption goals, integrating renewable energy sources (especially photovoltaic systems and heat pumps). They emphasize the importance of these neighborhoods for energy efficiency and sustainability and detail the necessary strategies and management methods to achieve these goals.

Pinel et al. (2021) examine the impact of CO₂ factors and external CO₂ offset prices on the design of energy systems in zero-energy neighborhoods. They present a case study using an optimization model based on a neighborhood example in Norway, illustrating the role of different CO₂ factors and offset mechanisms in ZEN design. This work contributes to the creation of sustainable living spaces by emphasizing the importance of local renewable energy investments and CO₂ offset mechanisms.

Bilardo et al. (2021) emphasize the importance of fifth-generation, bidirectional, low-temperature regional heating and cooling networks for zero-energy neighborhoods. These networks aim to place entire communities at the center of the energy revolution, providing innovative solutions to meet community energy needs while enhancing energy efficiency and offering sustainable energy solution.

Zero-energy neighborhoods aim to establish a sustainable energy balance by considering not only the energy consumption of buildings but also the daily mobility of individuals. This approach emphasizes the importance of urban scale in solving environmental issues (Nematchoua et al., 2021). Isaac et al. (2020), in their study on the impacts of these neighborhoods on costs across different urban scales and densities, found that increasing the community scale reduces energy costs, though this effect is limited. They also observed that the impact of urban density on costs is more complex, varying depending on local climate conditions. They highlighted the importance of integrating energy system design in the early stages of urban planning and suggested that, under specific conditions, community-level solutions could be more cost-effective than building-level solutions.

Zero-energy neighborhoods play a critical role in combating climate change and building sustainable cities. These neighborhoods focus on issues such as energy efficiency, renewable energy

use and carbon emission reduction (Brozovsky et al., 2021). Zero-energy neighborhoods propose strategies to reduce greenhouse gas emissions, one of the primary causes of climate change. These strategies include (Lausselet et al., 2021):

- Passive House Technologies and Renewable Energy: ZENs aim to contribute to a low-carbon society by replacing energy produced from fossil fuels with locally generated renewable energy, combining passive house technologies with local renewable energy production to meet internal energy demand and export surplus energy to the external grid.

- Life Cycle Assessment (LCA): ZENs use life cycle assessment (LCA) methods to evaluate the climate change mitigation performance of a system, considering the environmental impacts and their causes at all stages of the life cycle, from material production to energy use.

- Emission Sources: It is observed that embedded emissions in materials play a greater role in buildings with high energy efficiency.

- Mobility and Energy Dynamics: The impact of mobility on emissions is emphasized.

- Policy Recommendations: It is emphasized that local governments should develop laws and guidelines to increase the potential for material recycling.

The role of zero-energy neighborhoods in combating climate change and their environmental impacts have been intensively studied. These neighborhoods are frequently highlighted for their ability to locally produce renewable energy, meet energy needs and send surplus energy to the grid. In this context, Lausselet and Brattebo (2021) stated that material efficiency, which involves using fewer materials to provide the same services, is crucial. They also noted that this process, resulting in reduced material production and processing during construction, could reduce overall greenhouse gas emissions. Furthermore, they suggested that the construction of new neighborhoods might affect local carbon storage balances and land use changes should be carefully assessed for their environmental impacts.

The realization of zero-energy neighborhoods relies on the successful integration of a range of key concepts and technological applications. These neighborhoods are heavily dependent on technologies such as energy efficiency, renewable energy sources, energy storage, microgrids and digital energy management systems, forming sustainable, self-sufficient communities that produce and consume their own energy.

Urban planning plays a critical role in the integration and optimization of energy sources, providing a suitable framework for the development of energy infrastructure and the integration of renewable energy sources. Urban planning is a key factor in the creation of sustainable cities and the enhancement of energy independence by supporting the design and implementation of energy systems necessary for the success of zero-energy neighborhoods (Hachem-Vermette & Singh, 2021). The

Bibliometric Analysis of the Zero Energy Neighborhood Concept: Developments and Key Trends in the Literature

design and planning of zero-energy neighborhoods (ZENs) must consider various elements. The key points to be considered in this process are outlined as follows (Skaar et al., 2022):

- Energy Efficiency: Energy efficiency should be a priority in the design of buildings and infrastructure. This can be achieved through the construction of high-energy-efficient buildings, good insulation, energy-saving systems and lighting.

- Renewable Energy Sources: The integration of solar energy systems, wind turbines and other renewable energy sources within the neighborhood is essential. These sources should be used to meet the neighborhood's energy needs.

- Smart Energy Management: The management of energy flows between buildings and interactions with the environment should be done in a smart and flexible way. This can be achieved through energy storage systems and smart grids.

- Sustainable Transportation: Sustainable transportation systems should be promoted within the neighborhood. This can be achieved through the integration of bicycle lanes, pedestrian pathways and public transportation systems. Additionally, charging stations for electric vehicles should also be planned.

- Economic Sustainability: Economic sustainability should also be considered in the design process. This involves minimizing total life cycle costs and supporting the local economy.

- Social and Spatial Quality: Well-planned public spaces, green areas and social services should be provided to enhance social interactions and improve quality of life within the neighborhood. This encourages sustainable behaviors.

- Databases and Tools: The use of tools such as Life Cycle Assessment (LCA) in the design of zero-energy neighborhoods and the provision of the necessary data for these tools, is crucial for evaluating environmental impacts.

The design of zero-energy neighborhoods, which requires careful planning to achieve energy efficiency and sustainability goals, should consider the following elements (Pinel, 2020):

- Energy Production and Consumption: ZENs should increase energy production using local renewable energy sources (e.g., solar, wind, biomass), ensuring that energy consumption is locally met and reducing dependence on external sources.

- Clustering Methods: Different clustering methods should be used in the design of the energy system. For instance, the k-means algorithm stands out as an effective method for grouping energy consumption data. This method can be used to better understand and optimize energy demand.

- Optimization Models: Optimization models should be used in the design of the energy system. These models aim to minimize investment and operational costs while ensuring a balance between energy production and consumption. Properly structuring these models is crucial for ZENs to meet their zero-emission targets.

- Solar Irradiation Time Series: Solar energy plays a significant role in ZENs. Therefore, accurately modeling and analyzing solar irradiation time series is essential. High-quality data is critical to enhancing the performance of the energy system.

- Operation and Maintenance: During the design phase, the operational and maintenance costs of the energy system should also be considered. For long-term sustainability, the effective management of operation and maintenance processes is necessary.

- Community Participation: In ZEN design, it is important to consider the participation and needs of local communities. Community energy consumption habits and expectations should be integrated into the design process.

Public-private partnerships (PPP) play a critical role in creating sustainable and energy-efficient communities during the planning process of zero-energy neighborhoods. PPPs are an important factor in enhancing the success of the planning and implementation of ZENs. The elements that make this collaboration crucial for achieving sustainability goals are expressed as follows (Ekambaram et al., 2024):

- Resource Pooling: The public and private sectors can develop more effective projects by pooling financial, technical and human resources. This enables faster and more efficient project implementation.

- Policy and Regulatory Support: The public sector can create the necessary supporting policies and laws for the development of zero-energy neighborhoods. This encourages the private sector's energy efficiency efforts and increases the feasibility of projects.

- Stakeholder Management: PPPs bring together various stakeholders (government, private sector, local communities, etc.), increasing the diversity and participation of stakeholders necessary for the success of the projects.

- Knowledge Sharing and Learning: Collaboration promotes knowledge sharing and learning. The public and private sectors can share their experiences and best practices to develop more effective strategies.

- Uncertainty Management: Zero-energy projects often involve uncertainties. PPPs can help develop better strategies to manage these uncertainties.

Bibliometric Analysis of the Zero Energy Neighborhood Concept: Developments and Key Trends in the Literature

Literature studies focus on the design and operation of zero-energy neighborhoods, as well as the integration of distributed energy storage systems. Sameti & Haghghat (2018) highlight that the main points in this context are energy production and consumption, energy storage systems, economic and environmental benefits and optimization of energy system performance under different scenarios. As a result, zero-energy neighborhoods offer an important model for sustainable energy management, providing economic benefits while reducing environmental impacts.

Although research on zero-energy neighborhoods makes significant contributions to sustainable urban planning and low-carbon emission targets, there are some gaps and research needs in the literature. Particularly, the literature is limited in terms of collaboration networks and international comparisons. Comparisons between countries are crucial for zero-energy neighborhoods due to the unique energy infrastructures, climates and urban policies in each country. However, existing studies are often limited to single countries or specific projects and broader, comparative analyses are lacking. These gaps restrict the global exchange of knowledge and learning.

Similarly, there is a need for further investigation into collaboration networks in research on zero-energy neighborhoods. Limited information in the literature fails to fully capture the connections between key actors (researchers, institutions and countries) that could play a crucial role in the spread and adoption of zero-energy neighborhoods. This study aims to address these gaps and strengthen collaborations, offering a new perspective in the literature.

In conclusion, this study contributes to the literature by analyzing key themes related to zero-energy neighborhoods, as well as the levels of collaboration among countries, institutions and researchers. Such comprehensive bibliometric analyses are crucial for guiding the development of international strategies to expand the implementation of zero-energy neighborhoods on a broader scale.

Methodology

Bibliometric Analysis Method

Bibliometric analysis is a research method that evaluates the impact and spread of scientific literature using quantitative data, providing an objective perspective on the examination of scientific knowledge production and academic contributions. This method, frequently used to assess the scientific productivity of researchers, institutions and countries, relies on detailed analysis of bibliographic indicators such as citation counts, h-index and publication trends. Bibliometric analysis contributes to decision-making processes by offering objective measurements, especially in areas like funding allocation, resource distribution and research strategy development. This method provides a broad perspective for detecting research trends, collaboration networks and emerging topics, while also highlighting the most influential researchers and institutions in specific fields, making their contributions to the scientific world visible. The data obtained from bibliometric analysis not only evaluates scientific production but also shows which areas are open to development and which actors

are leading this growth. Therefore, when combined with interdisciplinary data mining, bibliometric analysis becomes a powerful tool that offers deep insights into the research world. Commonly used bibliometric analysis tools are as follows (Zengin Gengoru, 2024):

- Web of Science: A frequently used source for bibliometric analysis, covering a vast database of scientific literature, citations and journal interactions.

- Scopus: A robust database of academic publications and citations, widely used for bibliometric analysis.

- Google Scholar: A source that scans academic publications and shows citations, frequently used for bibliometric analysis.

- Vosviewer: A tool used to visualize relationships and networks between articles.

- CiteSpace: A tool used for analyzing and visualizing scientific publications, revealing relationships between keywords, authors and citations.

- BibExcel: An Excel-based tool containing a range of statistics and visualizations for bibliometric analysis.

- SciMAT: Another bibliometric analysis tool used to track and visualize the development of scientific literature.

For this study, Vosviewer software was used in the bibliometric analysis process.

Data Collection

The data for this study were collected in November 2024 using the Web of Science (WoS) database, one of the most comprehensive and widely used bibliographic databases in academic research. This database was chosen due to its extensive coverage of peer-reviewed journals and its robust bibliometric analysis capabilities. The primary objective of the data collection was to identify significant trends, research collaborations, focal areas, and emerging directions in zero-energy neighborhoods research.

To ensure the inclusion of relevant and comprehensive data, a keyword search strategy was employed. The keywords "zero energy neighborhoods" and "net-zero energy neighborhoods" were selected based on their frequent usage in the literature and their alignment with the study's focus. The search included all publication types (articles, conference papers, reviews, etc.) and covered a time span up to November 2024.

The results from the WoS database were exported in tab-delimited format, which preserves all bibliographic information, including titles, abstracts, authors, affiliations, keywords, and citations. These exported files were pre-processed to remove duplicates and irrelevant records, ensuring the

Bibliometric Analysis of the Zero Energy Neighborhood Concept: Developments and Key Trends in the Literature

data's reliability and accuracy. The cleaned dataset was then formatted for bibliometric analysis using the VOSviewer software, a specialized tool for constructing and visualizing bibliometric networks.

VOSviewer was chosen for its capability to create network maps and identify patterns in large datasets. The software's "Create a map based on bibliographic data" and "Read data from bibliographic database files" options were used to generate visualizations and analyze co-authorship, keyword co-occurrence, and citation networks. These features enabled the identification of research trends and collaboration structures.

Analysis Criteria

Two primary bibliometric analysis methods were applied in this study to thoroughly examine the academic literature on zero-energy neighborhoods: social network and collaboration analysis and thematic analysis. The social network and collaboration analysis includes collaboration between authors, countries and institutions. Thematic analysis focuses on analyzing the clusters formed by keywords. These analyses are crucial for identifying research trends, collaboration networks and key themes in the literature.

Author Collaboration: Analysis of Most Frequent Collaborating Authors

Author collaboration analysis identifies the most frequent researchers working together in a particular field and the network structure of these collaborations. This analysis, conducted using VOSviewer, examined the collaborative efforts of authors in articles related to zero-energy neighborhoods. The results revealed the leading researchers in the field and the institutions they collaborate with most intensively. Additionally, the clustering structure of author collaborations helped in understanding research groups and interdisciplinary interactions. This analysis provided valuable insights into how information sharing and joint projects have developed in the field of zero-energy neighborhoods.

Country and Institution Collaboration: Collaboration Among Countries and Institutions Contributing the Most to the Literature

Country and institution collaboration analysis evaluates the partnerships between countries and institutions that produce and support the most research in zero-energy neighborhoods. This analysis investigated the countries that have made the greatest contributions to the literature and their collaborative efforts, as well as the most influential institutions and their international collaborations. The findings highlighted the leadership roles of specific countries and institutions in this area and the intensity of their collaborations with other countries. Particularly, countries and universities at the forefront of energy efficiency and sustainable urban planning were observed to make significant contributions, along with research centers in these countries. Furthermore, it was determined that international collaborations enable the spread of knowledge and technology and facilitate the execution of research projects on a larger scale.

Keyword and Thematic Analysis: Keyword Networks and Clustering Analysis

Keyword and thematic analysis aims to identify the prominent topics in the zero-energy neighborhoods literature and the relationships between these topics. Using VOSviewer, this analysis examined the most frequently used keywords in publications on zero-energy neighborhoods and visualized the relationships between these keywords in network maps. Through clustering analysis, key themes such as energy efficiency, renewable energy sources, building design and carbon footprint reduction were identified. Each cluster represents sub-themes related to different aspects of zero-energy neighborhoods and these themes reveal the research trends and focal points in the literature. For example, the energy efficiency cluster includes studies focused on developing technologies and methods for energy savings in buildings, while the renewable energy sources cluster encompasses research on the use of solar and wind energy at the neighborhood level. This thematic analysis offers a structural assessment of the zero-energy neighborhoods literature, identifying areas for future research and highlighting research gaps.

These three bibliometric analysis methods provide a comprehensive evaluation of the academic literature on zero-energy neighborhoods and allow for a deep understanding of research trends, collaboration networks and key themes in the field. Author collaboration analysis reveals the leading researchers and their collaborations, while country and institution collaboration analysis helps identify international collaborations and contributing countries. Keyword and thematic analysis visualizes the main research topics and their interrelationships, contributing to the identification of future directions for the field. These comprehensive analyses offer valuable insights for developing sustainable urban planning and energy efficiency strategies for zero-energy neighborhoods and facilitate more effective guidance of future research in this area.

Findings

In this research, the concept of "zero energy neighborhood" was searched in the Web of Science database in November 2024 and subjected to analysis. The distribution of the total number of publications related to "zero energy neighborhood" by year is presented with relevant visuals.

Publication Years	Count
2024	51
2023	46
2022	43
2021	60
2020	42
2019	42
2018	36
2017	22
2016	21
2015	25

Bibliometric Analysis of the Zero Energy Neighborhood Concept: Developments and Key Trends in the Literature

2014	26
2013	16
2012	22
2011	11
2010	12
2009	14
2008	15
2007	8
2006	9
2005	6
2004	5
2003	8
2002	4
2001	2
2000	10
1999	4
1998	5
1997	1
1996	8
1995	2
1994	4
1993	3
1992	3
1991	6
1989	1
1986	2

Table 1. Distribution of Publication Numbers by Year (Web of Sciences, 2024)

Looking at the distribution of publications, it is observed that research on "zero energy neighborhoods" began in 1986 with 2 publications, experienced a rapid increase in 2008 and reached 51 publications by 2024. The significant rise in the number of publications, particularly in the last 10 years, indicates a growing trend in the literature on this topic in recent years.

Regarding the types of publications, it is evident that publications from every category are represented, with a particularly high number of 484 research articles included.

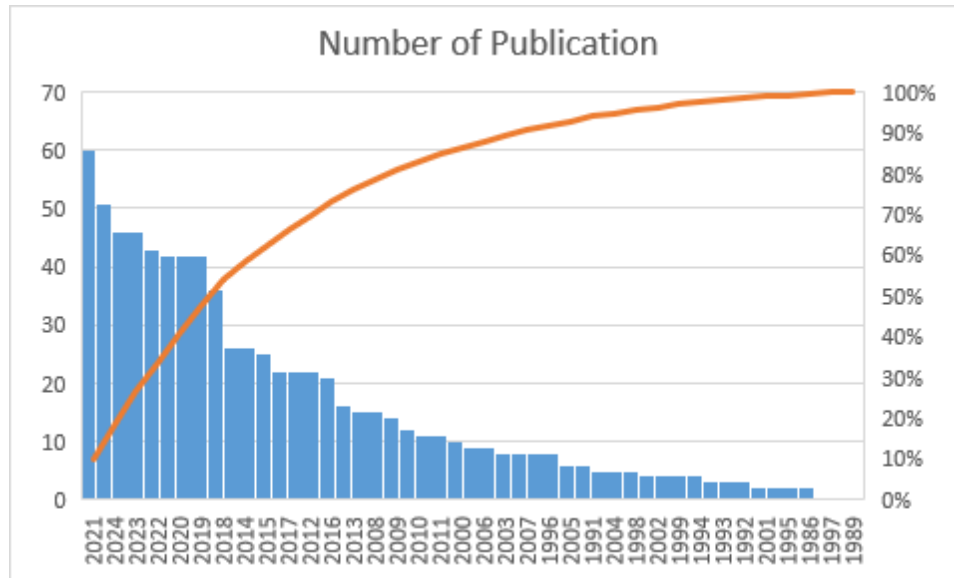

Figure 1. Distribution Graphic of Publication Numbers by Year (Web of Sciences, 2024)

Document Types	Count
Article	484
Proceedings Paper	80
Review	27
Early Access	9
Editorial Material	7
Book Chapter	5
Book Review	1
Letter	1
Meeting Abstract	1

Table 2. Distribution of Publication Types (Web of Sciences, 2024)

The table presents the types and numbers of documents related to zero energy neighborhoods in the literature. This data helps us understand the research trends and publication formats in the field:

- Articles: The most prevalent publication type (484 articles), indicating that the majority of research is presented as original scientific papers published in peer-reviewed journals. This reflects a broad research base and strong academic interest in zero energy neighborhoods.

- Proceedings Papers: In second place with 80 papers, conference proceedings are frequently published, highlighting that the topic is actively discussed at academic conferences where new ideas, developments and techniques are shared.

Bibliometric Analysis of the Zero Energy Neighborhood Concept: Developments and Key Trends in the Literature

- Reviews: With 27 articles, review papers contribute by summarizing research, providing critical analyses and identifying gaps in the literature. These publications offer a general overview, enhancing the collective knowledge in the field.

- Early Access and Editorial Materials: These types of publications reflect the current state of the literature, including studies that have been recently published or are forthcoming, contributing to ongoing discussions.

- Book Chapters and Other Publication Types: Book chapters contribute to detailed analyses of broader topics, while fewer publications like book reviews, letters and meeting abstracts represent more specific or interpretive aspects of the discussions.

This table shows that original articles are the most prominent in academic research on zero energy neighborhoods. The topic is addressed intensively through both scientific articles and conference proceedings, suggesting that various publication formats complement each other in the field's development.

Findings of Social Network and Collaboration Analysis

Author Citation Analysis

A citation analysis was conducted to identify the most cited authors in zero energy neighborhood research. The analysis revealed that the authors with the highest number of citations are Helge Brattebo and Carine Lousselet, whose publication titled “Environmental co-benefits and trade-offs of climate mitigation strategies applied to net-zero-emission neighbourhoods (2021)” received the most citations. This indicates their significant contributions to the field of zero energy neighborhoods, particularly in the context of climate mitigation strategies.

Author	Documents	Citations
Brattebo, Helge	6	152
Lousselet, Carine	6	152
Andresen, Inger	5	105
Hachem-Vermette, Caroline	8	105
Pinel, Dimitri	5	47
Singh, Kuljeet	5	35
Cavalcanti, Marcelo M.	6	33
Sartori, Igor	5	14

Table 3. Most cited authors and citation counts (Web of Science, 2024)

When examining the network graph of the author citation analysis, it is evident that Helge Brattebo and Carine Lousselet are directly connected to each other. Additionally, Inger Andresen and Dimitri Pinel are also part of this citation network, albeit indirectly. This indicates that while Brattebo and Lousselet have a direct collaborative or citation relationship andresen and Pinel are part of the

broader academic discourse surrounding zero energy neighborhoods, contributing to the network through indirect connections.

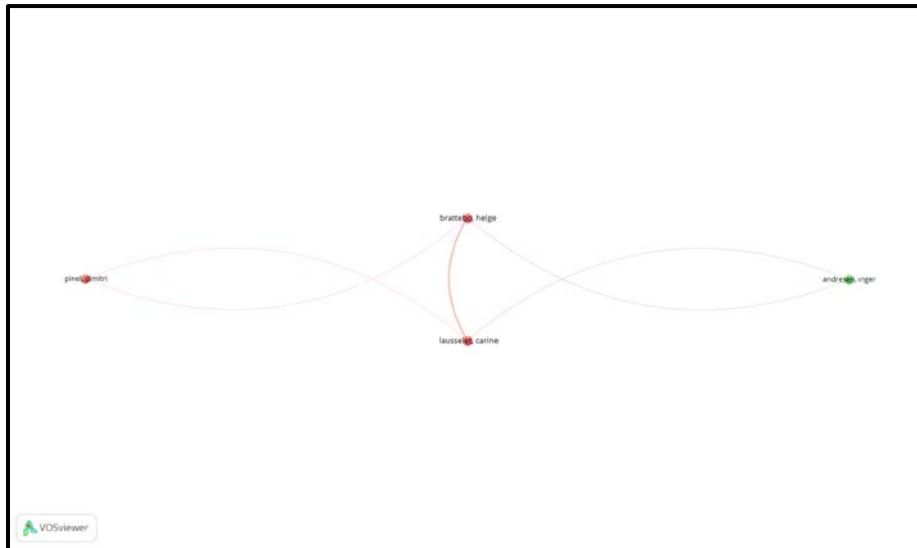

Figure 2. Author citation analysis graph.

Organization Citation Analysis

To showcase the research institutions that have made the greatest contributions to the literature and the number of citations they have received, an institution citation analysis was conducted. The institution citation analysis graph can be found in Figure 3.

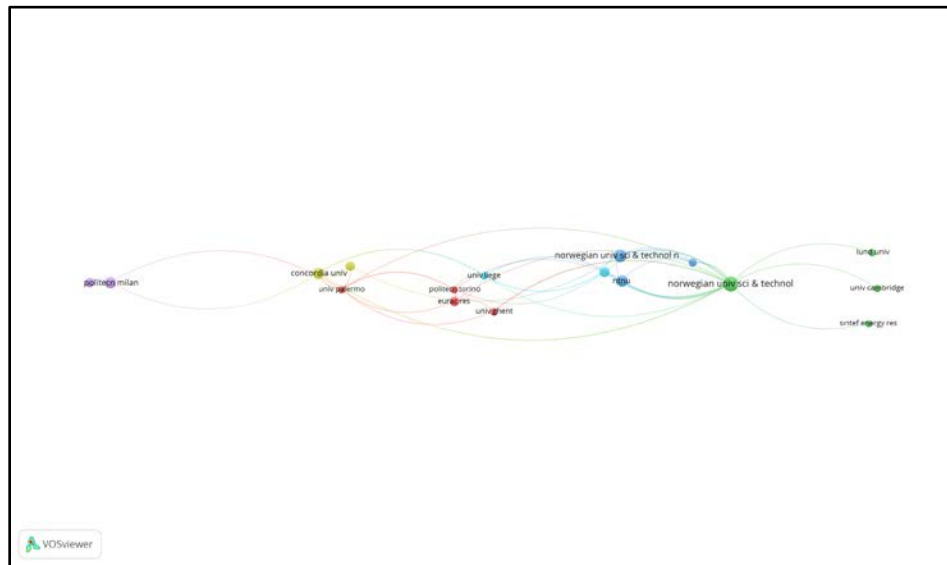

Figure 3. Organization citation analysis graph

Bibliometric Analysis of the Zero Energy Neighborhood Concept: Developments and Key Trends in the Literature

The analysis shows that the institution with the highest number of publications, totaling 19, is the Norwegian University of Science and Technology. The total citation count for the publications from this institution is 522.

Organization	Document number	Citation
Norwegian University Science & Technology	19	522
Norwegian University Science & Technology, NTNU	13	150
Concordia University	11	361
Polytechnic University of Milan	11	210
State University of Maringá	11	54

Table 4. Organizations with the most publications and citation numbers (Web of Science, 2024)

Country Citation Analysis

A country citation analysis was conducted to identify the countries with the most research activity and to explore the relationships between them.

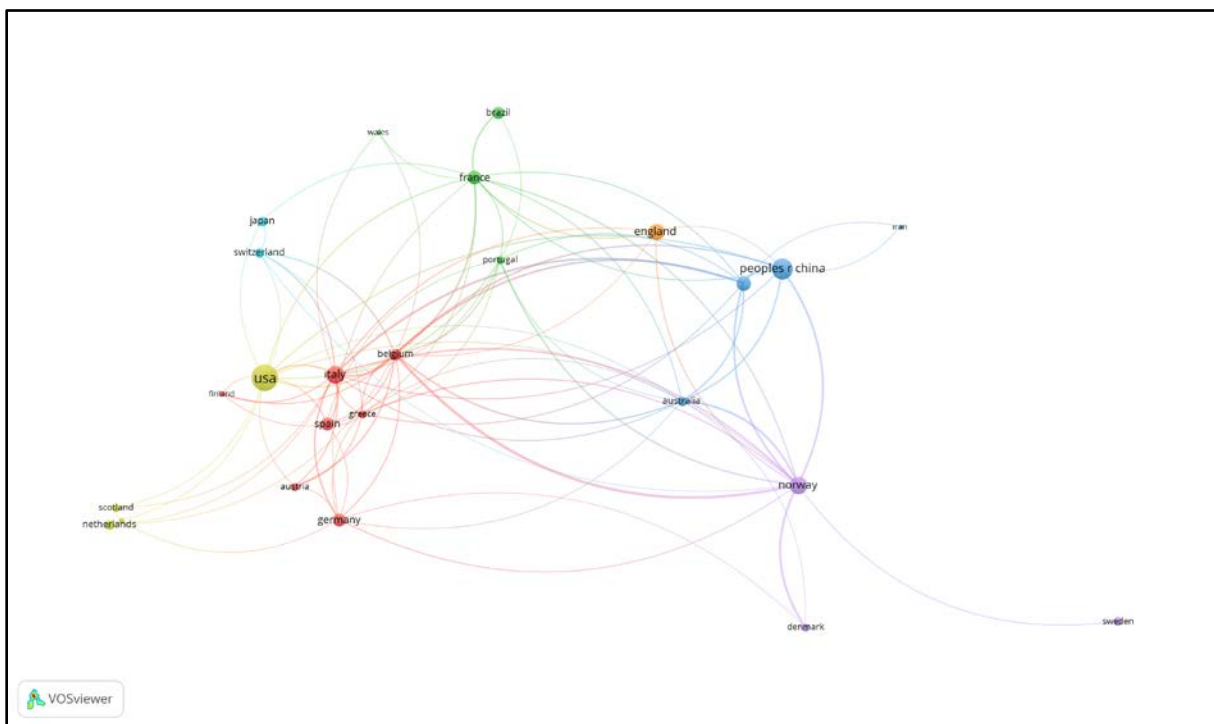

Figure 4. Country citation analysis graph

As a result of the country citation analysis, the countries with the most citations are led by the USA with 121 publications. Germany ranks second with 1,600 citations, France is third with 1,520 citations and Australia ranks fourth with 1,180 citations (see Table 5).

Country	Document Number	Citation
The USA	121	3781
Germany	31	1600
France	32	1520
Australia	18	1180
Japan	18	1145
China	74	1122
Norway	55	1112
England	44	1044
Denmark	11	1036
Sweden	14	909

Table 5. Most cited countries and citation numbers (Web of Science, 2024)

Thematic Analysis

Keyword Networks

To highlight the prominent keywords related to "zero energy neighborhood" and their interrelationships, keyword networks have been prepared (see Figure5).

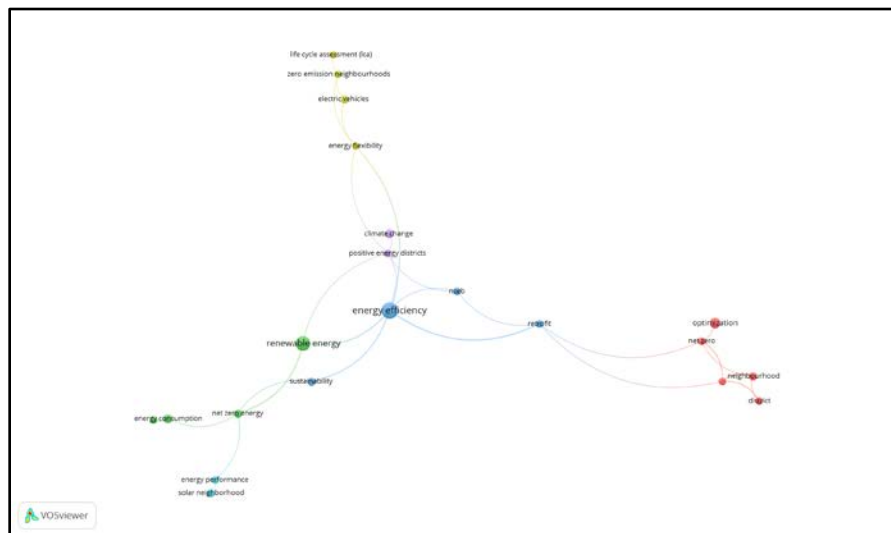

Figure 5. Keyword relationship analysis chart

Bibliometric Analysis of the Zero Energy Neighborhood Concept: Developments and Key Trends in the Literature

The keyword analysis reveals that terms such as "energy efficiency," "renewable energy," "climate change," and "sustainability" are prominent in the field.

Cluster Analysis and Themes

A cluster analysis was performed on the keywords related to the publications on the topic and the analysis resulted in the identification of two clusters (see Figure 6).

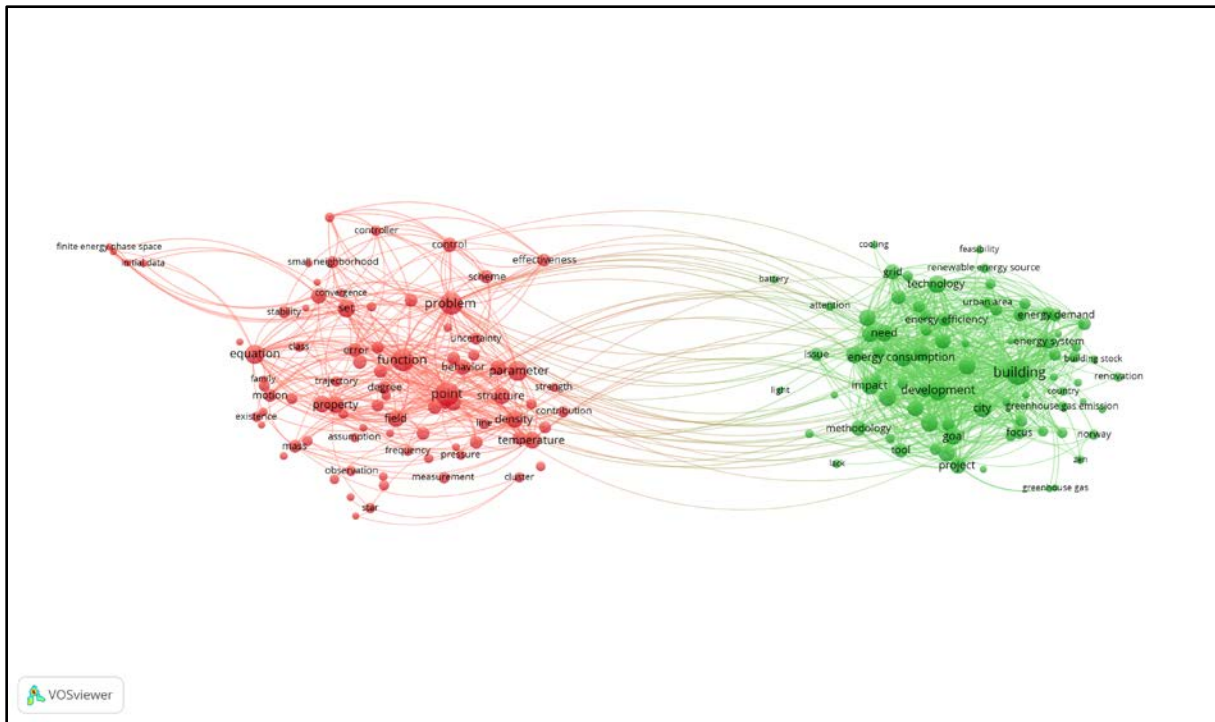

Figure 6. Cluster analysis graph

The keywords in the two clusters identified are as follows:

- Cluster 1: point, parameter, function, property, small neighborhood, problem, density, effectiveness, control, observation, temperature
- Cluster 2: buildings, energy consumption, heating, energy demand, renewable energy source, emission, greenhouse, gas emission, renovation

In this study, the clusters are interpreted within the context of urban planning and energy efficiency and are named as follows:

- Energy Efficiency and Monitoring Parameters: This cluster focuses on the fundamental measurements and monitoring parameters related to energy efficiency. In the context of urban

planning, this heading aims to understand which parameters are important for effectively managing energy consumption and how energy efficiency can be evaluated. This concept includes techniques used to monitor and control energy efficiency, as well as the necessary analyses to ensure energy conservation. Monitoring energy use is a critical step in ensuring the sustainability of a city or neighborhood. Such monitoring and control points can assist urban planners in developing more efficient energy management strategies.

- **Building Energy Consumption and Carbon Reduction:** The second cluster focuses on energy consumption in buildings and the reduction of greenhouse gas emissions. The energy efficiency of buildings plays a significant role in both reducing energy demand and minimizing carbon emissions. This cluster discusses sustainable solutions such as the use of renewable energy sources, reducing energy demand and cutting greenhouse gas emissions. These elements are vital when creating zero-energy neighborhoods because these solutions contribute to reducing environmental impacts and ensuring the sustainability of urban areas.

In conclusion, this study emphasizes the importance of key concepts such as energy efficiency and carbon reduction in the development of zero-energy neighborhoods. The relationship between energy efficiency, monitoring parameters, building energy consumption and carbon reduction plays a crucial role in developing strategies for creating sustainable cities. These clusters identify the essential elements needed to minimize energy consumption and environmental impacts in urban planning processes and offer practical solutions. Ultimately, this study provides an in-depth analysis of zero-energy neighborhoods and sustainable energy solutions, offering significant guidance for urban planners, energy experts and policymakers.

Discussion

The bibliometric development of the concept of Zero Energy Neighborhood (ZEN) has been shaped by increasing interest in recent years. Literature reviews have revealed that this concept has become a significant research area, particularly in the context of energy efficiency, sustainable urban planning and combating climate change. The growing number of studies and the expanding geographical distribution indicate that ZEN is not only an academic concept but also a practically applicable research field that has garnered worldwide attention. Moreover, the prominence of research conducted particularly in Europe and North America highlights the role of regional energy policies in shaping this concept. Trends in the literature show that various technological innovations and sustainable strategies related to ZEN practices have become a focal point.

One of the key factors influencing the development of the Zero Energy Neighborhood concept is academic collaboration. Multidisciplinary approaches, particularly those combining energy efficiency, urban planning, environmental engineering and socio-economic factors, have created new research opportunities. It can be said that international energy policies have played a role in the spread of this concept. The European Union's sustainability and energy efficiency policies have contributed to the rapid development of ZEN and the incorporation of innovative technologies into research literature

Bibliometric Analysis of the Zero Energy Neighborhood Concept: Developments and Key Trends in the Literature

has accelerated this process. Additionally, international collaborations and innovations have encouraged the implementation of ZEN projects in cities around the world with similar goals. These interactions have had a significant impact on the evolution of the concept.

There are notable gaps in the literature, particularly concerning the challenges faced by ZEN practices in different geographies and how these practices can be aligned with local energy policies, which require further research. Furthermore, the lack of comparative studies between countries prevents us from understanding how ZEN differs on a global scale. Future research should focus on how ZEN practices can be adapted in developing countries and develop strategies to overcome the barriers in this process. Additionally, more emphasis should be placed on academic collaboration and innovative technologies for the development of new thematic areas. In this context, ZEN should be supported by more in-depth analyses and applied studies related to energy efficiency, sustainable urban planning and environmental impacts.

Conclusion

Bibliometric analysis in the field of Zero Energy Neighborhood (ZEN) has revealed significant academic development in recent years. Literature reviews show that most research in this area is concentrated around key themes such as energy efficiency, sustainable urban planning, renewable energy sources and carbon emission reduction. Additionally, the number of studies on ZEN has been steadily increasing, with a particularly higher number of case studies found in Europe and North America. Collaboration analyses highlight the strong network formed by influential authors and institutions in the ZEN field, emphasizing the role of this network in the global spread of the concept. Keyword analysis illustrates how key themes in this field have evolved over time and which research areas have gained prominence.

This study has generally assessed the significant research areas and themes in the zero energy neighborhood literature. Key topics in the studies include energy efficiency, renewable energy systems, microgrids and low-carbon buildings. Influential works in the literature demonstrate that ZEN has the potential to serve as a model for sustainable cities, providing both energy efficiency and carbon reduction simultaneously. Furthermore, it has been determined that academic collaborations and international relations have enhanced the quality and effectiveness of research in this area. In this context, the main themes in the literature shed light on the important factors that will ensure the applicability and spread of ZEN.

The findings of this study provide significant strategic insights for policymakers and practitioners. The data obtained serves as a guide for the widespread applicability of the zero energy neighborhood (ZEN) concept. The following recommendations have been developed for use in policy development processes:

- Development of Energy Policies: The thematic and collaboration network analyses presented in this study can guide the creation of national and local energy policies related to zero energy

neighborhoods. In particular, mechanisms and standards that promote cross-country collaboration are recommended.

- **Public-Private Sector Collaboration:** Collaboration between the public and private sectors plays a critical role in the implementation of zero energy neighborhoods. In this context, public-private partnerships that encourage innovative financing models and technology transfer processes should be established.
- **Innovative Energy Management Models:** Smart energy management systems should be developed to optimize energy production, storage and consumption at the neighborhood scale. This study lays the groundwork for the development of innovative models that can enhance energy efficiency and reduce carbon emissions.
- **Local Government Strategies:** The findings indicate that local governments should place greater emphasis on areas such as sustainable transportation, renewable energy sources and green infrastructure during the planning and implementation of zero energy neighborhoods.
- **Community Engagement and Awareness:** Community participation and awareness are crucial for the sustainable success of zero energy neighborhoods. Participatory processes that consider the needs and expectations of local residents are recommended in this context.

From a practical perspective, this study demonstrates that zero energy neighborhoods are not merely a theoretical concept but also offer concrete policy and implementation solutions. The findings provide a roadmap for energy planning, urban design and sustainable urbanization strategies.

For the deepening of the zero energy neighborhood literature, future research should focus on several key areas. First, it is important to conduct more research on how ZEN can be adapted and implemented in different geographies. Specifically, studies on the barriers and opportunities of ZEN applications in developing countries should be prioritized. Additionally, an increase in comparative research between countries could help us better understand the different global impacts of ZEN. It is also believed that studies should provide more insight into how energy policies, local governments and public-private sector collaborations can be integrated into ZEN projects. Moreover, understanding the role of innovative technologies and digitalization in ZEN applications is an important area for future research.

References

- Backe, S., Pinel, D., Askeland, M., Lindberg, K. B., Korpås, M., & Tomasgard, A. (2023). Exploring the link between the EU emissions trading system and net-zero emission neighbourhoods. *Energy and Buildings*, 281, 112731. <https://doi.org/10.1016/j.enbuild.2022.112731>
- Bilardo, M., Sandrone, F., Zanzottera, G., & Fabrizio, E. (2021). Modelling a fifth-generation bidirectional low temperature district heating and cooling (5GDHC) network for nearly Zero

Bibliometric Analysis of the Zero Energy Neighborhood Concept: Developments and Key Trends in the Literature

Energy District (nZED). *Energy Reports*, 7, 8390–8405.
<https://doi.org/10.1016/j.egy.2021.04.054>

Brozovsky, J., Gustavsen, A., & Gaitani, N. (2021). Zero emission neighbourhoods and positive energy districts – A state-of-the-art review. *Sustainable Cities and Society*, 72, 103013.
<https://doi.org/10.1016/j.scs.2021.103013>

De Coninck, R., Baetens, R., Saelens, D., Woyte, A., & Helsen, L. (2014). Rule-based demand-side management of domestic hot water production with heat pumps in zero energy neighbourhoods. *Journal of Building Performance Simulation*, 7(4), 271–288.
<https://doi.org/10.1080/19401493.2013.801518>

Edwards, J., Xia, H., Li, Q. J., Wells, P., Milisavljevic-Syed, J., Gallotta, A., & Salonitis, K. (2024). Achieving net zero neighborhoods: A case study review of circular economy initiatives for South Wales. *Journal of Cleaner Production*, 469, 143117. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2024.143117>

Ekambaram, A., Kvellheim, A. K., & de Boer, L. (2024). Public Private Collaboration in the Context of Zero Emission Neighbourhood, *Emerald Reach Proceedings Series*, 2, 243–251.
<https://doi.org/10.1108/s2516-285320190000002007>

Everitt, H., van der Werf, P., Seabrook, J. A., & Gilliland, J. A. (2024). Household food wasting in a net-zero energy neighbourhood: Analyzing relationships between household food waste and pro-environmentalism, *Cultural Geographies*, 31(1), 1–14. <https://doi.org/10.1111/cag.12921>

Hachem-Vermette, C., & Singh, K. (2021). Analysis of Urban Energy Resources to Achieve Net-Zero Energy Neighborhoods, *Frontiers in Sustainable Cities*, 3.
<https://doi.org/10.3389/frsc.2021.663256>

Isaac, S., Shubin, S., & Rabinowitz, G. (2020). Cost-optimal net zero energy communities, *Sustainability*, 12(6), 2432. <https://doi.org/10.3390/su12062432>

Kazmi, H., Keijsers, M., Mehmood, F., & Miller, C. (2022). Energy balances, thermal performance and heat stress: Disentangling occupant behaviour and weather influences in a Dutch net-zero energy neighborhood, *Energy and Buildings*, 263, 112020.
<https://doi.org/10.1016/j.enbuild.2022.112020>

Lausselet, C., & Brattebo, H. (2021). Comprehensive life cycle assessment of a net-zero emission neighborhood: A case study of Ydalir, *The International Journal of Life Cycle Assessment*, 26(6), 2263–2277. <https://doi.org/10.1007/s11367-021-01973-3>

Lausselet, C., Lund, K. M., & Brattebø, H. (2021). LCA and scenario analysis of a Norwegian net-zero GHG emission neighbourhood: The importance of mobility and surplus energy from PV

Technologies, *Building and Environment*, 189, 107528.
<https://doi.org/10.1016/j.buildenv.2020.107528>

- Nematchoua, M. K., Marie-Reine Nishimwe, A., & Reiter, S. (2021). Towards nearly zero-energy residential neighbourhoods in the European Union: A case study, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 135, 110198. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2020.110198>
- Pinel, D. (2020). Clustering methods assessment for investment in zero emission neighborhoods' energy system, *International Journal of Electrical Power & Energy Systems*, 121, 106088. <https://doi.org/10.1016/j.ijepes.2020.106088>
- Pinel, D., Korpås, M., & B. Lindberg, K. (2021). Impact of the CO2 factor of electricity and the external CO2 compensation price on zero emission neighborhoods' energy system design, *Building and Environment*, 187, 107418. <https://doi.org/10.1016/j.buildenv.2020.107418>
- Salom, J., Tamm, M. Andresen, I., Cali, D., Magyari, Á., Bukovszki, V., Balázs, R., Dorizas, P. V., Toth, Z., Zuhair, S., et al. (2021). An evaluation framework for sustainable plus energy neighbourhoods: Moving beyond the traditional building energy assessment, *Energies*, 14(14), 4314. <https://doi.org/10.3390/en14144314>
- Sameti, M., & Haghghat, F. (2018). Integration of distributed energy storage into net-zero energy district systems: Optimum design and operation, *Energy*, 153, 575–591. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2018.04.064>
- Shaw-Williams, D., Susilawati, C., Walker, G., & Varendorff, J. (2020). Towards net-zero energy neighbourhoods utilising high rates of residential photovoltaics with battery storage: A techno-economic analysis, *International Journal of Sustainable Energy*, 39(2), 190-206. <https://doi.org/10.1080/14786451.2019.1668394>
- Skaar, C., Labonnote, N., & Gradeci, K. (2018). From zero emission buildings (ZEB) to zero emission neighbourhoods (ZEN): A mapping review of algorithm-based LCA, *Sustainability*, 10(7), 2405. <https://doi.org/10.3390/su10072405>
- Skaar, C., Lausset, C., Bergsdal, H., & Brattebø, H. (2022). Towards an LCA database for the planning and design of zero-emissions neighborhoods, *Buildings*, 12(5), 512. <https://doi.org/10.3390/buildings12050512>
- Taveres-Cachat, E., Grynning, S., Thomsen, J., & Selkowitz, S. (2019). Responsive building envelope concepts in zero emission neighborhoods and smart cities - A roadmap to implementation, *Building and Environment*, 149, 446–457. <https://doi.org/10.1016/j.buildenv.2018.12.045>

Bibliometric Analysis of the Zero Energy Neighborhood Concept: Developments and Key Trends in the Literature

Verbruggen, S., Hertoge, J., Delghust, M., Laverge, J., & Janssens, A. (2020). The use of solar shading in a nearly zero-energy neighbourhood, *E3S Web of Conferences*, 72, 19003. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202017219003>

Zengin Gengörü, E. (2024). Sürdürülebilirlik yolunda atılan yeşil adımlar kapsamında karbon ayak izinin değerlendirilmesi: Karbon ayak izi ölçümüne ilişkin bir örnek, Ö. YALÇINER ERCOŞKUN içinde, *Düşük Karbonlu Yerleşimlere Geçiş* (s. 231-278). Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.

Makale Türü / Article Type: Araştırma / Research

Geliş / Submission: 07.08.2024

Kabul / Acceptance: 10.12.2024

Yayın / Publication: 30.12.2024

Müze Deneyim Kalitesinin, Algılanan Fayda ve Tekrar Ziyaret Etme Niyetine Etkisi: Müze Ziyaretçilerine Yönelik Bir Araştırma

The Effect Of Museum Experience Quality On Perceived Benefit And Revisiting Intention: A Study On Museum Visitors

Hacer ARSLAN KALAY*

Faruk KALAY**

Gökhan AYDINAY***

Öz

Son yıllarda ziyaretçi deneyimine odaklanan müzeler, ziyaretçilere farklı deneyimler sunarak bir müşteri sadakati yaratma arzusu taşımaktadırlar. Müze ziyaretçilerinin deneyimine odaklanan bu çalışmanın amacı deneyim kalitesi, algılanan fayda ve tekrar ziyaret etme niyeti arasındaki ilişkileri incelemektir. Deneyim kalitesi boyutu öğrenme arzusu, kaçış duygusu ve eğlence olmak üzere 3 alt boyut olarak ele alınmıştır. Algılanan fayda boyutu kişisel gelişim, topluluğa bağlılık, kültürel farkındalık, yenilenme ve aile bağlarını güçlendirme olmak üzere 5 alt boyut olarak ele alınmıştır. Çalışma 386 müze ziyaretçisinden elde edilen verilerle yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Analizler sonucunda deneyim kalitesi boyutlarından öğrenme arzusunun algılanan fayda boyutları olan kişisel gelişim, topluluğa bağlılık, kültürel farkındalık, yenilenme ve aile bağlarını güçlendirme üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir. Deneyim kalitesi boyutlarından kaçış duygusunun algılanan fayda boyutları olan kişisel gelişim, topluluğa bağlılık, kültürel farkındalık, yenilenme ve aile bağlarını güçlendirme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi tespit edilmiştir. Deneyim kalitesi boyutlarından eğlence boyutunun algılanan fayda boyutlarından topluluğa bağlılık, kültürel farkındalık, yenilenme ve aile bağlarını güçlendirme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi tespit edilmişken, kişisel gelişim üzerinde anlamlı bir etkisi tespit edilememiştir. Algılanan fayda boyutlarından kişisel gelişim ve topluluğa bağlılık boyutlarının tekrar ziyaret etme niyeti üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi tespit edilmişken, kültürel farkındalık, yenilenme ve aile bağlarını güçlendirmenin tekrar ziyaret etme niyeti üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi tespit edilememiştir. Deneyim kalitesi boyutları olan eğlence, kaçış duygusu ve öğrenme arzusunun tekrar ziyaret etme niyeti üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi tespit edilememiştir. Bu sonuç müze ziyaretçilerinin bir destinasyonu deneyimledikten sonra, ikinci kez aynı destinasyonu ziyaret etmektense daha önce görmediği yeni destinasyonları deneyimlemek isteğinden kaynaklanabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Müze, Algılanan Fayda, Müze Deneyimi, Tekrar Ziyaret Etme Niyeti.

* Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, e-posta: hacerkalay@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4203-8352

** Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, e-posta: farukkalay@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6801-798X

*** Bilim Uzmanı, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, e-posta: gokhanaydinay@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9436-657X

Atf için / Cite as: Arslan Kalay, H., Kalay, F. & Aydınay, G. (2024). Müze deneyim kalitesinin, algılanan fayda ve tekrar ziyaret etme niyetine etkisi: Müze ziyaretçilerine yönelik bir araştırma”. *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD*. Sayı: 8, ss: 28-47.

DOI:10.62068/visbid.1529782

Müze Deneyim Kalitesinin, Algılanan Fayda ve Tekrar Ziyaret Etme Niyetine Etkisi: Müze Ziyaretçilerine Yönelik Bir Araştırma

Abstract

In recent years, museums have focused on visitor experience and have a desire to create customer loyalty by offering visitors different experiences. The purpose of this study, which is focusing on the museum visitor experience, is to examine the relationships between experience quality, perceived benefits and revisit intention. The experience quality dimension is considered as 3 sub-dimensions: desire to learn, sense of escape and entertainment. The perceived benefit dimension is discussed in 5 sub-dimensions: personal development, commitment to the community, cultural awareness, renewal and strengthening family relationships. The study was conducted using structural equation modeling with data obtained from 386 museum visitors. As a result of the analysis, it was determined that the desire to learn, one of the dimensions of experience quality, did not have a significant effect on the perceived benefit dimensions of personal development, commitment to the community, cultural awareness, renewal and strengthening family relationships. A statistically significant and positive effect of the feeling of escape from the experience quality dimensions was detected on the perceived benefit dimensions of personal development, community commitment, cultural awareness, renewal and strengthening family relationships. While the entertainment dimension, one of the experience quality dimensions, had a statistically significant and positive effect on the perceived benefit dimensions of community commitment, cultural awareness, renewal and strengthening family relationships, no significant effect was detected on personal development. While personal development and community commitment dimensions, which are among the perceived benefit dimensions, were found to have a significant and positive effect on the intention to revisit, a statistically significant effect of cultural awareness, renewal and strengthening family ties on the intention to revisit was not detected. No statistically significant effect of the experience quality dimensions of entertainment, sense of escape and desire to learn on revisit intention was detected. This result may be due to museum visitors' desire to experience new destinations that they have not seen before, rather than visiting the same destination a second time after experiencing a destination.

Keywords: *Museum, Perceived Benefit, Museum Experience, Intention to Revisit.*

Giriş

Eğitim ve eğlencenin kesiştiği yenedünyada, müzelerin kültürel kurumlar olarak rolü giderek daha da önemli hâle gelmektedir. Bilgi ve kültürel eserlerin depoları olarak görülen ve kullanılan müzeler, günümüzün rekabetçi ortamında yüksek kaliteli deneyimler aracılığıyla ziyaretçi katılımını artırmak için farklı deneyim alanlarına yönelmektedirler. Bugün müzeler eğitim ve eğlence kaynağı alanları olarak ikili bir amaca hizmet etmektedirler. Bir müze ziyaretinin algılanan faydalılığı, bir ziyaretçinin genel memnuniyetini ve geri dönme niyetini önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Etkileşim, erişilebilirlik, küratörlük ve duygusal rezonans gibi faktörleri kapsayan müze deneyiminin kalitesi, bu algıyı şekillendirmede kritik bir rol oynamaktadır.

Müzeler, insana ve çevresine ilişkin somut ve somut olmayan kanıtları incelemek ve sergilemek için tasarlanmış kurumlardır (Çolak ve Karakan, 2023:1). ICOM (Uluslararası Müzeler Konseyi)'ne göre müzeler günümüzde toplumsal gelişimin hizmetinde olan, kamuya açık, insanlığın ve çevresinin somut ve somut olmayan mirasını eğitim, çalışma ve eğlence amacıyla temin edinen, koruyan, araştıran, ileten ve sergileyen dinamik ortamlar hâline gelmektedir (Tsiropoulou vd, 2017: 32). Ziyaretçiler müzeleri artık yalnızca bazı nesnelerin sergilendiği alanlar olarak değil, farklı deneyim alanları olarak görmektedirler (Roppola, 2013: 38). Müzeler, kimliğin şekillendirilmesinde, ekonomik büyümenin desteklenmesinde, yaratıcılığın teşvik edilmesinde ve genel refahın artırılmasında önemli bir role sahiptir (Addis & Rurale, 2020).

Müzeler günümüzde pazar performansı üzerinde çeşitli olumlu etkileri olan büyüleyici deneyimler yaratarak müşteri değeri sağlamayı amaçlamaktadır (Harmeling vd., 2017). Diğer kuruluşlara benzer şekilde, hedeflerine ulaşmaları unutulmaz müşteri deneyimlerinin sunulmasına bağlıdır. Bu hedefe ulaşmada müşteri yolculuğunun haritasını çıkarmak ve deneyimi bireysel bir bakış açısıyla anlamak son derece faydalıdır (Addis vd. 2023).

Son yıllarda yürütülen müze ziyaretçisi araştırmalarının çoğu, ziyaretçilerin sergilere ve programlara olan ilgisine ve bunlardan öğrendiklerine odaklanmaktadır. Bu araştırmalar ne kadar geniş anlamda tanımlanmış ve ölçülmüş olursa olsun, ziyaretçinin öğrenmesinin ilgilenilen tek sonuç olduğu sıklıkla görülmektedir (Packer & Ballantiyne, 2016: 128). Günümüzde müze ziyaretçisi deneyimlerinin çok boyutlu ve karmaşık olduğu ve öğrenmenin dar tanımlarının ötesine geçmiş, müzecilikte kültürel aktarım paradigmasından ziyaretçinin anlam oluşturma paradigmasına doğru değişim göstermiştir (Packer & Ballantiyne, 2016: 129). Günümüzde ziyaretçiler sergileri pasif bir şekilde seyretmek yerine kendi kişisel gündemlerine uygun olarak bir dizi insani ihtiyacı karşılamak ve kendileri hakkında anlamlar oluşturmak için kullanılmaktadırlar (Packer & Ballantiyne, 2016: 129).

Müzeler gibi eğitim içerikli, boş zaman değerlendirme ortamlarının topluma faydaları, tipik olarak toplumun yaşam boyu öğrenimine katkıları açısından kavramsallaştırılmıştır. Bu tür kuruluşların üzerinde bu bağlamda etkinliklerini göstermeleri yönünde artan bir baskı vardır. Ancak en geniş anlamda tanımlanan öğrenme çıktıları bile müze deneyiminin değerini ve faydalarını açıklamakta yeterli değildir (Packer, 2008: 33). Doering (1999), müzelerin, ziyaretçilerinin çoklu ihtiyaçlarına yönelmeleri gerektiğini vurgularken ziyaretçileri farklı bakış açılarıyla görmelerinin yararından bahsetmiştir. Müzelerin ziyaretçilerle olan ilişkilerini karakterize eden üç temel tutumun bulunduğunu bildiren Doering (2007), bu tutumla ilgili olarak ziyaretçileri yabancılar, misafirler ve müşteriler olarak üç ana bakış açısıyla ele almıştır. Müzelerin; ziyaretçileri müşteri olarak görmelerinin, müşteri değerini yine aynı ziyaretçilerin bakış açılarıyla görmelerini kolaylaştıracağını belirtmiştir. Ziyaretçi deneyimini

Müze Deneyim Kalitesinin, Algılanan Fayda ve Tekrar Ziyaret Etme Niyetine Etkisi: Müze Ziyaretçilerine Yönelik Bir Araştırma

tanımlarken sınırlarının açıkça belirtilmesi önemlidir. Bu sınırlar bir çalışmadan diğerine değişebilmektedir. Bir çalışmada ziyaretçi deneyimi, ziyaretçinin bir ziyareti planlama, ziyaret etme ve hatırlama sürecine verdiği tepkiyi ifade ederken, diğerinde ziyaretçinin tek bir sergi veya hizmet karşısında gösterdiği tepkiyi ifade edebilmektedir (Packer & Ballantiyne, 2016: 132).

Müze ziyaretçilerinin, deneyimlerinin değerini nasıl algıladıklarını değerlendirmek için çeşitli yollar vardır. Ziyaretçilerin deneyimlerinin kalitesi; sergi kalitesi, etkileşim, personel katılımı, erişilebilirlik gibi çeşitli içsel ve dışsal faktörler tarafından belirlenebilmektedir. Sergilerin özgünlüğü ve sunum şekli, ziyaretçilerin sergilerle uygulamalı etkinlikler veya dijital geliştirmeler yoluyla etkileşim kurma fırsatları, müze çalışanlarının etkileşimleri kolaylaştırma ve bilgi sağlamadaki rolü, çeşitli kitlelerin müzenin sunduklarını deneyimleyebilme kolaylığı, ziyaretçilerin deneyim kalitelerini yükseltmektedir. Yüksek kaliteli bir müze ziyareti deneyimi algılanan faydalılığı önemli ölçüde artırmaktadır. Bu kapsamda, kaliteli deneyimler daha derin öğrenmeyi kolaylaştırmakta ve bilgi açısından zengin, iyi düzenlenmiş sergilerle etkileşim kuran ziyaretçilerin ziyaretlerini eğitim amaçlı daha faydalı olarak algılama olasılığını yükseltmektedir. Yine duygusal tepkiler; bilgilerin hatırlanması ve genel müze deneyimi için oldukça önemlidir. Güçlü duygusal tepkiler uyandıran sergiler, ziyaretin algılanan faydalılığını artırabilmekte ve bu sayede ziyaretçilerin deneyimlerini canlı bir şekilde hatırlamalarına ve bunları başkalarıyla paylaşmalarına olanak tanımaktadır. Sosyal etkileşim için alanlar sağlayan müzeler, topluluk duygusunun gelişmesine katkı sağlamaktadır. Başkalarıyla etkileşim kurma fırsatları, ziyaretçilerin paylaşılan deneyimleri tartışmalarına ve bunlar üzerinde düşünmelerine olanak tanıyarak bir ziyaretin algılanan faydasını artırabilmekte ve böylece öğrenme sonuçlarını zenginleştirebilmektedir. Erişilebilirlik ve kapsayıcılığa öncelik veren müzeler daha tatmin edici deneyimler sunmayı hedeflemektedirler. Ziyaretçilerin müzelerde istek ve ihtiyaçlarının karşılanması kendilerini değerli ve müzenin bir parçası gibi hissetmelerini, böylece ziyaretin algılanan faydasının artmasını sağlayacaktır.

Bu çalışmanın da temel vurgusu olan müzelerin deneyim kalitelerini artırmaları; ziyaretçi memnuniyeti verilerinin toplanmasını gerektirmektedir. Günümüzde bu verilerin toplanması, akademisyenler ve müze profesyonellerinin müze hizmet kalitesinin artırılması konusunda fikir beyan etmelerinde en önemli araçlardan biri hâline gelmiştir. Bu bağlamda toplanan veriler ile çalışmada müze ziyaretçilerine yönelik deneyim kalitesi düzeyleri tespit edilerek deneyim kalitesinin algılanan fayda ve tekrar ziyaret etme niyetlerine olan etkisi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Çalışma kavramsal çerçeve ve bulgular kısmından oluşmaktadır. Müze ziyareti deneyim kalitesi ile algılanan fayda ve tekrar ziyaret etme niyeti arasındaki ilişkiyi inceleyen bu çalışma ile kültürel ortamlardaki ziyaretçi davranışının daha geniş bir şekilde anlaşılmasına katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Ziyaretçi Deneyimi

Pazarlama alan yazınında iyi tanımlanmış bir kavram olan müşteri deneyimi, “müşterinin tüm satın alma yolculuğu boyunca bir firmanın tekliflerine verdiği bilişsel, duygusal, davranışsal, duyusal ve sosyal tepkilere odaklanan çok boyutlu bir yapı” olarak özetlenmektedir (Lemon & Verhoef, 2016: 71; Addis vd. 2023: 3). Müşteri deneyimi kavramı ilk olarak kültürel alanda ortaya çıkmış sonrasında yönetsel uygulamaların geliştirildiği ve çok boyutlu müşteri ihtiyaçlarının neler olduğunun tanımlandığı çeşitli sektörlerde çoğalmıştır (Addis vd. 2023: 3). Müzelerdeki ziyaretçi deneyimini araştırmak için deneyim kavramının daha çok öne çıktığı eğlence ve turizm alanındaki alan yazından daha geniş bir şekilde yararlanmak gerekmektedir (Packer & Ballantiyne, 2016: 130).

Müzeler, kültürel miras alanlarından biri olarak deneyimsel ve aynı zamanda deneyimi kolaylaştıran yapılardır. Bu anlamda müzeler, ziyaretçilerinin kişisel gözlemlerine veya temaslarına dayalı duygu ve bilgileri kolaylaştırmayı amaçlamaktadırlar (Doering, 1999:1). Müze ziyaretçisinin genel tur memnuniyeti, hem ziyaretçinin ziyaret edilen sergilere olan ilgisinden hem de müzedeki fiili fiziksel ziyaret yoluyla elde edilen genel deneyim kalitesinden kaynaklanmaktadır (Tsiropoulou vd, 2017: 32). Her müze, ziyaretçilerin müzeyi tekrar ziyaret etmelerini ve deneyimlerini başkalarına tavsiye etmelerini sağlamak için ziyaretçilerinin deneyim kalitesini en üst düzeye çıkarmayı hedeflemektedir. Ziyaretçinin ilgi derecesi esas olarak kişisel ilgi alanlarına ve genellikle sosyal tavsiye ve kişiselleştirme analizi yoluyla elde edilen profile bağlıdır. Diğer yandan, ziyaretçinin algılanan deneyim kalitesi düzeyi, ziyaretçinin gerçek tur sırasında gözlemediği çeşitli fiziksel ve mekânsal parametrelerin etkisini ifade etmektedir (Tsiropoulou vd, 2017: 33).

Müşteri deneyiminin farklı boyutları mevcuttur. Müze deneyimleri, ziyaretçilerin kalplerinin ve zihinlerinin hem bireysel hem de kolektif yönlerini harekete geçirmekte onları potansiyel olarak hayatları ve refahı yeniden şekillendirme kapasiteleri açısından benzersiz kılmakta ve diğer sektörlerde görülen etkileri geride bırakabilmektedir (Addis & Rurale, 2020). Doering (1999), ziyaretçilerin müzelerde yaşamak istedikleri deneyimleri nesne deneyimi, bilişsel deneyimler, içe dönük deneyimler ve sosyal deneyimler olarak dört kategoride sınıflandırmıştır (Packer, 2008: 34). Ziyaretçi deneyiminin tanımlanmasında benimsenen bir dizi farklı bakış açısı bulunmaktadır. (Packer & Ballantyne, 2016), bu farklı tanımları literatürde değerlendirerek 4 farklı kategoriye ulaşmışlardır. Bunlar; bilinç akışı olarak deneyim, bir olaya veya uyarana verilen öznel bir tepki olarak deneyim, unutulmaz bir izlenim olarak deneyim ve tasarlanmış veya aşamalı bir teklif olarak deneyimdir (Packer & Ballantyne, 2016: 130). Tüm müze ziyaretçisi deneyimlerinin zirveye ulaşması mümkün değildir, ancak müzelerde alışılmışın dışında ve unutulmaz bir deneyim yaşamaları mümkündür (Packer & Ballantyne, 2016: 133).

Addis ve arkadaşları (2023), müze deneyimi konusunda gerçekleştirdikleri çalışmada ziyaretçilere yönelik dört dikkate değer özelliği ortaya koymuşlardır. Birincisi, ziyaretçilerin genel tutum ve davranışsal tepkilerinin tutarlı olduğu ancak müze deneyimi belirli birimlere ayrıldığında iki tepki arasında belirli bir düzeyde tutarsızlık ortaya çıktığı şeklindedir. İkincisi, yüksek ziyaretçi memnuniyeti için müzeye kapsamlı bir ziyaretin gerekmediğidir. Müzeler, kurumun farklı bölümlerinde yüksek kaliteli ve ilgi çekici deneyimler sunmaya odaklanmalıdır. Üçüncüsü, refakatçilerin varlığının ziyaretçi memnuniyetini önemli ölçüde artırdığı şeklindedir. Sosyal etkileşim ve deneyimler için fırsatlar sunan müzeler, ziyaretçileri aralarındaki bağlantı ve ilişkileri kolaylaştırarak onlara ek değer yaratabilmektedir. Dördüncüsü, ziyaretçi memnuniyetinin bireylerin müze deneyimleri sırasında kendilerini kontrol altında veya baskın hissetmelerine bağlı olmadığını ortaya koymaktadır. Kafası karışmış veya kafası karışmış görünen ziyaretçiler bile deneyimlerini tatmin edici bulabilmektedirler. Bu, ziyaretçilerin kontrol duygusu yerine sürükleyici ve ilgi çekici deneyimlere değer verebileceklerini göstermektedir.

1.2. Algılanan Fayda

Gerçek bir müze ziyaretinden algılanan fayda, birçok faktöre bağlı olarak farklı ziyaretçi türleri arasında farklılık göstermektedir (Tsiropoulou vd, 2017: 32). Çoğu insan için müze ziyareti, kişisel ilgi alanlarını takip ettikleri ve faydalı deneyimler yaşadıkları bir boş zaman etkinliğidir (Packer & Ballantyne, 2016: 130). Ziyaretçilere yönelik olarak yapılan çoğu çalışmada, ziyaretçilerin algıladıkları faydanın neler olduğu (ziyaretçilerin yanlarında götürdükleri gerçekler ve bilgiler, kazandıkları yeni anlayışlar ve müze ziyareti sonucunda geliştirdikleri veya detaylandırdıkları kişisel anlamlarla ilgili olarak) öğrenme odaklı bir perspektiften yapılmıştır (Packer, 2008). Müzeler, farklı tarihsel dönemlere

Müze Deneyim Kalitesinin, Algılanan Fayda ve Tekrar Ziyaret Etme Niyetine Etkisi: Müze Ziyaretçilerine Yönelik Bir Araştırma

ait objeler, kalıntılar gibi eserlerin sergilendiği fiziksel mekânlar olmakla birlikte, ziyaretçilerin bu eserleri kendi kültür, inanç, değer ve deneyimlerine uygun olarak yorumladıkları sosyal mekânlar olmakla birlikte, aynı zamanda eğitici, araştırma ve kültürlerarası öğrenme ortamları niteliği taşımaktadırlar (Çolak & Karakan, 2023: 2).

McIntosh, “ziyaretçiler tarafından değer verilen ve kendi sözleriyle ifade edilen, kazanılan faydalı deneyimlerin” kültürel turizm çekiciliklerinin temel ürünü olduğunu ileri sürmektedir (1999, 43). Bunlar yalnızca ziyaretin anlık faydalarını değil, aynı zamanda hem birey hem de genel olarak toplum için zaman içinde ortaya çıkan diğer faydaları da içermektedir. Dolayısıyla algılanan bu faydaları anlamak hem ziyaretçilerin ihtiyaçlarının karşılanması hem de müzelerin ve diğer kültürel mekânların insanların hayatlarına perspektif ve anlam katma konusunda yapabilecekleri katkının gösterilmesi açısından önemlidir (Packer, 2008).

Rounds (2001), müzelerdeki amaç veya sonuç temelli değerlendirmelerle ilgili bazı sorunlara ilişkin analizinde diğer pek çok boş zaman aktivitesinde olduğu gibi müzelerde de anlık deneyimin ziyaretçilerin tüm arzuları olabileceği noktasına vurgu yapmaktadır. Pek çok durumda, nihai sonuçlar ne olursa olsun, amacın eyleme geçilmesiyle karşılandığını öne sürmektedir. Özellikle, bir müze ziyaretinin değerinin, belirli fayda beklentisinden çok, kişisel kimlik duygusunun sürdürülmesiyle ilgili olduğunu savunmaktadır. Benzer şekilde Bedford (2004), müzedeki estetik bir karşılaşmanın, bilişsel öğrenme çıktılarının ne ölçüde sergilendiğine bakılmaksızın, başlı başına değerli bir sonuç olduğunu ileri sürmektedir. Bu teorik yaklaşımlar, müze ziyaretinin öğrenmenin ötesinde olumlu faydalarına potansiyel olarak ışık tutmaktadır (Packer, 2008).

1.3. Tekrar Ziyaret Etme Niyeti

Müşterilerin hizmet kaynağı ile olan ilişkileri sonucunda geleceğe yönelik davranışlar ortaya çıkmaktadır. Yine bu ilişki sonucu bireyin gelecekte gerçekleştirmek istediği bir davranışın öngörüsü oluşmaktadır. Geleceğe yönelik kararlar, satın alma öncesi yaklaşım, satın alma süreci ve sonrasındaki genel değerlendirmeye göre değişmektedir. Bu doğrultuda bireyin verdiği kararlara göre tekrar ziyaret etme niyeti hakkında fikir elde etmek mümkündür (Pamukcu vd, 2023: 49).

Turistik ürün ve hizmetlerin üretim ve tüketiminin eş zamanlı olması sebebiyle önceden bir fikre sahip olmak ancak deneyimleyenlerin tavsiyeleriyle anlaşılabilir. Bu nedenle potansiyel müşteriler ürünü ya da hizmeti deneyimleyenlerin yorumlarına önem vermektedir. Deneyim sahibi kişilerin yaşadıkları deneyime ait düşünceler önemli bir bilgi kaynağı olmanın yanı sıra ziyaretçilerin satın alma kararlarını da etkilemektedir (Çolak ve Karakan, 2023). Yine turistik ürün ya da hizmeti deneyimleyen kişinin bu ürün ya da hizmeti başkalarına tavsiye edecek kadar memnun kalması tekrar ziyaret etmesini de kolaylaştıracaktır.

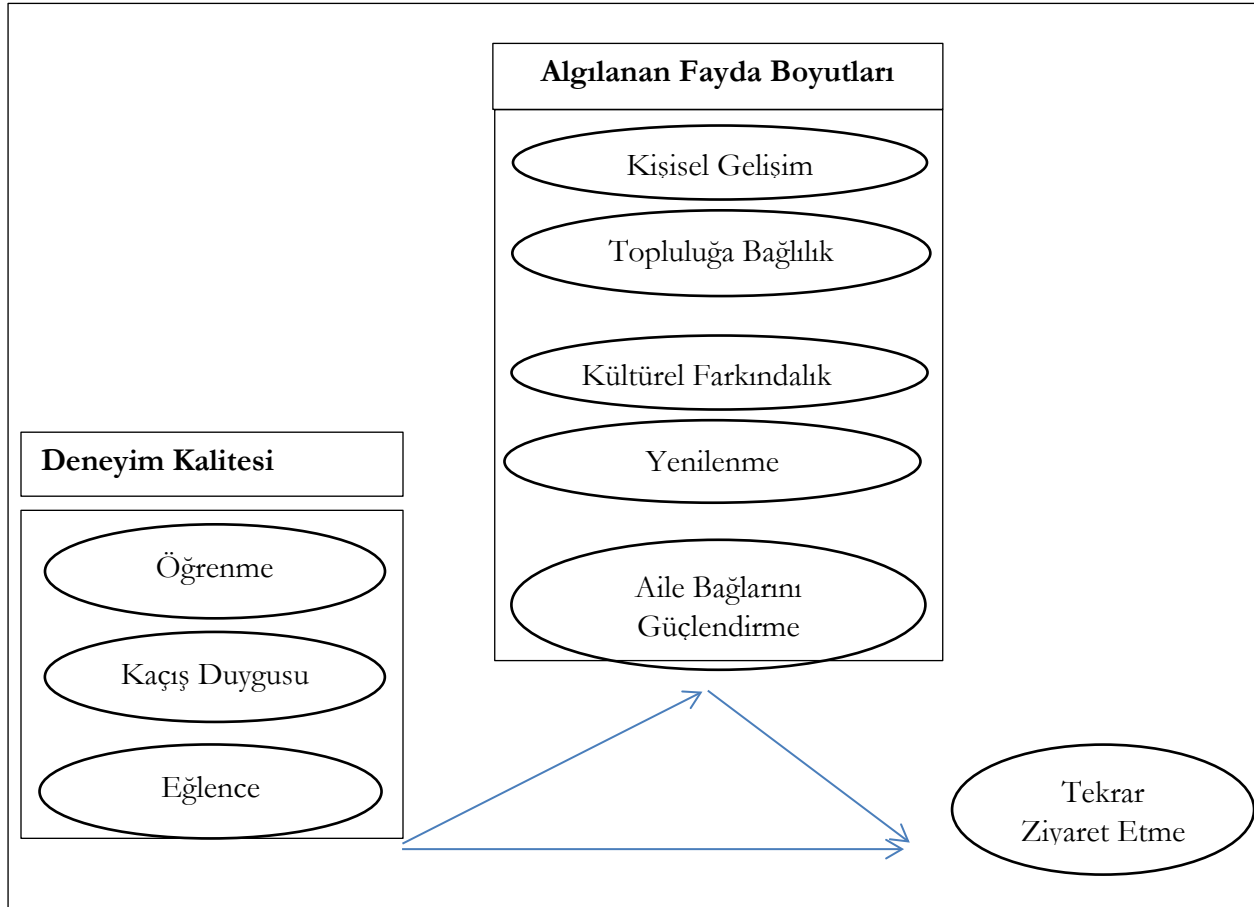
Tekrar ziyaret etme niyetinin belirli faktörlerden etkilendiği ve bu doğrultuda bir ilerleme kaydettiğini söylemek mümkündür. Bunlar kazanılan fayda, doyuma ulaşma, destinasyon yönetiminin önemli göstergelerinden bağlılık, beklentilerin istenildiği düzeyde karşılanması, sunulan hizmetin beğenilme oranı ve turistik merkezlere ait öznel fikirler biçiminde ifade edilmektedir (Aksöz ve Çay, 2022:7). Javed & Awan (2023) çalışmalarında turizm hizmet sağlayıcılarıyla ortak değer yaratmak için ziyaretçinin oluşturduğu varoluşsal otantik içeriğin kullanımının, hizmet sağlayıcıyı tekrar ziyaret etme niyetini olumlu yönde etkilediğini göstermiştir.

Günümüzde müzelerde önemli değişimler meydana gelmiştir. Bu değişimlerle birlikte ortam atmosferi, ziyaretçilerin müzede kalma süreleri ve tekrar ziyaret etme niyetleri üzerine önemli katkılar sağlamıştır (Çiçek & Genç, 2023: 88). Müze memnuniyeti konusunda yapılan araştırmalara bakıldığında müze ziyaretçilerinin, memnuniyet düzeylerinin tekrar ziyaret etme davranışlarını etkilemekte olduğu dolayısıyla müze yöneticilerinin pazarlama maliyetlerinden tasarruf etmelerine de imkân sağladığı görülmektedir (Özer vd., 2014; Sop vd, 2019: 3892).

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli ve Hipotezler

Araştırmanın amacından hareketle teorik model ve hipotezler aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

Şekil 1: Araştırmanın Teorik Modeli

Araştırmanın teorik modelinden hareketle aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur

H1: Öğrenme arzusu boyutunun algılanan fayda boyutları olan H1a) kişisel gelişim, H1b) topluluğa bağlılık, H1c) kültürel farkındalık, H1d) yenilenme ve H1e) aile bağlarını güçlendirmeye etkisi vardır.

Müze Deneyim Kalitesinin, Algılanan Fayda ve Tekrar Ziyaret Etme Niyetine Etkisi: Müze Ziyaretçilerine Yönelik Bir Araştırma

H2: Kaçış duygusu boyutunun algılanan fayda boyutları olan H2a) kişisel gelişim, H2b) topluluğa bağlılık, H2c) kültürel farkındalık, H2d) yenilenme ve H2e) aile bağlarını güçlendirmeye etkisi vardır.

H3: Eğlence boyutunun algılanan fayda boyutları olan H3a) kişisel gelişim, H3b) topluluğa bağlılık, H3c) kültürel farkındalık, H3d) yenilenme ve H3e) aile bağlarını güçlendirmeye etkisi vardır.

H4: Algılanan fayda boyutları olan H4a) kişisel gelişim, H4b) topluluğa bağlılık, H4c) kültürel farkındalık, H4d) yenilenme ve H4e) aile bağlarının güçlendirmenin tekrar ziyaret etme niyetine etkisi vardır.

H5: Deneyim kalitesi boyutları olan H5a) eğlence, H5b) kaçış duygusu ve H5c) öğrenme arzusunun tekrar ziyaret etme niyetine etkisi vardır.

2.2. Veri Toplama Araçları ve Veri Toplam Süreci

Araştırmada “İlişkisel Tarama Modeli” uygulanmıştır. Katılımcılardan anket tekniği ile veri toplanmıştır. Kullanılan anket 4 bölümden oluşmaktadır birinci bölümde demografik özellikler, ikinci bölümde deneyim kalitesi ölçeği, üçüncü bölümde algılanan fayda ölçeği ve dördüncü bölümde tekrar ziyaret etme niyeti ölçeği yer almaktadır. Araştırmada kullanılan deneyim kalitesi ölçeği Altunel’in (2013) “Turistlerin beklenti ve deneyimleme kalitesinin tavsiye etme kararına etkisi: Müze ziyaretçileri üzerine bir araştırma” isimli ve Topkapı Sarayı ziyaretçilerine yönelik uyguladığı çalışmadan alınmıştır. Ölçek; öğrenme arzusu, kaçış duygusu ve eğlence olmak üzere 3 boyuttan ve 8 ifadeden oluşmaktadır. Algılanan fayda ölçeği; Zhou, L., Shen, H., Wu, M. Y., Wall, G., & Shen, X. (2019)’un “Benefits of visiting heritage museums: Chinese parents’ perspectives” isimli çalışmalarından uyarlanmıştır. Ölçek; kişisel gelişim, topluluğa bağlılık, kültürel farkındalık, yenilenme ve aile bağlarını güçlendirme olmak üzere 5 boyut ve 16 ifadeden oluşmaktadır. Tekrar ziyaret etme niyeti ise; Metin’in (2019) “Algılanan destinasyon imajının turist memnuniyeti ve tekrar ziyaret etme niyeti üzerine etkisi: Van’ı ziyaret eden İranlı turistler üzerine bir araştırma” isimli çalışmasından alınmıştır. Tek boyut ve 4 ifadeden oluşmaktadır. Cevaplar 5’li likert tarzında (1=kesinlikle katılmıyorum, 5=kesinlikle katılıyorum) uygulanmıştır. Araştırma kapsamında katılımcılara 400 anket uygulanmış eksik ve yanlış bilgiye sahip olan anketler ayrıştırılarak toplamda 386 anket analize tabi tutulmuştur.

2.3. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evrenini, Eskişehir Arkeoloji Müzesini ziyaret eden yerli turistler oluşturmaktadır. Çalışmada kolayda örnekleme yöntemi uygulanmıştır. Kolayda örnekleme, tesadüfi olmayan örnekleme tekniği olarak değerlendirilmekte olup araştırmacı tarafından belirlenen kişilerden verilerin toplandığı örnekleme türüdür (Nakip, 2013: 204). Örneklem kaç kişinin alınacağına Krejcie ve Morgan (1970: 608) tarafından önerilen örneklem tablosu dikkate alınarak karar verilmiştir. Söz konusu tabloda 10 bin ve üstü evren söz konusu olduğunda 384 kişinin yeterli olduğu görülmektedir. Araştırma için %95 güven aralığı dikkate alınarak toplam 386 kişiden veri toplanmış ve değerlendirilmiştir.

2.4. Ölçeklerin Güvenirlik ve Geçerliliği

Ölçeklerin güvenirliliği Cronbach's alpha testiyle incelenmiştir. Bütün ölçeklerin güvenirlilik analizi sonuçları Tablo 1'de verilmektedir. Tablo 1'deki değerler incelendiğinde Bütün ölçeklerin güvenirlilik katsayılarının yaklaşık olarak 0.4'ün üzerinde bir değer olduğu görülmektedir.

Ölçek	Cronbach's alpha değeri (güvenirlilik katsayısı)
Deneyim kalitesi ölçeği boyutları	
Öğrenme arzusu	0.494
Kaçış duygusu	0.656
Eğlence	0.506
Toplam ölçek bazında	0.523
Algılanan fayda ölçeği boyutları	
Kişisel gelişim	0.454
Topluluğa bağlılık	0.579
Kültürel farkındalık	0.556
Yenilenme	0.628
Aile bağlarını güçlendirme	Tek madde
Toplam ölçek bazında	0.616
Tekrar ziyaret etme niyeti ölçeği	0.734

Tablo 1: Güvenirlilik Analizi Sonuçları

Ölçeklerin geçerliliğini test etmek için açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizleri IBM SPSS 22 programı kullanılarak yapılmıştır. Faktör analizi yapılmadan önce her bir ölçekte bulunan soruların tek tek ve grup olarak faktör analizine uygunluğu ile ilgili analizler yapılmıştır. Alt boyutlarda bulunan her bir sorunun faktör analizine uygunluğu kovaryans matrisi değeri ile test edilmiştir. Alt boyutlarda bulunan soru gruplarının faktör analizine uygunluğu ise KMO ve Barlett testi ile kontrol edilmiştir. Her bir sorunun (tek tek) faktör analizine uygun olması için kovaryans matris (covariance matrix) değerinin 0.50'den büyük olması gerekir (mümkünse referans yaz). Soru grubunun faktör analizine uygun olması içinse KMO değerinin 0.50'den büyük olması ve Barlett P değerinin 0.05'ten küçük olması gerekir.

2.5. Deneyim Kalitesi Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi

Deneyim kalitesi ölçeği tüm alt boyutlarıyla birlikte açıklayıcı faktör analizine tabi tutulmuştur. Deneyim kalitesi ölçeğinin açıklayıcı faktör analizi sonuçları Tablo 2'de gösterilmiştir. Tablo 2'de görüldüğü gibi her faktörde bulunan maddelerin faktör yükleri yaklaşık olarak 0.7'nin üzerindedir. KMO değeri 0.50'den büyük, Barlett p değeri 0.05'ten küçük, her bir maddeye ilişkin kovaryans matrisi değeri 0.50'den büyük ve özdeğeri 1'den büyüktür.

Ölçek /madde	Faktör yükü	Kovaryans matrisi değeri
Öğrenme arzusu		
DKO1: Müze hakkındaki anlayışımı (kavrayış, bilgi) genişlettim	0.798	0.476

Müze Deneyim Kalitesinin, Algılanan Fayda ve Tekrar Ziyaret Etme Niyetine Etkisi: Müze Ziyaretçilerine Yönelik Bir Araştırma

DKO2: Müze hakkında bilgi ve kanaat edindim	0.781	0.553
Kaçış duygusu		
DKO3: Başka bir dünyadaymışım gibi hissettim.	0.617	0.726
DKO4: Her şeyden tamamen uzaklaştım.	0.839	0.589
DKO5: Sürece o kadar dâhil oldum ki kalan her şeyi unuttum.	0.785	0.634
Eğlence		
DKO6: Eğlendim.	0.714	0.639
DKO7: Müzede olmaktan memnun oldum.	0.720	0.607
DKO8: Müze ziyaretim sonucunda çok mutlu oldum.	0.681	0.604
Açıklanan varyans = %60.444 KMO = 0.617 (KMO > 0.50) Barlett p = 0.000 (p < 0.05) Kovaryans matrisi değerleri (Anti-image matrices) > 0.50 Özdeğer (eigenvalues) = 5.378		

Tablo 2: Deneyim Kalitesi Ölçeği Açıklayıcı Faktör Analizi

2.6. Algılanan Fayda Ölçeği Açıklayıcı Faktör Analizi

Algılanan fayda ölçeği alt boyutlarıyla birlikte açıklayıcı faktör analizine tabi tutulmuştur. Analiz sonucunda ölçek maddelerinin orijinal ölçekte olduğu gibi ilgili alt boyutlarda toplanmadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle algılanan fayda ölçeğinin alt boyutları birbirlerinden bağımsız olarak açıklayıcı faktör analizine tabi tutulmuştur. Algılanan fayda ölçeği alt boyutlarının açıklayıcı faktör analizi sonuçları Tablo 3'te gösterilmiştir. Tablo 3'te görüldüğü gibi, bütün boyutlarda faktör yükü değerleri yaklaşık olarak 0.7'nin üzerindedir. Aynı şekilde bütün boyutlarda KMO değeri 0.50'den büyük, Barlett p değeri 0.05'ten küçük, her bir maddeye ilişkin kovaryans matrisi değeri 0.50'den büyük ve özdeğeri 1'den büyüktür. Aile bağlarını güçlendirme boyutu tek maddeden oluştuğu için faktör analizine alınmamıştır.

Ölçek /madde	Faktör yükü	Kovaryans matrisi değeri
Kişisel gelişim		
AFO1: Müze ziyaretim sırasında, yetenekli sanatçıları gözlemleyip onlarla sohbet ederek ve eserlerin yapımına katılarak çeşitli beceriler edindim.	0.879	0.500
AFO2: Müze ziyaretim yaratıcılık, risk alma, problem çözme, eleştirel düşünme, kişilerarası iletişim ve iş birliği gibi becerilerimin gelişmesine yardımcı oldu.	0.876	0.500
AFO3: Müze ziyaretlerim, yeni bilgi edinme, yeni kavramlarla karşılaşma, yeni fikirler tutumlar ve inançlar oluşturma konularında ilham verdi.	0.960	0.442
Açıklanan varyans = %51.627 KMO = 0.500 (KMO >= 0.50) Barlett p = 0.000 (p < 0.05) Kovaryans matrisi değerleri (Anti-image matrices) > 0.50 Özdeğer (eigenvalues) = 1.549		
Topluluğa bağlılık		
AFO4: Müzedeki sergiler sayesinde içinde yaşadığım toplulukla ilgili bilinç düzeyim gelişti ve müzenin bulunduğu şehre ilişkin bakış açım genişledi.	0.751	0.623

AFO5: Müze ziyaretimde yerel geleneklerin sergilenmesi yaşadığım toplumu daha iyi anlamamı sağladı ve aidiyet duygularımı güçlendirdi.	0.732	0.637
AFO6: Ziyaret ettiğim müzede kültürel varlıkların sergilenmesi geçmişe ait mirasın tarihi ve kültürel değeri hakkında farkındalığımı artırdı.	0.730	0.639
Açıklanan varyans = %54.388 KMO = 0.633 (KMO > 0.50) Barlett p = 0.000 (p < 0.05) Kovaryans matrisi değerleri (Anti-image matrices) > 0.50 Özdeğer (eigenvalues) = 1.632		
Kültürel farkındalık		
AFO7: Kaybolmaya yüz tutmuş halk kültürlerinin sergileri, kültürel varlıkların korunması ve restorasyonu konularındaki sorumluluk duygularımı uyandırdı.	0.683	0.652
AFO8: Müze ziyaretim sırasında el sanatları eserlerini incelemem bana keyif verdi ve samimiyet duygusu hissetmemi sağladı.	0.699	0.643
AFO9: Ziyaretim esnasında kültürel çağrışımları daha derinden anlamlandırdım, yerel miras ve kültüre olan saygım ve takdirim arttı.	0.707	0.656
AFO10: Ziyaretim sırasında, müzenin bulunduğu yerin mirasını, geleneklerini ve yaşam tarzını daha iyi anladım.	0.490	0.692
Açıklanan varyans = %42.388 KMO = 0.656 (KMO > 0.50) Barlett p = 0.000 (p < 0.05) Kovaryans matrisi değerleri (Anti-image matrices) > 0.50 Özdeğer (eigenvalues) = 1.696		
Yenilenme		
AFO11: Müze ziyaretim sırasında eğlenceli vakit geçirdim.	0.670	0.643
AFO12: Ziyaretim esnasında zihinsel ferahlık ve fiziksel rahatlık hissettim.	0.743	0.628
AFO13: Boş zamanımı müze ziyaretine ayırdığımda, zamanımı daha değerli kullandığımı düşünür ve kendimi daha iyi hissedirim.	0.607	0.730
AFO14: Müze ziyaretim sayesinde günlük hayatın stresinden ve zihinsel yorgunluğundan kaçma fırsatı yakaladım.	0.584	0.641
AFO15: Müze ziyaretimde şehrin karmaşası ve gürültüsünden uzaklaşabildiğim için daha sakin ve huzurluydum.	0.527	0.707
Açıklanan varyans = %39.766 KMO = 0.659 (KMO > 0.50) Barlett p = 0.000 (p < 0.05) Kovaryans matrisi değerleri (Anti-image matrices) > 0.50 Özdeğer (eigenvalues) = 1.988		
Aile bağlarımı güçlendirme		
AFO16: Ailem ya da arkadaşlarımla müzeye gittiğimde edindiğim deneyim ve birlikte geçirdiğim kaliteli zaman sayesinde onlarla olan ilişkilerim gelişir.		Tek Madde

Tablo 3: Algılanan Fayda Ölçeği Açıklayıcı Faktör Analizi

2.7. Tekrar Ziyaret Etme Niyeti ölçeği Açıklayıcı Faktör Analizi

Tekrar ziyaret etme niyeti ölçeğinin açıklayıcı faktör analizi sonucu Tablo 4'te verilmiştir. Tablo 4'te görüldüğü gibi, ölçek tek boyutlu ve faktör yükü değerleri 0.7'nin üzerindedir. Ayrıca KMO değeri 0.50'den büyük, Barlett p değeri 0.05'ten küçük, her bir maddeye ilişkin kovaryans matrisi değeri 0.50'den büyük ve özdeğeri 1'den büyüktür.

Ölçek /madde	Faktör yükü	Kovaryans matrisi değeri
Tekrar ziyaret etme niyeti		
TZO1: Müzeyi tekrar ziyaret etme niyetindeyim.	0.740	0.669
TZO2: Müzeyi tekrar ziyaret etmeyi planlıyorum.	0.786	0.663
TZO3: Müzeyi tekrar ziyaret etmeyi istiyorum.	0.723	0.711
TZO4: Müzeyi muhtemelen tekrar ziyaret edeceğim.	0.736	0.675

Açıklanan varyans = %55.726

KMO = 0.678 (KMO > 0.50) Barlett p = 0.000 ($p < 0.05$) Kovaryans matrisi değerleri (Anti-image matrices) > 0.50 Özdeğer (eigenvalues) = 2.229

Tablo 4: Tekrar Ziyaret Etme Niyeti Ölçeği Açıklayıcı Faktör Analizi

3. Analiz ve Bulgular

Aşağıda ilk önce örnekleme ilişkin bulgular verildikten sonra, araştırma değişkenleri arasındaki korelasyon ve araştırma değişkenlerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler ile ilgili bulgular verilmiştir. Daha sonra araştırmanın hipotezleri test edilmiştir. Hipotezler, IBM Amos 21 paket programı kullanılarak yapısal eşitlik modellemesiyle test edilmiştir.

3.1. Örnekleme İlişkin Bulgular

Veri alınan örnekleme ilişkin bulgular aşağıdaki Tablo 5'te verilmiştir. Tablo 5'teki verilere göre müzeyi ziyaret eden kadın ve erkeklerin sayısı birbirine yaklaşıktır. Aynı şekilde müzeyi ziyaret eden kişilerin sayısı medeni duruma göre çok fark etmemektedir. Evlilerin oranı %51.6 iken bekârların oranı %41.4'tür. Müze ziyaretçilerinin %11.4'ü 20 ve altı, %33.3'ü 21-29, %34.7'si 30-39, %11.9'u 40-49, %3.7'si 50-59 ve %5'i 50 ve üzeri yaş aralığındadır. Müze ziyaretçilerinin büyük kısmı lisans (%44.2) eğitim düzeyine sahiptir. Bunu sırasıyla lisansüstü (41.3), ortaokul-lise (%8.7), ilkokul (%5) ve eğitim almamışlar (%0.8) takip etmektedir. Aylık gelir düzeyi açısından incelendiğinde ise müze ziyaretçilerinin %34.4'ünün 12000'den fazla, %24.3'ünün 9000-12000, %16.4'ünün 6000-9000, %6.9'unun 4000-6000, %5'inin 4000 altı gelire sahip olduğu ve %13'ünün düzeli bir gelire sahip olmadığı görülmektedir.

Değişken		n (N=386)	%
Cinsiyet	Kadın	174	45
	Erkek	212	55
Medeni durum	Evli	199	51.6
	Bekar	187	48.4
	20 ve altı	44	11.4
Yaş (yıl)	21-29	129	33.3
	30-39	134	34.7

	40-49	46	11.9
	50-59	14	3.7
	60 ve üstü	19	5
	Eğitim almamış	3	0.8
	İlkokul	19	5
Eğitim durumu	Ortaokul-Lise	34	8.7
	Lisans	171	44.2
	Lisansüstü	159	41.3
	4000 altı	19	5
	4100 -6000	27	6.9
Aylık gelir (TL)	6000-9000	63	16.4
	9000-12000	94	24.3
	12000'den fazla	133	34.4
	Düzenli gelir yok	50	13

Tablo 5: Demografik Bulgular**3.2. Korelasyon Analizi**

Çalışmanın bu kısmında değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü ve düzeyini tespit etmek için Korelasyon testi yapılmıştır. Korelasyon matrisi Tablo 6'da verilmiştir. Tablo 6 incelendiğinde araştırma değişkenlerinin büyük bir kısmı arasında $P=0.01$ düzeyinde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Araştırma değişkenlerinin ortalamasına bakıldığında katılımcıların en yüksek skoru tekrar ziyaret etme niyetine verdiği görülmektedir (ortalama=4.399). Bu sonuç ziyaretçilerin müzeyi tekrar ziyaret etme niyetlerinin çok yüksek olduğunu göstermektedir. Deneyim kalitesi boyutlarından öğrenme arzusunun ortalaması 3.554, kaçış duygusunun 3.925 ve eğlencenin 4.247 olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar, ziyaretçilerin ortalamanın üzerinde bir deneyim kalitesi yaşadıklarını ve deneyim kalitesinin eğlence boyutunda en yüksek olduğunu göstermektedir. Algılanan fayda boyutlarından kişisel gelişim boyutu ortalamasının 3.876, topluluğa bağlılığın 4.076, kültürel farkındalığın 4.282, yenilenmenin 4.285 ve aile bağlarını güçlendirmenin ortalaması 4.201'dir. Bu sonuçlar ziyaretçilerin yüksek oranda fayda sağladıkları ve en yüksek oranda sırasıyla yenilenme, kültürel farkındalık ve aile bağlarını güçlendirme boyutlarında fayda sağladıkları görülmektedir.

Değişkenler	OA	KD	E	KG	TB	KF	Y	ABG	TZN
OA	-								
KD	0.072	-							
E	0.015	0.167**	-						
KG	0.038	0.405**	0.076	-					
TB	0.245**	0.153**	0.077	0.300**	-				
KF	0.098	0.308**	0.213**	0.262**	0.231**	-			
Y	0.090	0.410**	0.276**	0.305**	0.151**	0.436**	-		

Müze Deneyim Kalitesinin, Algılanan Fayda ve Tekrar Ziyaret Etme Niyetine Etkisi: Müze Ziyaretçilerine Yönelik Bir Araştırma

ABG	0.173**	0.245**	0.217**	0.141**	0.167**	0.275**	0.429**	-	
TZN	0.016	0.290**	0.222**	0.334**	0.244**	0.300**	0.412**	0.341**	-
Ortalama	3.544	3.925	4.247	3.876	4.076	4.282	4.285	4.201	4.399
S. sapma	0.894	0.807	0.637	0.737	0.589	0.527	0.514	0.869	0.573

Not: ** Değişkenler arasındaki korelasyon $p=0.01$ düzeyinde anlamlıdır (çift yönlü); N=386; OA: Öğrenme arzusu; KD: Kaçış duygusu; E: Eğlence; KG: Kişisel gelişim; TB: Topluluğa bağlılık; KF: Kültürel farkındalık; Y: Yenilenme; ABG: Aile bağlarını güçlendirme; TZN: Tekrar ziyaret etme niyeti.

Tablo 6: Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon Matrisi

3.3. Yapısal Model Analizi ve Hipotez Testleri

Araştırma hipotezlerini test etmek amacıyla oluşturulan yapısal modelin sonuçları aşağıdaki Tablo 7'de verilmiştir. Modelin program çıktısı ise aşağıdaki Şekil 2'de verilmiştir. Analiz sonuçlarına göre; model uyum değerlerinin kabul edilebilir sınırlar içerisinde değerler verdiği tespit edilmiştir ($\chi^2=759.373$, $sd=325$, $\chi^2/sd=2.337$, $GFI=0.877$, $CFI=0.784$, $AGFI=0.847$, $TLI=0.749$, $NFI=0.683$, $IFI=0.790$, $RMSEA=0.060$, $p>0.01$).

Araştırma hipotezleri bazında incelendiğinde ise deneyim kalitesi boyutlarından öğrenme arzusunun algılanan fayda boyutları olan kişisel gelişim ($\beta=-0.037$, $p>0.05$), topluluğa bağlılık ($\beta=0.061$, $p>0.05$), kültürel farkındalık ($\beta=0.036$, $p>0.05$), yenilenme ($\beta=0.037$, $p>0.05$) ve aile bağlarını güçlendirme ($\beta=0.045$, $p>0.05$) üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir. Bu durumda H1a, H1b, H1c, H1d ve H1e hipotezleri desteklenmemiştir. Deneyim kalitesi boyutlarından kaçış duygusunun algılanan fayda boyutları olan kişisel gelişim ($\beta=0.672$, $p<0.001$), topluluğa bağlılık ($\beta=0.202$, $p<0.05$), kültürel farkındalık ($\beta=0.407$, $p<0.001$), yenilenme ($\beta=0.455$, $p<0.001$) ve aile bağlarını güçlendirme ($\beta=0.199$, $p<0.05$) üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi tespit edilmiştir. Bu durumda H2a, H2b, H2c, H2d ve H2e hipotezleri desteklenmiştir. Deneyim kalitesi boyutlarından eğlence boyutunun algılanan fayda boyutlarından topluluğa bağlılık ($\beta=0.212$, $p<0.05$), kültürel farkındalık ($\beta=0.525$, $p<0.001$), yenilenme ($\beta=0.632$, $p<0.001$) ve aile bağlarını güçlendirme ($\beta=0.425$, $p<0.001$) üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi tespit edilmişken, kişisel gelişim ($\beta=0.064$, $p>0.05$) üzerinde anlamlı bir etkisi tespit edilememiştir. Bu durumda H3b, H3c, H3d ve H3e hipotezleri desteklenirken H3a hipotezi desteklenmemiştir.

Algılanan fayda boyutlarından kişisel gelişim ($\beta=0.283$, $p<0.05$) ve topluluğa bağlılık ($\beta=0.202$, $p<0.05$) boyutlarının tekrar ziyaret etme niyeti üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi tespit edilmişken, kültürel farkındalık ($\beta=-0.013$, $p>0.05$), yenilenme ($\beta=0.314$, $p>0.05$) ve aile bağlarını güçlendirmenin ($\beta=0.114$, $p>0.05$) tekrar ziyaret etme niyeti üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi tespit edilememiştir. Bu durumda H4a ve H4b hipotezleri desteklenirken H4c, H4d ve H4e hipotezleri desteklenmemiştir.

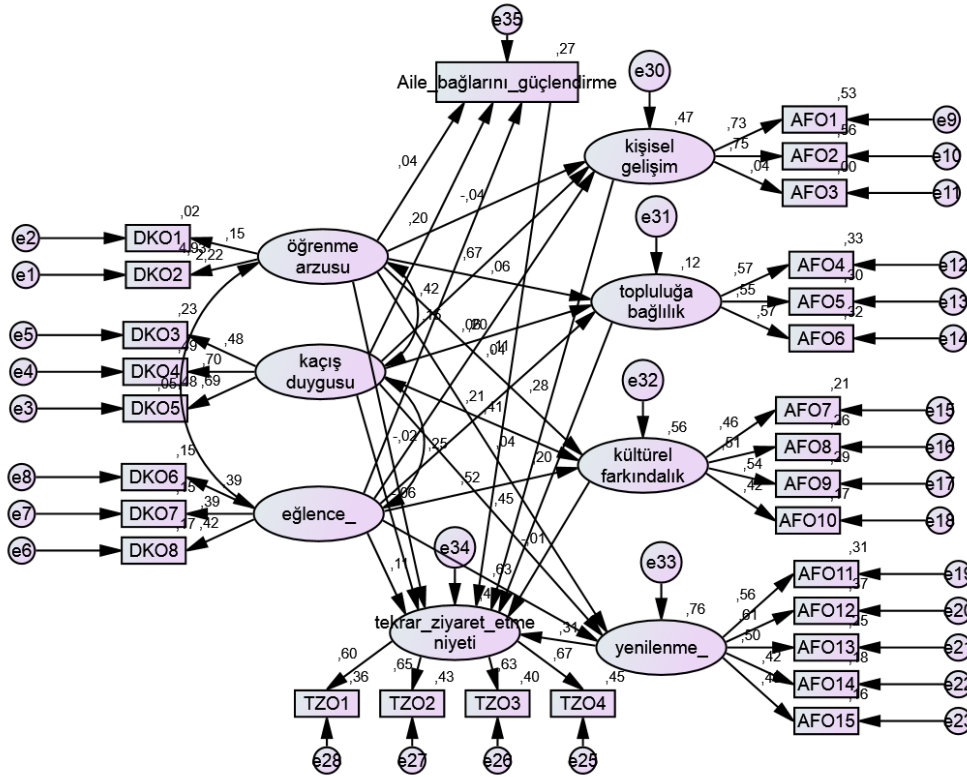
Deneyim kalitesi boyutları olan eğlence ($\beta=0.108$, $p>0.05$), kaçış duygusu ($\beta=-0.059$, $p>0.05$) ve öğrenme arzusunun ($\beta=-0.018$, $p>0.05$) tekrar ziyaret etme niyeti üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi tespit edilememiştir. Bu durumda H5a, H5b ve H5c hipotezleri desteklenmemiştir.

Yapısal ilişkiler	Standardize edilmiş regresyon katsayısı (β)	Kritik oran (C.R.)	R ²	P	Hipo tezler	Hipotez sonucu
Kişisel gelişim <--- Öğrenme arzusu	-0.037	-0.448	0.472	0.655	H1a	Reddedildi
Topluluğa bağlılık <--- Öğrenme arzusu	0.061	0.457	0.116	0.648	H1b	Reddedildi
Kültürel farkındalık <--- Öğrenme arzusu	0.036	0.437	0.557	0.662	H1c	Reddedildi
Yenilenme_ <--- Öğrenme arzusu	0.037	0.442	0.761	0.659	H1d	Reddedildi
Aile bağlarını güçlendirme <--- Öğrenme arzusu	0.045	0.455	0.269	0.649	H1e	Reddedildi
Kişisel gelişim <--- Kaçış duygusu	0.672	7.1	0.472	***	H2a	Desteklendi
Topluluğa bağlılık <--- Kaçış duygusu	0.202	2.225	0.116	0.026*	H2b	Desteklendi
Kültürel farkındalık <--- Kaçış duygusu	0.407	3.908	0.557	***	H2c	Desteklendi
Yenilenme_ <--- Kaçış duygusu	0.455	4.723	0.761	***	H2d	Desteklendi
Aile bağlarını güçlendirme <--- Kaçış duygusu	0.199	2.799	0.269	0.005*	H2e	Desteklendi
,Kişisel gelişim <--- Eğlence	0.064	0.787	0.472	0.431	H3a	Reddedildi
Topluluğa bağlılık <--- Eğlence	0.212	2.090	0.116	0.037*	H3b	Desteklendi
Kültürel farkındalık <--- Eğlence	0.525	3.876	0.557	***	H3c	Desteklendi
Yenilenme_ <--- Eğlence	0.632	4.540	0.761	***	H3d	Desteklendi
Aile bağlarını güçlendirme <--- Eğlence	0.425	4.427	0.269	***	H3e	Desteklendi
Tekrar ziyaret etme niyeti <--- Kişisel gelişim	0.283	2.579	0.458	0.010*	H4a	Desteklendi
Tekrar ziyaret etme niyeti <--- Topluluğa bağlılık	0.202	2.516	0.458	0.012*	H4b	Desteklendi
Tekrar ziyaret etme niyeti <--- Kültürel farkındalık	-0.013	-0.085	0.458	0.932	H4c	Reddedildi
Tekrar ziyaret etme niyeti <--- Yenilenme	0.314	1.135	0.458	0.256	H4d	Reddedildi
Tekrar ziyaret etme niyeti <--- Aile bağlarını güçlendirme	0.114	1.553	0.458	0.120	H4e	Reddedildi
Tekrar ziyaret etme niyeti <--- Eğlence	0.108	0.357	0.458	0.721	H5a	Reddedildi
Tekrar ziyaret etme niyeti <--- Kaçış duygusu	-0.059	-0.280	0.458	0.779	H5b	Reddedildi
Tekrar ziyaret etme niyeti <--- Öğrenme arzusu	-0.018	-0.387	0.458	0.698	H5c	Reddedildi

Model uyum istatistikleri: $\chi^2=759.373$, $sd=325$, $\chi^2/sd=2.337$, $GFI=0.877$, $CFI=0.784$, $AGFI=0.847$, $TLI=0.749$, $NFI=0.683$, $IFI=0.790$, $RMSEA=0.060$, $p>0.01$

Not: ***p<0.001; *p<0.05 (Anlamlılık düzeyi %5)

Tablo 7: Yapısal Model ve Hipotez Testi Sonuçları

Şekil 2: Yapısal Model Program Çıktısı

Sonuç

Müze ziyaretleri konusunda yapılan tüm çalışmalarda amaç, müzelere hangi geri bildirim uygun veya mantıksız olduğunu belirlemede yardımcı olmak değil, müzelere geri bildirim nedenlerini anlama ve araştırma konusunda daha fazla çaba harcamaya teşvik etmektir. İster olumlu ister olumsuz geri bildirim olsun, yalnızca bunların istatistiksel oranlarını hesaba katmamak, aynı zamanda farklı nedenlerini de kavramak gerekmektedir ki bu, müze uygulamalarının etki testine ve kalitesinin iyileştirilmesine daha fazla yardımcı olacaktır (Zhao & Mao, 2023: 15).

Kültür ve sanat tüketimi tipik olarak deneyimsel olsa da kültür kurumları, içinde faaliyet gösterdikleri bağlamın özellikleriyle tutarlı, müşteri deneyimi odaklı bir yaklaşımı çoğu zaman benimseyememiştir (Addis vd. 2023:2). Oysa kültür kurumları yöneticilerinin hem genel memnuniyeti hem de farklı bölümler arasındaki ayrıntılı etkileşimleri göz önünde bulundurarak ziyaretçi deneyimlerinin karmaşıklığını tanımları ve ele almaları gerekmektedir.

Müzelerde ziyaretçi deneyim kalitesi algısı konusu tüm müzeyi her zaman ele almamaktadır. Müzenin yalnızca belirli bölümlerini keşfeden ziyaretçiler yine de tatmin edici bir deneyim yaşayabilmektedir ve bu da müzelerin yalnızca tam bir ziyareti vurgulamak yerine her alanda kaliteli

etkileşimler ve deneyimler sağlamaya odaklanmaları gerektiğini düşündürmektedir. Bu bulgu, müzelerin kültürel ve sosyal merkezler olarak potansiyellerini kabul ederek, sosyal katılımı teşvik eden programlar veya alanlar tasarlayabileceklerini göstermektedir.

Müze ziyaretinin sadece bireysel bir deneyim değil, aynı zamanda insanların keşfetmek, öğrenmek ve etkileşimde bulunmak için bir araya geldiği sosyal bir uygulama olduğunu kabul etmek, ziyaretçi deneyimini geliştirmek için daha etkili stratejilere yol açabilecek bir unsurdur. Müzeler, topluluk duygusunu teşvik ederek ve diyalog için platformlar sağlayarak, yeni değer alanlarının kilidini açabilir, genel deneyimi geliştirebilir ve ziyaretçileri için bunu daha unutulmaz ve tatmin edici hâle getirebilir.

Müzeler toplumların önemli sanat ve kültür merkezleridir. Toplumların sanatsal ve kültürel mirasları müzelerde muhafaza edilir ve sergilenir. Dolayısıyla ülkelerin ekonomik kalkınmasında ve turizm potansiyelinin gelişiminde müzelerin önemi büyüktür. Müze ziyaretçilerinin deneyim kalitesi, algılanan fayda ve tekrar ziyaret etme niyetleri arasındaki ilişkileri ortaya çıkartmak amacıyla yapılan bu araştırmada önemli bulgulara ulaşılmıştır. Araştırma 386 müze ziyaretçisinden alınan verilerin analiz edilmesiyle gerçekleştirilmiştir. Deneyim kalitesi boyutu öğrenme arzusu, kaçış duygusu ve eğlence olmak üzere 3 alt boyut olarak ele alınmıştır. Algılanan fayda boyutu kişisel gelişim, topluluğa bağlılık, kültürel farkındalık, yenilenme ve aile bağlarını güçlendirme olmak üzere 5 alt boyut olarak ele alınmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen sonuçlar, müzelerin daha etkin olarak kullanılması için politika yapıcılara, karar vericilere ve müze yöneticilerine önemli bulgular sunmaktadır.

Araştırma sonucunda deneyim kalitesi boyutlarından öğrenme arzusunun algılanan fayda boyutları olan kişisel gelişim, topluluğa bağlılık, kültürel farkındalık, yenilenme ve aile bağlarını güçlendirme üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuç beklenmeyen bir sonuçtur. Normalde öğrenme arzusunun algılanan faydayı artırması gerekmektedir. Öğrenme arzusu müze ziyaretçilerinin müze hakkındaki anlayışını, bilgisini ve kanaatini ifade etmektedir. Dolayısıyla müzelerde sanatçıların veya uzmanların hazır bulunarak müzedeki eserlerin tarihi, yapılışı, özellikleri, kültürel özellikleri, dönemi, amacı, değeri vb. konularda ziyaretçilere bilgi vermesi faydalı olacaktır.

Deneyim kalitesi boyutlarından kaçış duygusunun algılanan fayda boyutları olan kişisel gelişim, topluluğa bağlılık, kültürel farkındalık, yenilenme ve aile bağlarını güçlendirme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi tespit edilmiştir. Bu sonuç beklenen bir sonuçtur. Kaçış duygusu müze ziyaretçilerinin geldikleri ortamlardan uzaklaşmasını, müzedeki havaya adapte olmalarını ve eğlenmelerini ifade etmektedir. Bu sayılan hususlardaki artış, müze ziyaretçilerinin algılanan fayda düzeyini yükseltecektir.

Deneyim kalitesi boyutlarından eğlence boyutunun algılanan fayda boyutlarından topluluğa bağlılık, kültürel farkındalık, yenilenme ve aile bağlarını güçlendirme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi tespit edilmişken, kişisel gelişim üzerinde anlamlı bir etkisi tespit edilememiştir. Eğlence boyutunun kişisel gelişim üzerindeki etkisi beklenmeyen bir sonuç iken diğer boyutlar üzerindeki etkisi beklenen bir sonuçtur. Müze ziyaretçilerinin müzede iken eğlenmesi, mutlu olması, memnun olması vb. hususlar eğlence boyutunu ifade etmektedir. Müze ziyaretçilerinin eserler hakkında yeterli derecede bilgi sahibi olmasını, onlarda yaratıcılık, eleştirel düşünme, işbirliği yapma, yeni fikirler, inançlar ve tutumlar oluşmasını sağlayacak mekanizmaların müzelerde oluşturulması kişisel gelişim boyutunda tatmin düzeylerini arttıracaktır.

Algılanan fayda boyutlarından kişisel gelişim ve topluluğa bağlılık boyutlarının tekrar ziyaret etme niyeti üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi tespit edilmişken, kültürel farkındalık, yenilenme ve aile

Müze Deneyim Kalitesinin, Algılanan Fayda ve Tekrar Ziyaret Etme Niyetine Etkisi: Müze Ziyaretçilerine Yönelik Bir Araştırma

bağlarını güçlendirmenin tekrar ziyaret etme niyeti üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi tespit edilememiştir. Müzelerde ziyaretçilerin ait oldukları toplulukla ilgili eserlerin ön plana çıkartılması, yerel geleneklerin sergilenmesi, geçmişe ait tarihi ve kültürel değeri yüksek eserlerin ön plana çıkartılması, ziyaretçilerin müzeyi tekrar ziyaret etme niyetlerini arttıracaktır.

Deneyim kalitesi boyutları olan eğlence, kaçış duygusu ve öğrenme arzusunun tekrar ziyaret etme niyeti üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi tespit edilememiştir. Bu sonuç müze ziyaretçilerinin bir destinasyonu deneyimledikten sonra, ikinci kez aynı destinasyonu ziyaret etmektense daha önce görmediği yeni destinasyonları deneyimlemek istediğinden kaynaklanabilmektedir.

Müze ziyaretçilerinin daha çok 20-50 yaş aralığı kişilerden olduğu görülmektedir. Müzelerin bağlı bulunduğu idari birimler tarafından 20 yaş altı ve 50 yaş üzeri insanların da müzelere ulaşımını kolaylaştırıcı, bu yaş gruplarına yönelik tanıtım ve farkındalık artırıcı faaliyetlerin yürütülmesi gerekmektedir. Yine müze ziyaretçilerinin daha çok lisans ve lisansüstü eğitim düzeyine sahip bireylerden oluştuğu görülmektedir. Diğer eğitim düzeylerindeki bireylerin müzelerle ilgili farkındalıklarını artırıcı faaliyetlerin yürütülmesi gerekmektedir. Müze ziyaretçilerinin daha çok belirli bir gelir düzeyi üzerindeki kişilerden oluştuğu görülmektedir. Alt gelir grubundaki insanların ya da düzenli bir gelir düzeyine sahip olmayan (özellikle öğrencilerin) kişilerin müzelere ulaşımını sağlayacak kampanyaların ve faaliyetlerin yürürlüğe konulması gerekmektedir.

Müze deneyim kalitesi ve algılanan faydayı kapsayan bu ve benzer çalışmaların, ziyaretçi memnuniyetinin artması, eğitim-öğretime katkı, ziyaretçi sadakatinin artması, müzeler açısından gelir artışı, kültürel mirasın daha etkin korunması ve müzeler açısından rekabet gücünün artması gibi faydalar sağlanacağı düşünülmektedir. Bu tarz çalışmalar sonrasında müzelerin deneyim kalitelerini artırmaları sonucu artan ziyaretçi memnuniyeti ile ziyaretçilerin müzede geçirdikleri zaman daha anlamlı ve keyifli olmaktadır. Özellikle çocuklar ve gençler için etkileşimli ve görsel öğelerle öğrenmenin kolaylaştığı müzeler, sundukları eğitici ortam ile bilgilerin daha etkili aktarılmasını sağlayarak deneyim kalitesini artırmaktadır. Olumlu bir müze deneyimi, ziyaretçilerin müzeyi tekrar ziyaret etmelerini teşvik etmekte aynı zamanda müzeyi çevrelerine tavsiye ederek yeni ziyaretçilerin gelmesine de katkı sağlamaktadırlar. Memnun ziyaretçi, müzeler için hediyelik eşya ya da kafe gibi ek kaynak alanlarının kullanımını artırmak anlamına da gelmektedir. Deneyim kalitesi artan ziyaretçinin kültürel ve tarihi eserlerle olan bağı güçlenmekte, kültürel mirası koruma bilincini geliştirmektedir. Yine yüksek bir deneyim kalitesi müzeyi diğer rekreasyonel alanlar arasında daha cazip hâle getirebilmektedir. Bu ve benzer çalışmalar ile toplanan veriler müzelerin sürekli yenilenmelerine olarak sağlamaktadır. Deneyim kalitesi arttıkça toplumsal farkındalık ve kültürel değerlerin aktarımında müzelerin rolü güçlenmekte ve toplumun sosyo-kültürel hayattaki önemi artmaktadır. Bu tür çalışmalar ile sadece müzelerin popülerliği değil, aynı zamanda toplumdaki kültürel bağları güçlendirmeye yönelik uzun vadeli etkiler yaratacağı aşikârdır.

Bu çalışmada ulaşılan bulgular çalışmanın örneklemiyle sınırlıdır. Daha büyük örneklemlemlerle ve birden fazla müze ziyaretçisinden alınan verilerle gerçekleştirilecek çalışmalarda farklı sonuçlara ulaşılabilir. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda araştırmacıların bu yönde hareket etmesi önerilmektedir. Bu alanlarda yapılan ve yapılacak olan araştırmalar yalnızca ziyaretçi deneyimini iyileştirmekle kalmaz, aynı zamanda sürdürülebilir turizm gelişimine, kültürel korumaya ve müzelerin hayati topluluk kaynakları olarak genel başarısına da katkıda bulunur.

Teşekkür

Bu çalışma Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Projeleri Birimi tarafından SBA-2022-9290 numaralı proje kapsamında desteklenmiştir.

Kaynakça

- Addis, M., & Rurale, A. (2020). A call to revise cultural business management. In *Managing the cultural business* (pp. 1-31). Routledge.
- Addis, M., Copat, V., & Martorana, C. (2023). Museum experience and its impact on visitor reactions. *Journal of Philanthropy and Marketing*, 29(1), e1826.
- Bedford, L. 2004. Working in the subjunctive mood: Imagination and museums. *Curator: The Museum Journal* 47 (1): 7-11.
- Aksöz, E. O., & Çay, G. (2022). Müzelerde Algılanan Hizmet Kalitesinin ve Destinasyon İmajının Tekrar Ziyaret Etme Niyeti Üzerindeki Etkisi: Eskişehir Örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 1–23. <https://doi.org/10.26677/TR1010.2022.937>
- Altunel, M. C. (2013). Turistlerin beklenti ve deneyimleme kalitesinin tavsiye etme kararına etkisi: Müze ziyaretçileri üzerine bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, İzmir*.
- Çiçek, M., & Genç, V. (2023). Müze Deneyiminde İnteraktif Uygulamaların Rolü: Göbeklitepe Ören Yeri ve Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi Örneği. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, (86), 85-101.
- Çolak, O., & Karakan, H. I. (2023). Integrated evaluation of visitor experience factors in the scope of museum management. *Journal of Hospitality and Tourism Insights*.
- Doering, Z. (1999). Strangers, guests, or clients? Visitor experiences in museums. *Curator*, 42, 74–87.
- Doering, Z. D. (2007). Strangers, guests, or clients? Visitor experiences in museums. In *Museum management and marketing* (pp. 331-344). Routledge.
- Harmeling, C. M., Moffett, J. W., Arnold, M. J., & Carlson, B. D. (2017). Toward a theory of customer engagement marketing. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 45(3), 312–335.
- Javed, M., & Awan, T. M. (2023). The young tourist's co-creation nexus: market mavens and existential authenticity as driving forces of intentions to revisit and recommend. *Journal of Hospitality and Tourism Insights*, 6(2), 716-734.
- Krejcie, R. V. ve Morgan, D.W. (1970). Determining sample size for research activities. *Educational and Psychological Measurement*, 30: 607-610.

Müze Deneyim Kalitesinin, Algılanan Fayda ve Tekrar Ziyaret Etme Niyetine Etkisi: Müze Ziyaretçilerine Yönelik Bir Araştırma

- Lemon, K. N., & Verhoef, P. C. (2016). Understanding customer experience throughout the customer journey. *Journal of Marketing*, 80, 69–96.
- McIntosh, A.J. (1999). Into the tourist's mind: Understanding the value of the heritage experience. *Journal of Travel and Tourism Marketing*, 8(1), 41–64.
- Metin, D. (2019). Algılanan destinasyon imajının turist memnuniyeti ve tekrar ziyaret etme niyeti üzerine etkisi: Van'ı ziyaret eden İranlı turistler üzerine bir araştırma,(Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Nakip, M. (2013). Pazarlama araştırma teknikleri, 3. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Özer, Ö., Avcı, U., & Sop, S. A.(2014). İnanç turizmi ziyaretçilerinin müze memnuniyetlerine ilişkin değerlendirme. Bilim Y. ve Özer, Ö. (Edt), *İnanç turizmi seçme konular* içinde (ss.133-156). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Packer, J. (2008). Beyond learning: Exploring visitors' perceptions of the value and benefits of museum experiences. *Curator: The Museum Journal*, 51(1), 33-54.
- Packer, J., & Ballantyne, R. (2016). Conceptualizing the visitor experience: A review of literature and development of a multifaceted model. *Visitor Studies*, 19(2), 128-143.
- Pamukcu, H., Baydeniz, E., Tanrısever, C., & Sandıkcı, M. (2023). Müze İmajı Ve ziyaretçi memnuniyetinin davranışsal niyete etkisi: Afyonkarahisar örneği. *International Journal of Contemporary Tourism Research*, 7(1), 47-56.
- Roppola, T. (2013). *Designing for the museum visitor experience*. Routledge.
- Rounds, J. (2001). Measure for measure: Purpose and problems in evaluating exhibitions (Opportunities for visitors to discover museums). *Museum News*, 80(4), 43-+.
- Sop, S. A., Yeşiltaş, M., & Soslu, S. (2019). Fiziksel Çevrenin Müze Ziyaretçileri Üzerine Etkisi: Burdur Müzesi Örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(4), 3889-3910.
- Tsiropoulou, E. E., Thanou, A., & Papavassiliou, S. (2017). Quality of Experience-based museum touring: A human in the loop approach. *Social Network Analysis and Mining*, 7, 1-13.
- Zhao, X., & Mao, R. (2023). Are visitors' satisfaction reliable? A perspective from museum visitor behavior. *Museum Management and Curatorship*, 1-17.
- Zhou, L., Shen, H., Wu, M. Y., Wall, G., & Shen, X. (2019). Benefits of visiting heritage museums: Chinese parents' perspectives. *International Journal of Heritage Studies*, 25(6), 565-581.

Sıfır Toplamlı Oyun: İran'ın Aras Vadisi-Zengezur Jeopolitikaları

Zero-Sum Game: Iran's Geopolitics of Aras Valley-Zengezur

İlhan Oğuz AKDEMİR*, Jila KHAKIKHOEI**

Öz

Aras, sınır teşkil eden ve sınır aşan bir nehirdir. Aras Vadisi, Ermenistan, Azerbaycan, Türkiye ve İran gibi ülkeler arasında geçiş yolu ve doğal sınır olarak işlev görmesi nedeni ile bölgedeki çeşitli ülkeler için farklı stratejik öneme sahiptir. Vadi bölgesel ve küresel aktörler için de farklı jeopolitik anlamlar ifade etmektedir. Ermenistan için ekonomik ve enerji bağlantılarının yanı sıra Azerbaycan'ın lojistik ve enerji kaynaklarına erişimi ve coğrafi bütünlüğünü sağlaması belirleyicidir. Türkiye için ticaret, ulaşım koridoru ve Orta Asya'ya erişim olarak değerlidir. Çin'in "Kuşak-Yol" projesi açısından Orta Asya'ya ulaşım sağlama potansiyeli taşırken, ABD'nin Batı ve Orta Asya politikaları ve Hazar Denizi Enerji kaynaklarına erişim isteği ve ticaret yollarını denetleme siyaseti ön plandadır. Rusya için Güney Kafkasya'yı uzaktan kontrol ve bölgede İran ile irtibat kurma açısından vazgeçilmezdir. Aras Vadisi, İran için ekonomik, ticari ve güvenlik açılarından kritik bir bölgedir. Vadideki enerji kaynaklarının ulaşım yolları, İran'ın ekonomisini ve bölgesel güvenliğini etkilemektedir. Enerji kaynaklarına erişim, ticaretin genişlemesi ve altyapı projeleri İran'ın ekonomik kalkınmasını destekleyebilir. Aras Vadisi üzerinden gerçekleştirilecek ulaşım ve ticari faaliyetleri, İran'ın Orta Asya ve hatta Çin'e ulaşımını kolaylaştırarak bölgesel güç olma potansiyelini artırabilir. İş birliği ve diyaloglar, bölgesel istikrarı ve güvenliği güçlendirerek İran'ın çıkarlarına hizmet edebilir. Bu çalışmanın amacı, Aras Vadisi'nin İran için potansiyel faydalarını belirlemektir. Değeri vurgulanarak vadideki potansiyelin en iyi şekilde değerlendirilmesi ve bölgedeki ekonomik, ticari ve güvenlik faktörlerinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Çalışma; İran İslam Cumhuriyeti'nin Aras Vadisinde karşılaştığı tehditlerin neler olduğu ve İran'ın bunları engelleme stratejilerinin neler olması gerektiğini irdelemektedir. Ayrıca İran için Aras Vadisi'ne dair jeopolitik önerilerde bulunulmuştur. Aras Vadisi'nde etnik ve siyasi sınır uyumsuzluğu üzerine, Reflektivist teori ve progresif yaklaşım ve içerik analizi yöntemleri ile hazırlanan çalışma; bölgedeki etnik grupların coğrafi dağılımını ve tarihi bağlantılarını göz önünde bulundurarak İran'ın jeopolitik çıkarları için Aras Vadisi'nin potansiyel gücünü ve İran'ın vadi üzerine üretmesi gereken politikaları ele alacaktır.

* Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, ioakdemir@firat.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3767-3984

**Doktorant, Fırat Üniversitesi jilakhaki@gmail.com, ORCID: 0009-0004-7046-7113

Atıf için / Cite as: Akdemir İ.O., Khakikhoei J, (2024). Sıfır toplamlı oyun: İran'ın Aras Vadisi-Zengezur jeopolitikaları, *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD*. Sayı: 8, ss: 48-72

DOI: 10.62068/visbid.1591932

Sıfır Toplamlı Oyun: İnan'ın Aras Vadisi-Zengezur Jeopolitikaları

Anahtar Kelimeler: *İnan, Ermenistan, Azerbaycan, Zengezur, Aras Nebri, Sıfır Toplamlı Oyun, Jeopolitik*

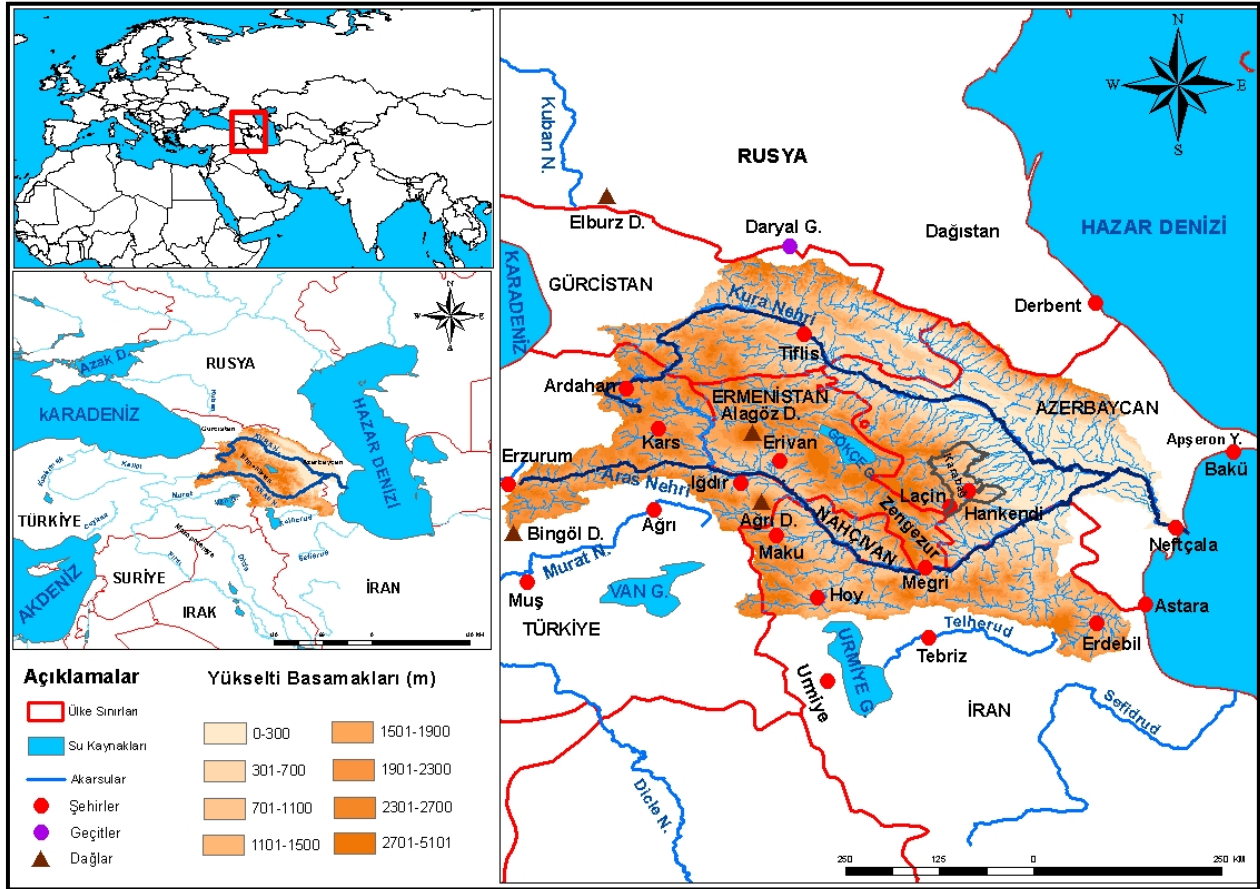
Abstract

The Aras is a border and transboundary river. The Aras Valley has different strategic importance for various countries in the region due to its function as a transit route and natural border between countries such as Armenia, Azerbaijan, Turkey and Iran. The valley also has different geopolitical meanings for regional and global actors. For Armenia, in addition to economic and energy connections, Azerbaijan's access to logistics and energy resources and ensuring its geographical integrity are decisive. For Turkey, it is valuable as a trade, transportation corridor and access to Central Asia. While it has the potential to provide access to Central Asia in terms of China's "Belt-Road" project, the US's Western and Central Asia policies and desire to access the Caspian Sea energy resources and its policy of controlling trade routes are at the forefront. For Russia, it is indispensable in terms of remotely controlling the South Caucasus and establishing contact with Iran in the region. The Aras Valley is a critical region for Iran in terms of economic, trade and security. The transportation routes of energy resources in the valley affect Iran's economy and regional security. Access to energy resources, expansion of trade and infrastructure projects can support Iran's economic development. Transportation and commercial activities to be carried out through the Aras Valley can increase Iran's potential to become a regional power by facilitating its access to Central Asia and even China. Cooperation and dialogue can serve Iran's interests by strengthening regional stability and security. The aim of this study is to determine the potential benefits of the Aras Valley for Iran. It is aimed to evaluate the potential in the valley in the best way by emphasizing its value and to examine the economic, commercial and security factors in the region. The study, prepared with Reflectivist theory and progressive approach and content analysis methods on ethnic and political border incompatibility in the Aras Valley; will address the potential power of the Aras Valley for Iran's geopolitical interests and the policies that Iran should produce on the valley by considering the geographical distribution and historical connections of ethnic groups in the region.

Keywords: *Iran, Armenia, Azerbaijan, Zengezur, Aras Valley, Zero-Sum Game, Geopolitic*

Giriş

Aras Vadisi; Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan ve İran sınırları arasında coğrafi konumu vazgeçilmez bir vadidir. Bu özelliği ile Aras Vadisi; Batı Asya ile Kafkasya arasında bir köprü görevi görmektedir. Aras Nehri, Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nde doğarak, Kura Nehri ile birleşip, Hazar Denizi'ne ulaşan akarsudur. Nehir, kaynağını Bingöl Dağları'nın kuzey yamaçlarından alır ve Tekman Yaylası'nın sularını toplar. Sakaltutan Dağları'nın doğusundaki havzada kuzeye doğru akar. Mescitli Boğazı'nı geçerek Pasinler Ovası'na ulaşır. Burada Hasankale (Pasinler) Çayı'nı alır ve kuzeydoğuya doğru ilerler. Erzurum-Kars platosunun güneyinde çöküntü alanlarında ilerleyerek Ermenistan sınırına ulaşır. Türkiye-Nahçıvan, Türkiye-Ermenistan, Nahçıvan-İran, Ermenistan-İran ve Azerbaycan-İran sınırlarının bir bölümünü oluşturur. Ardından Azerbaycan'da Kura Nehri ile birleşerek Hazar Denizi'ne dökülür. Nehir, 1072 km uzunluğunda ve 102 bin km² havza alanına sahip olup, Kür (Kura) ile birlikte Kafkasyanın en büyük Nehridir. Türkiye, Nahçıvan, Ermenistan ve İran arasında hem siyasi hem de doğal bir sınır niteliği taşır (Coşkun, 2020: 31; Tuncel, 1991: 332-335; Honigmann, 1970: 183-213, Işıklı, 2018: 5, harita 1).

Harita 1: Aras Vadisi'nin Coğrafi Konumu

Sıfır Toplamlı Oyun: İnan'ın Aras Vadisi-Zengezur Jeopolitikaları

Aras Vadisi, İnan'ın kuzeybatısında yer almakta ve İnan-Türkiye, Türkiye-Ermenistan, Ermenistan-İnan, Azerbaycan-İnan arasında sınır oluşturmaktadır. Aras Vadisi İnan için bölgede devletlerarası sınır çizen ve bölgesel aktörler arasında su paylaşım sorunu oluşturabilecek potansiyelde güç mücadelelerinin yaşanabileceği, ticari döngünün olduğu bir konumda yer alması nedeni ile son derece vazgeçilmezdir. Aras Vadisi, İnan'ın kuzeybatısında sınırlandıran jeomorfolojik birimdir ve tarih boyunca İnan'ın sınırları içinde farklı devletlerin hüküm sürdüğü bir bölge olmuştur. Bu vadede bulunan çeşitli etnik gruplar ve kültürler, bölgenin zenginliğini ve çeşitliliğini yansıtmaktadır. Aras Vadisi'nin izafi konumu, bölgesel güçler arasındaki rekabet ve iş birliğinin odak noktalarından biri haline gelmesine neden olmuştur.

Üst paragraftan ve haritadan anlaşılacağı üzere, Aras vadisine en uzun sınırı bulunan devlet İnan'dır. Ülke, Batı Asya'nın en etkili devletlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu bölge, bölgedeki ülkelerin İnan'ın petrol ve doğalgaz kaynaklarına erişimini sağlamak ve İnan'ın, Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan ile olan ticari ilişkilerinde de belirleyici rol oynamaktadır. Aras Vadisi'nin jeopolitik önemi sadece enerji kaynaklarının ulaşım dehlizi olmasından kaynaklanmaz; aynı zamanda bölgedeki güç mücadeleleri bağlamında da kritik bir rol oynamaktadır. İnan, bölgede diğer aktörlerle olan ilişkilerini dengelerken, bölgesel güvenlik ve istikrarın sağlanmasına yönelik çabaların da etkin bir paydaşdır. Araştırma; İnan'ın Aras Vadisi'ndeki jeopolitik karmaşıklığın ve stratejinin bölgesel ve küresel düzeydeki etkilerini anlamaya ve günümüze kadar sıfır toplamı oyun halinde olan denkleme, Zengezur gibi alternatif projelere odaklanmaktadır. Aras Vadisi'nin İnan'ın dış politikasındaki rolünü değerlendirerek, bölgedeki diğer aktörlerle olan ilişkilerinin nasıl şekillendiğini ve nasıl şekillenmesi gerektiğini analiz etmektedir. Ek olarak bölgedeki Azerbaycan'ın "Vatan Savaşı, Zengezur Dehlizi" siyaseti, incelenerek, uluslararası ilişkilerde ve siyasi coğrafyada oynadığı rolü, İnan eksenli olarak analiz etme yaklaşımı benimsenmiştir.

İnan'ın sınır bölgelerinde etnik ve dini çeşitliliği anlamak, güvenlik endişeleriyle başa çıkmak ve düzensiz alanlardan kaynaklanan tehditlere karşı etkili politikalar geliştirmek, ülkenin sınır güvenliğini ve bölgesel istikrarını sağlamak için kritiktir (Babai ve Soltani, 2017: 133). Birinci derecede öncelik taşıyan bölgelerden biri, Aras Nehri sınır bölgesidir ve coğrafi, sosyal-kültürel, çevresel ve ekonomik açıdan eşsiz özelliklere sahiptir. Aras Nehri'nin coğrafi konumu ve Kafkasya ile komşuluğu, jeopolitik literatürde "*uluslararası gerilim kuşağı*" olarak anılan Kafkasya ve Batı Asya bölgesine sınır oluşturması, bir dizi fırsat ve tehdit tanımlanmasına neden olmaktadır. Planlamalar, bu sorunlar ve potansiyellerin Aras Nehri sınır bölgesi için nasıl sonuçlar doğurabileceğini ve bunlardan nasıl faydalanılabileceğini belirlemek zordur. Bölgesel konulara jeopolitik bir bakış açısı geliştirilmediği takdirde, Aras Nehri kıyısındaki bu sınır bölgesinde kültürel etkileşimler ve mevcut sorunlar sürekli bir zorluk kaynağı olacak ve bölgenin güvenliğini olumsuz etkileyecektir.

Araştırmada; temel yöntem içerik analizidir. Bölge üzerine yazılmış konu ile ilgili dokümanlar analiz edilmiştir. "Bölgesel entegrasyon" yaklaşımı ile Aras Vadisi devletlerinin biraraya gelmesi ve uyumlu bir siyaset oluşturmasının zemini sorgulanmıştır. Ayrıca Hasanov'un (2012: 240) "somut mekân yöntemi olarak adlandırdığı, "jeopolitik, jeostratejik, jeoekonomik ilişkilerde bölgesel, küresel olayları coğrafi çerçevede inceleyerek ülkelerin çıkarlarına hizmet eden yaklaşım" olarak tarif ettiği

kavram, isminin içeriği pek kapsamadığı düşünülse de, çalışmanın mantığına uygundur. Değişimi merkeze alan, analizlerle konunun geçmişte nasıl şekillendiği, günümüzde nasıl devam ettiğine ve gelecekte nasıl olabileceği kurgusuna dayalı, progressif yaklaşım, bulgulara dayalı sonuçların elde edilmesi yaklaşımında önemlidir. Ayrıca Aras vadisine yönelik yorumlayıcı eleştirel rasyonalist ve reflektivist yaklaşımlar ile İran'ın dış siyaseti sorgulanmıştır.

1. Aras Vadisi'nin Jeopolitik Değeri

Aras Vadisi, Batı Asya'nın jeopolitik dinamiklerinde ağırlıklı bir rol oynamaktadır. Bölgedeki çeşitli ülkeler arasında siyasi ilişkileri etkilemekte ve devletlerarası dengeleri belirlemektedir. Aras Vadisi'nin izafi konumu, bölgedeki ülkelerin dış politika ve güvenlik stratejilerini şekillendirmesine neden olan bir dizi faktörü içermektedir. Bu faktörler, enerji güvenliği, ticari yollar, su paylaşımına dair hukuksal anlaşmaların netlik teşkil etmemesi, vadiye sınırdaş ülkelerin birbirlerine siyasi yaklaşımları ve siyasi istikrarsızlıklardır. Bu nedenle, Aras Vadisi'nin jeostratejik önemi, bölgesel ve küresel düzeyde dikkate alınmalıdır.

Aras Nehri, doğal bir sınır oluşturan ve iki coğrafi bölgenin (Batı Asya ve Kafkasya) farklı noktalarını birbirine bağlayan bir su yolu olarak hizmet vermektedir. Bu nehir, doğu-batı ve kuzey-güney eksenlerinde bir köprü görevi görmektedir. Tarihsel olarak Doğu-Batı ve Kuzey-Güney arasında bir bağlantı noktası olmuştur. Batı Asya'nın genişleyen ticaret rotaları ile Kafkasya ve Orta Asya'nın zengin kaynaklarına erişim sağlayan kritik bir su yolu olarak hizmet vermiştir. Tarih boyunca İpek Yolu gibi ticari yollar, Aras Nehri boyunca geçmekte ve bu nehir ticaretin doğu-batı arasında aktarılmasını kolaylaştırmaktadır. Coğrafi olarak, Aras Nehri Batı Asya ile Kafkasya arasında doğal bir sınır oluşturur. Bu sınır, çeşitli kültürel etkileşimlere ve ticaretin gelişimine katkıda bulunmuştur. Aras Nehri, aynı zamanda kuzey ve güney arasında bir bağlantı noktasıdır. Bu, coğrafi olarak farklı bölgeler arasında kültürel ve ekonomik etkileşimi kolaylaştırır. Kuzeydeki ülkelerle güneydeki ülkeler arasında su yoluyla ulaşımı mümkün kılarak ticareti artırır ve insan hareketliliğini sağlar. Ayrıca, su kaynakları bakımından zengin bir bölgeden geçtiği için Aras Nehri, çevresindeki ülkeler arasında su kaynaklarının paylaşımı ve yönetimi konusunda da rol oynamaktadır (Foto 1).

İran'ın Kafkasya ile olan ilişkilerinin şekillenmesinde, Aras Vadisi konumu itibari ile eksenlerden birisidir. Günümüzde Aras Nehri, doğal bir sınır oluşturarak İran'ın kuzey sınırlarını belirlerken, aynı zamanda bölgedeki Türk, Ermeni ve diğer etnik gruplarla olan etkileşimlerin merkezi olmuştur. Bu minvalde vadi, etnik zenginliğe de sahiptir. İran'ın bölgedeki dış politikasını ve güvenlik siyasetini şekillendirmede pay sahibidir. İran'ın Aras Vadisi üzerinden Güney Kafkasya'ya yönelik politikaları, tarihsel bağlar ve değişen jeopolitik dinamikler ışığında sürekli olarak evrilmektedir.

Türkiye, İran, Azerbaycan ve Ermenistan, Aras Nehri ve kollarını ortak bir şekilde kullanarak su kaynaklarından yararlanmaktadır. Havzanın suyla ilgili sorunları, su kıtlığı, su kalitesi ve su kaynaklarının etkili bir şekilde tahsis edilmesi gibi konularda ortaktır. Buna ek olarak son dönemin en çok tartışılan sorunu “Zengezur Dehlizi (koridoru)” eklenmiştir. Ancak şu anda, bu dört sınır ülkesi arasında Aras Nehri havzasındaki su kaynaklarıyla ilgili kapsamlı bir anlaşma bulunmamaktadır. Bu

Sıfır Toplamlı Oyun: İran'ın Aras Vadisi-Zengezur Jeopolitikaları

ülkeler, su kaynaklarındaki kalite, miktar ve ortak su kaynaklarının bütünleşik yönetimi konularında birbirleriyle ortak bir anlaşma yapmamışlardır. Bu durum, Aras Nehri'nin su kaynaklarının etkin ve sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesini zorlaştırmaktadır (Kelanteri ve Hekmetara, 2020: 2874).

Fotoğraf 1: Yüksek dağlara arasında yapıya gömülmüş Aras Vadisi (Kaynak: İstoković, 2010).

Aras Nehri'nin sınır ötesi su kaynaklarının paylaşımı, Türkiye, Azerbaycan, İran, Gürcistan ve Ermenistan gibi beş ülke arasında henüz yasal bir düzenlemeye kavuşmuş değildir. Nehrin su miktarı ve kalitesini düzenleyen çok taraflı bir anlaşmanın eksikliği, bölgesel su yönetiminin iyileştirilmesi ve iş birliği konusundaki çabaların önünde büyük bir engel teşkil etmektedir.

Harita 2: Aras-Kura Havzasının Belirleyici Olduğu Siyasi Sınırlar (2024).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önce, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında ve İran ile Sovyetler Birliği arasında Aras Nehri'nin kullanımıyla ilgili ikili anlaşmalar mevcuttu. Ancak, Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'ın bağımsızlıklarını kazanmasından bu yana, bölgede su yönetimi konusunda bir düzensizlik hâkim olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının üzerinden uzun yıllar geçmiş olmasına rağmen, su miktarı ve kalitesini düzenleyen bir kontrol veya yönetim mekanizması hala bulunmamaktadır (Tanrısever ve Sakal, 2022: 109). Bu durum, Aras Nehri havzasındaki su paylaşımı konusunu daha da karmaşık hale getirmektedir. Su kaynaklarının azalması, su kalitesi sorunları ve etkili bir yönetim sistemi oluşturma ihtiyacı gibi zorluklarla karşı karşıya olan bu bölge, kapsamlı ve adil bir su paylaşım anlaşmasına ihtiyaç duymaktadır. Türkiye, İran, Azerbaycan ve Ermenistan, Aras Nehri ve kollarını ortak bir şekilde kullanarak su kaynaklarından yararlanmaktadır. Ancak, su kaynaklarındaki kalite ve miktar sorunları ile ortak su kaynaklarının bütünlüklü yönetimi konularında herhangi bir anlaşma yapılmamıştır. Aras Nehri'nin su kaynaklarının etkin ve sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesi giderek zorlaşmaktadır. Aras Nehri'nin su kaynaklarının kullanım payı, İran ve komşu ülkeler arasında %50 ye %50 oranında eşit olarak dağıtılmaktadır (Mirzaei, Jafari, Verrlest, Haghghi, Zargarnia, Khoshnoodmotlagh, Scheffran, Azadi, 2020: 2). Düzenleme, nehrin sınır bölgelerinde yer alan Türkiye-Nahçıvan, Türkiye-Ermenistan, Nahçıvan-İran, Ermenistan-İran ve Azerbaycan-İran sınırlarında, her iki ülkenin su kaynaklarını eşit oranlarda kullanmalarını zorunlu kılmıştır. Bu prensip, Aras Nehri'nden elde edilen suyun sınır boyunca iki ülke arasında eşit bir şekilde bölüştürülmesini sağlar. Örneğin, Türkiye ve Nahçıvan arasında, nehrin su kaynaklarının yarısı Türkiye tarafından, diğer yarısı ise Nahçıvan tarafından kullanılacaktır. Benzer şekilde, Türkiye-Ermenistan sınırında, suyun yarısı Türkiye'ye, diğer yarısı ise Ermenistan'a tahsis edilmektedir. Aynı eşit paylaşım prensibi Nahçıvan-İran, Ermenistan-İran ve Azerbaycan-İran sınırlarında da geçerlidir. Düzenleme, her iki ülkenin tarım, sanayi, içme suyu ve diğer ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Aras Nehri'nin su kaynaklarından adil şekilde yararlanmalarını sağlamaktadır. Ancak, bu paylaşım şekli, suyun miktarı ve kalitesi, mevsimsel değişiklikler ve suyun etkin yönetimi gibi faktörler nedeniyle karmaşıklaşabilir. Bu nedenle, su kaynaklarının sürdürülebilir ve adil bir şekilde yönetilmesini sağlamak için daha kapsamlı ve bağlayıcı bir anlaşmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

2. Batı Asya'nın Kalbindeki İran: Tarih ve Jeopolitik Dinamikler

Jeopolitik; devletlerin siyasi eylemleri ile coğrafi ortam arasındaki ilişkileri inceleyen bir bilim dalıdır. Bu disiplin, uluslararası politikada coğrafi unsurların güce yansımaları ve etkilerini araştırır. Jeopolitik, devletlerin ulusal çıkarlarını korumak ve genişletmek için coğrafi faktörleri nasıl kullandığını ve diğer aktörlerle ilişkilerini nasıl şekillendirdiğini inceler. Aynı zamanda, uluslararası politikadaki çatışmaların ve iş birliklerinin arkasındaki coğrafi dinamikleri anlamak için de kullanılır. Bu nedenle, jeopolitik analiz, uluslararası ilişkilerde coğrafyanın rolünü anlamak ve uluslararası politikanın temelini oluşturan güç dinamiklerini çözmek için araçtır.

Tarih boyunca İran Platosu, büyük imparatorlukların kurulduğu ve/veya ortadan kalktığı bir coğrafi bölge olmuştur. Günümüzde ise İran'a olan ilgi ve mücadele, bölgedeki jeopolitik dinamiklerin yanı sıra yeraltı ve yerüstü kaynaklarının zenginliğiyle yakından ilişkilidir. İran, Batı Asya'nın jeopolitik merkezlerinden biri olarak kabul edilmektedir, çünkü bölgedeki enerji koridorlarının ve uluslararası

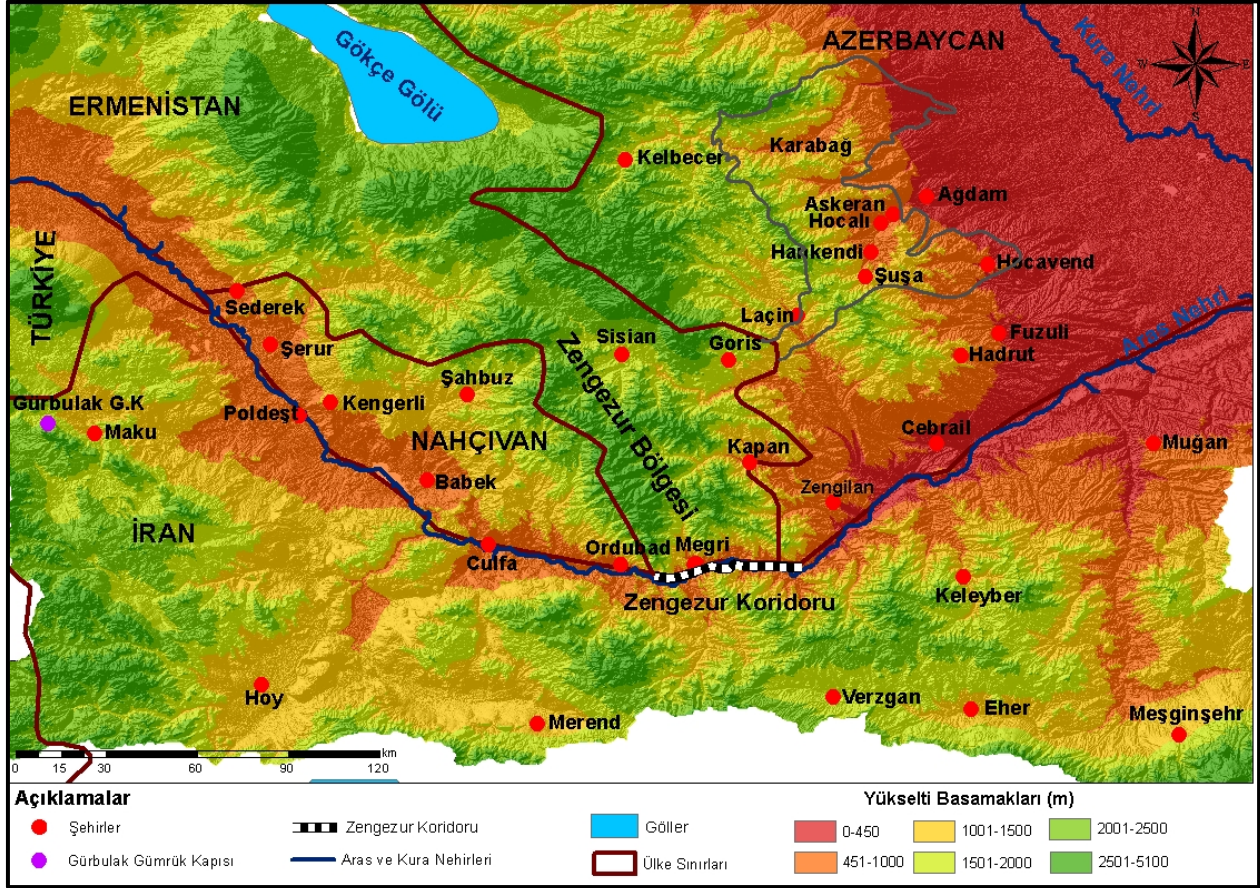
ilişkilerin kesişim noktasındadır. Konum, İran'ı bölgesel ve küresel düzeyde önemli bir oyuncu haline getirmektedir, zira ülke hem enerji kaynakları bakımından zengindir hem de Batı Asya'nın ticari ve güvenlik yollarında kritik bir rol oynamaktadır. İran, sadece jeopolitik konumu ve doğal kaynaklarıyla değil, aynı zamanda siyasi tercihleriyle de bölgesel ve küresel anlamda özgün bir aktördür. Bölgedeki güç mücadeleleri ve çatışmalar, İran'ın rolü ve politikalarıyla yakından ilişkilendirilmektedir. İran'ın coğrafi konumu ve bu bölgenin vazgeçilmez bir parçası olan Aras Vadisi, bölgedeki siyasi, ekonomik ve kültürel dinamiklerin kesişim alanıdır.

Aras Vadisi, İran'ın Güney Kafkasya ve Orta Asya ile olan sınırlarını belirler. 20. Yüzyılda, Rusya ve İngiltere'nin bölgedeki nüfuz mücadelesi, vadinin jeopolitik değerini artırmıştır. Rusya'nın Japonya'ya karşı aldığı yenilgi, İngiltere ile anlaşmak zorunda kalmasına neden olmuştur ve 1907'de İran'ın paylaşımı ile sonuçlanan anlaşmalar imzalanmıştır (Erkan, 2010: 100). Bu dönemde İran, bağımsız ve milli çıkarlarını takip edememiş ve iç karışıklıklarla mücadele etmiştir. Aras Vadisi, bu İran'ın uluslararası ilişkilerdeki hesaplarında esaslı rol oynamıştır. İran, I. Dünya Savaşı sonrasında, devrim sonucu çekilen Rusların yerini almak istemiş ve Paris Barış Konferansı'na katılarak Kafkasya'daki toprakları geri istemiştir. Ancak Bolşeviklerin Kafkasya'daki devletlerin egemenliğine son vermesi ve Rusya ile Dostluk Anlaşması'nın imzalanmasıyla İran bu iddiasından vazgeçmiştir (Sinkaya, 2012: 230).

İran'ın Kafkasya'daki toprakları geri alma isteği, Aras Vadisi'nin değerini bir kez daha gözler önüne sermiştir. Bolşeviklerin bölgedeki egemenliği sonrasında, İran'ın bu iddiasından vazgeçmesi, Aras Vadisi'nin jeopolitik değerinin nasıl değiştiğini göstermektedir. İran'ın İngiltere ve Rusya arasındaki mücadelesi, Rıza Han'ın iktidara gelmesiyle dengelenmiş ve İran'ın dış politikası genellikle İngiltere ve ABD ile ilişkilere dayanmıştır. Ancak iç sıkıntılar, toplumsal ve siyasi sorunlar, 1979 devrimine yol açmış ve İmam Humeyni'nin liderliğinde İran İslam Cumhuriyeti ilan edilmiştir. İran'da İmam Humeyni'nin "Velayet-i Fakih" anlayışıyla başlayan iç politikadaki dönüşüm, ülkenin dış politikasını da etkileyerek İslami değerlere dayalı bir aktör olarak, bölgesel ve küresel düzeyde etkili bir rol oynamasına neden olmuştur (Şeker, 2021: 4). Aras Vadisi'ndeki bölgesel etki alanını genişletme çabası, değişimin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Vadi, İran'ın tarihsel ve politik bağlamda uluslararası ilişkilerdeki rolünü ve bu rolün zamanla nasıl evrildiğini anlamak için ölçek bir coğrafi alandır. İran'ın bölgesel etki stratejileri ve iç politikadaki dönüşümler, vadinin uluslararası ilişkilerdeki önemini doğrudan etkilemiştir. Devrim ile birlikte ambargoya maruz kalan İran, kurtulmak için Aras Vadisindeki kuzey komşusu Ermenistan'la yakınlık kurmuştur. Rusya'nın güdümündeki Ermenistan ile kurulan ilişkiler İran-Rusya yakınlaşması için olumluydu. Ama günümüzde Ermenistan'ın ekseninin ABD-NATO-Fransa üçgenine kayması, İran siyasetinde değişikliği elzem kılmaktadır. Ayrıca ilişkilerini tamamen bitirmemek kaydıyla Aras Vadisindeki diğer komşuları Azerbaycan ve Türkiye ile dini-millî tercihlere ve çekincelere dayalı jeopolitik mesafenin doğruluğu da, artık tartışmalıdır.

İran'ın tarihi, bir dizi savaşlarla dolu olup, bu gerçek, İran tarihinde en yaygın karşılaşılan unsurlardan birini teşkil etmektedir. Bu bağlamda İran tarih boyunca Aras Vadisi'ndeki aktif ve egemen varlığını korumaya çalışmıştır. Nitekim günümüzde de bu aktivitesini Zengezur Dehlizi yaklaşımında görmek mümkündür. Zengezur siyaseti, İran için adeta bir sınava dönüşmüştür. Ermenistan'ı doğru

okuması ve konumunu buna göre belirlemesi, Vadi açısında hayatidir. Aras Vadisine en uzun kıyısı bulunan ülke İran'dır. Tarih boyunca bölgesel denge noktası olmanın yanı sıra kültürel ve ekonomik bir merkez olarak da dikkat çekmiştir. Ancak, coğrafi avantajları ve zengin enerji kaynakları, ülkeyi hem bölgesel hem de küresel politikada dikkate değer bir oyuncu haline getirmiştir. Aras Vadisi üzerindeki güvenlik denetimi, İran'ı dünya enerji ticaretinde kilit bir konuma yerleştirirken, bölgedeki diğer devletlerle olan ilişkileri, jeopolitik dinamiklerin şekillenmesinde belirleyici unsurlardan birisidir.

Harita 3: Kuzey-Güney, Doğu-Batı Arasında Zengezur Dehlizi (Koridoru)

Zengezur Dehlizi'nin de dahil olduğu Aras Vadisi, uzun süredir jeopolitik değeri azalmış gibi görünürken, Vatan savaşı ve Zengezur Dehlizi projesi sonrasında, bir anda Anadolu-İran-Ortaasya-Çin arasında, küresel bölgesel siyasetin merkezine oturmuştur. Türk Dünyası ile bağlantı sağlama potansiyeline sahip olup, İran için stratejik bir tampon bölge işlevi görmektedir. İran'ın aynı zamanda kendisini "Türk ülkesi, Türk devleti" olarak tanımlaması, Zengezur'a bu eksende yaklaşımı, Ermenistan ile ilişkilerini sınırlı tutması, belki de iç ve dış siyasetinde sorun ve belirsizlikleri ortadan kaldırabilir. Bu kimlik, İran'ın Kafkasya ve Orta Asya'daki etkisini artırır ve bölgedeki jeopolitik dengeyi korumada önemli bir rol oynar. Vadinin İpek Yolu güzergâhının bir parçası olması, jeoekonomik açıdan büyük bir potansiyel taşımaktadır. Tarih boyunca ticari yolların kesiştiği bölge, günümüzde de uluslararası ticaret ağlarına erişim sağlamada öncelikli güzergahtır. İran, Aras Vadisi'ni kullanarak ekonomik büyümesine katkıda bulunabilir ve ticari yollarını genişletebilir. Vadinin verimli toprakları ve su

kaynakları, yerel ekonomiyi canlandırmada ve kaynak bağımsızlığını sağlamada da pay sahibidir. Bu, İnan'ın iç ekonomik dinamiklerini güçlendirecek ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmasına yardımcı olacaktır.

Tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Aras Vadisi, kültürel birikimiyle de öne çıkmaktadır. Bu tarihî miras, İnan'ın kültürel diplomasi araçlarını zenginleştirir ve bölgedeki etkisini yükseltebilir. Kültürel mirasın korunması ve tanıtılması, İnan'ın bölgesel ve uluslararası arenadaki imajını güçlendirecektir. Aras Vadisi, bölgede kuzey-güney, doğu-batı eksenli kültürün bölgesel köprüsüdür.

İnan, konumu açısından kuzey sınırında daha fazla tedbirli olmalıdır. Nitekim sınırı belirleyen dağların coğrafi koruyuculuğuna karşın akarsular daha az korunaklı ve geçirgen özellik taşır. Kuzey sınırını Aras Nehri'nin çizmesi nedeniyle İnan akarsu sınırını daha güçlü kılmak için, güçlü hidropolitikalar üretmeye mecburdur. Aras Nehrinin sınır belirleyici rolü, İnan'ın savunma stratejilerinde eksendir. Bölgedeki askeri varlık ve altyapı, İnan'ın güvenlik anlayışının temel unsurlarından biridir. İnan, Aras Vadisi'ndeki askeri varlığını ve güvenlik altyapısını güçlendirerek sınır güvenliğini ve bölgesel istikrarı koruyabilir. Vadinin sunduğu fırsatlar ve zorluklar, İnan'ın bölgesel dinamiklerdeki konumunu güçlendirmek için dikkatle değerlendirilmeli ve taktik planlamaların merkezine yerleştirilmelidir.

3. Bölgesel ve Küresel Aktörler Açısından Aras Vadisi

Aras'ın coğrafi konumu ve içerdiği doğal kaynaklar nedeniyle hem bölgesel hem de küresel aktörlerin ilgisini çekmektedir. Vadinin kontrolü ve burada yürütülen politikalar, bölgedeki enerji nakil hatlarının güvenliği, ticari yolların açık tutulması ve siyasi istikrar açısından kritik rol oynamaktadır. Aras Vadisi'nde Ermenistan, Azerbaycan, Türkiye ve İnan'ın politikaları, bölgenin jeopolitik konumuna bağlı olarak karmaşık ve çok yönlüdür.

Azerbaycan: Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki savaş ve İnan ile Azerbaycan arasındaki güvensizlik, İnan ve Ermenistan ilişkilerini etkilemiştir. Azerbaycan'ın bağımsız bir ülke olarak ortaya çıkmasından itibaren, İnan ile arasında birçok güvensizlik ve suçlama olmuştur. Bu sorunların çoğu dini-etnik ve siyasi sebeplerden kaynaklanmaktadır. İnan İslam Devrimi sonrası, devrim ve değerlerinin komşu ülkelere yayılması bölge ülkelerinde endişe yaratmış algısı oluştursa da Azerbaycan için bu risk yoktur. Çünkü Azerbaycan halkı da tıpkı İnan gibi ağırlıklı olarak Şii ve Türk'tür. Özellikle büyük bir Şii nüfusa sahip olan Azerbaycan, İnan'ın yeni hükümeti kışkırtmasından endişe duymakta, İnan ise Güney Azerbaycan vilayetlerinde, milli kimliğin, dini kimliğin önüne geçmesinden endişe etmektedir. Azerbaycan bağımsız olduktan sonra, ilişkiler dalgalı bir seyir izlemiştir. 1992'de Elçibey'in Kuzey ve Güney Azerbaycan'ın birleşmesinden söz etmesi İnan'ı endişelendirmiştir. Elçibey dönemi, Aras Vadisi'nde İnan'ı Azerbaycan ile Türkiye yakınlaşmasına karşı Ermenistan'ın safına itmiştir (Koçyiğit Türk, 2024: 281). İnan ve Azerbaycan arasında farklı kimlik ve milliyetçilik anlayışları bulunmaktadır. Azerbaycan, ulus inşası sürecindedir ve bu, etnik kimlik ve kültüre vurgu yapmayı gerektirir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, Azerbaycan'da Türk etnik kimliği öne çıkmıştır. İnan ise tarihsel olarak

Kuzey ve Güney Azerbaycan'ın varlığını kabul etmemektedir ve bu isimlerin Sovyetler tarafından oluşturulduğunu düşünmektedir (Atai, 2012: 124-126).

Oysa Aras Nehri tarih boyunca hep Türk nehri olmuştur. Ermeni işgaline kadar vadinin kuzeyin de de güneyinde de Türkler yaşamıştır. Bununla birlikte İran'da yaşayan Türkler, İran'a karşı sadakatlerini her zaman ispatlamış ve sürdürmüşlerdir (Atai, 2006: 61-66). Elçibey'in 1993'te düşmesi ve Aliyev'in iktidara gelmesiyle ilişkilerdeki gerginlik azalmıştır, ancak sorunlar devam etmektedir. Amerika'nın baskısı ile İran, Azerbaycan'ın petrol projelerinden dışlanmakta ve Hazar Denizi'nin hukuki statüsü konusunda anlaşmazlıklar yaşanmaktadır (Sadegh Zadeh, 2008: 38-39). Ancak tüm bunların ötesinde Güney Kafkasya'yı ve İran'ı yakından ilgilendiren, Aras Vadisi'nin kuzey ve güneyinde kalan Türk nüfusudur. 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay Anlaşmaları, Aras Nehri'ni Kafkasya'nın güney sınırı olarak belirlemiş ve Türk nüfusu ikiye bölmüştür. Günümüzde Azerbaycan ile İran arasındaki sorunların başında bu iki anlaşmanın Rusya ve Kaçar Türkleri arasında imzalanması ile ortaya çıkmıştır. Aras Nehri bu bağlamda bölgesel açıdan daha ayırıcı bir sınır olmaya başlamıştır.

Zengezur Dehlizi; Azerbaycan'ı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne bağlamayı amaçlayan küresel bir projedir. Bu koridor, Aras Vadisi boyunca uzanarak, bölgedeki enerji nakil hatları ve ticari yollarının güvenliği açısından kritik öneme sahiptir. Azerbaycan için Zengezur Dehlizi, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti üzerinden Türkiye ile doğrudan bağlantı kurmasını sağlamaktır. Bu durum, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü pekiştirecek ve ekonomik olarak fayda sağlayacaktır. Ermenistan'ın geçişe izin vermemesi, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki gerilimleri artırabilmektedir. Ancak, alternatif rotalar üzerinden (İran) geçiş sağlanması, Azerbaycan'ın bu hedefini gerçekleştirmesine olanak tanıyabilmektedir. Özetle Azerbaycan'ın Aras Vadisi üzerine politikası, Zengezur Dehlizi bağlantılı jeoekonomik hedeflerini gerçekleştirmek, kimlik ideoloji ve güç açısından yakın olduğu Türkiye ile birliğini sağlamak üzerine kurgulanmıştır. Bugün için İran'da hakim anlayış Türkiye-Azerbaycan yakınlaşmasını sorun olarak algılamaktadır.

Türkiye: Aras Vadisi'nin kaynağını aldığı ülke Türkiye'dir. Ancak Türkiye için bu vadinin jeopolitik değeri ülke sınırlarını aşan mecralarından kaynaklanmaktadır. Türkiye için ideolojik, jeoekonomik ve sınır güvenliği bağlamında ulusal bir politikadır. Türkiye, ekonomik ve siyasi-güvenlik programlarına katılımının yanı sıra, bölgedeki kültürel rolünü de göz önünde bulundurmaktadır; ancak Ankara'nın kültürel faaliyetleri, ekonomik ve güvenlik meselelerine kıyasla ikinci planda kalmaktadır (İsmayilov, 2010: 52). Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Orta Asya ve Kafkasya'da beş Türk cumhuriyeti ortaya çıkmıştır. Türkiye, dil ve kültür bağlarını kullanarak bu ülkelerle ilişkiler kurmayı hedeflemiştir. Orta Asya'daki dört Türk cumhuriyetine ulaşmanın yolu Kafkasya'dan geçmektedir. Türkiye Güney Kafkasya'da Nahçıvan-Aras Vadisi üzerinden Azerbaycan ve Hazar Denizi vasıtasıyla Orta Asya'da Türk devletleri ile bağlantı kurmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda Türkiye için Aras Vadisi, Zengezur Dehlizi ile birlikte Orta Asya'ya erişimin A planıdır. Türkiye'nin günümüzde Aras Vadisi'ne bakışı Türk Dünyası ile irtibat kurmanın yanı sıra Zengezur üzerinden lojistik-ticari olguları geliştirmektir. Davutoğlu'na göre (2008: 77), Türkiye de İran gibi çok çeşitli kimlik göstergelerine sahiptir. Bu nedenle dış politikasını bu çeşitli kimliklere göre şekillendirmelidir. Türkiye'nin yeni dış politika yaklaşımı, yumuşak gücünü kullanarak bölge ve dünyada tarihsel ve kimliksel faydalarını

maksimize etmeyi hedeflemektedir. İran'ın yirmi yıllık kalkınma planına göre ise, 2025 yılına kadar bölgesel bir güç olması gerekmektedir; bu durum Güney Kafkasya'da İran ve Türkiye arasındaki rekabeti kaçınılmaz gibi göstermektedir (Javadiarjmand vd., 2015: 219). Aslında ambargo altındaki İran'a en büyük desteği Türkiye ve Rusya vermektedir. Türkiye, Azerbaycan ile olan kardeşlik ilişkilerini ve enerji iş birliğini derinleştirerek bölgedeki etkisini artırmayı amaçlamaktadır. Ama bu daha çok Ermenistan'a yönelik bir siyasettir. Ama İran'ın dış politikayı Şii eksenli okuması, Türkiye-Azerbaycan yakınlaşmasına mesafeli duruşa itmektedir. Oysa Türkiye-İran-Azerbaycan üçlüsü, Bölge ve Dünyanın istemediği doğru ittifakın adıdır. Çok kutuplu Dünya için gereklidir. Türkiye; Bakü-Tiflis-Kars demiryolu, Zengezur Dehlizi ve TANAP gibi projelerle enerji ve ulaşım ağlarını güçlendirmektedir. Türkiye, bölgedeki barış ve istikrarın korunması için diplomatik çabalarını yoğunlaştırmaktadır. Ermenistan'ın geçişe izin vermemesi durumunda, Türkiye, Zengezur Dehlizi'nun İran üzerinden geçmesi seçeneğini de dikkate almaktadır. Bu durum, Türkiye'yi İran ile daha yakın bir iş birliğine yönlendirecektir. Türkiye, Dehlizin barışçıl amaçlarla kullanılmasını ve bölgesel güvenliğin artırılmasını hedeflemektedir.

Ermenistan: Ermenistan-Rusya-İran üçgeni içinde kuzey-güney ekseninin bir parçası olarak yer almaktadır. Bu üç ülke, Azerbaycan'ın Batı'nın bir ortağı olarak nüfuzunu artırmasını engellemeyi, Türkiye'nin etkisini azaltmayı ve Batı'nın Hazar Denizi'ndeki varlığını sınırlamayı hedeflemektedir (Blandy, 2008: 7). Azerbaycan, Türkiye ve ABD'nin doğu-batı eksenini, Tahran-Erivan ilişkilerini yakından izlemektedir. Azerbaycan, bölgesel ve bölge dışı müttefikleri sayesinde kuzey-güney eksenini (Ermenistan'ı) kendisine yönelik ciddi bir tehdit olarak görmektedir. Bu doğrultuda doğu-batı ekseninin stratejisi, İran'da "İran'sız her şey" politikası (Dehghan Tarzjan, 2000: 42) gibi anlaşılabilir da doğrusu "Ermenistan'sız her şey" olmalıdır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki jeopolitik değişiklikler, Ermenistan'ı Aras Vadisi'nde ve Güney Kafkasya'da stratejik bir unsur haline getirmiştir. Öte yandan, Erivan güçlü lobi faaliyetleri sayesinde ABD'nin Dağlık Karabağ'daki yardımlarından faydalanmaktadır; yani hem Kafkasya'da Rusya'nın nüfuzundan yararlanmakta hem de Fransa ve ABD'deki Ermeni lobilerinden destek almaktadır. İran'da bölgesel bir güç olarak Ermenistan ile dostane ilişkiler içindedir. Bu ilişki, İran için güvenlik açısından önemli ama aynı zamanda risklidir. Hem Türkiye'nin Kafkasya'daki politikalarına karşı bir engel oluşturmakta hem de Azerbaycan'a karşı bir baskı unsuru işlevi görmektedir, çünkü Azerbaycan İran'ın toprak bütünlüğünü tehdit etmektedir (Asatryan, 2002: 23-24).

Ermenilerde İran'ı Türkiye'ye karşı bir denge unsuru olarak görmektedirler. İran-Ermenistan ilişkilerinin başlangıcı, Karabağ çatışmasının zirveye çıktığı döneme denk gelmektedir. Bu bağlamda, İran-Ermenistan ilişkileri bağımsız bir şekilde değil, Azerbaycan'ın davranışlarına bağlı olarak şekillenmiştir. Azerbaycan ve Türkiye'nin politikalarından duyulan endişe, Erivan'ın Tahran'a daha da yakınlaşmasına neden olmuştur (Koulaee, 2010: 382). İran ve Ermenistan arasında toprak ve etnik anlaşmazlıkların olmaması, Erivan'ın uluslararası kuruluşlarda İran aleyhine oy kullanmaktan kaçınması ve İran'ın nükleer programına karşı yaptırımlara katılmaması, ikili ilişkilerin gelişmesinde etkin faktörler olmuştur. İki ülke, jeoekonomik ve jeopolitik gerçekler doğrultusunda iyi ilişkiler içindeydi (Atai, 2009: 116). Ama Günümüzde Ermenistan dış siyasetinde yaşanan ABD-Fransa eksenine ve himayesine kayış, uzun vadede İran'ın siyasi hedeflerine en büyük engel olacaktır. İran İslam Cumhuriyeti, devlet

düzeyinde Ermenistan ile birçok anlaşma imzalamıştır; ancak komşularla ilişkilerin net bir tanımının olmaması ve ulusal hedeflerin çerçevesinin eksikliği, İran'ın kuzey komşularıyla ilişkilerinde sorun teşkil etmektedir. Bu nedenle, İran'ın Aras Vadisi ve Güney Kafkasya'daki konumu, sahip olduğu imkânlar ve yeteneklerle orantılı değildir (Javadiarjmand vd., 2015: 216).

Bugün; İran'ın Aras Vadisi'ndeki en büyük siyasi ve ticari çıkar ortağı Ermenistan'dır. Vadi, İran'ın Ermenistan ile olan sınırını teşkil etmekte olup, iki ülke arasındaki ekonomik iş birliğinin merkezi konumundadır. Aras Vadisi, İran için sadece bir sınır bölgesi değil, aynı zamanda bölgesel ticaret ve enerji transferi açısından da hayati sahadır. Ermenistan, İran'ın Aras Vadisi ve Kafkasya bölgesinde önemli bir müttefikidir. İki ülke arasında güçlü ekonomik bağlar ve ticaret hacmi bulunmaktadır.

Ermenistan için Zengezur Dehlizinin Ermenistan üzerinden geçmesi, ülkenin ekonomik ve stratejik önemini artıracaktır. Ancak, siyasi ve güvenlik endişeleri nedeniyle bu geçişe direnç göstermektedir. Oysa Zengezur Dehlizinin tam kapasite ile çalışması ve dış ticarete bağımlılık oluşturması ile oluşacak yeni süreçte denetimin Ermenistan'da olması adeta bir silaha dönüşmesi anlamına gelir. Görünenin aksine asıl risk Türkiye için olur. Ermenistan'ın geçişe izin vermemesi, Azerbaycan ile olan çatışmaları derinleştirebilir ve bölgede istikrarsızlığa yol açabilir. Dehlizin barışçıl bir şekilde işlenmesi, Ermenistan'ın bölgesel iş birliğini artırmasına ve ekonomik olarak fayda sağlamasına yardımcı olacaktır. Zengezur Dehlizinin oluşturulması, bölgedeki jeopolitik dengeleri değiştirecek ve ülkelerin çıkarlarını etkileyebilecektir. Bu nedenle, bölgedeki tüm aktörler, kendi jeopolitik çıkarlarını koruyarak ve güçlendirerek bu süreçte pozisyon almaktadırlar.

Bu bağlamda, İran İslami Şura Meclisi yetkilisi Ali Alizade, Azerbaycan'ın Nahçıvan bağlantı talebine askeri müdahale yerine, İran topraklarından bir koridor oluşturma önerisiyle yanıt verildiğini belirtmiştir. İran, Ermenistan topraklarından geçecek bir koridora sınırlarını kısıtlayacağı gerekçesiyle karşı çıkmış ve kendi topraklarından geçmesini destekleyerek bir anlaşma imzalamıştır. Bu durum İran'ın sınır güvenliği ve jeopolitik çıkarları için kritik görülmekte, ancak gelecekteki gelişmeler belirsizliğini korumaktadır. (ISNA, 2023).

ABD: Aras Vadisi ve Güney Kafkasya, Avrasya'nın kalbinde ve Çin'e uzanan topraklarda yer alan stratejik bir bölge olarak, ABD için hayati bir rolü vardır. ABD Aras geçişli projeleri hazar havzası enerji kaynaklarının denetiminin yolu olarak görmektedir. Önemli olan İran, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan petrol ve doğal gaz kaynaklarının, büyük müşteriler olan, Rusya, Çin ve AB gibi devletlere akmamasıdır. Bunun için ABD; Hazar havzası petrol ve doğal gazını, Karaçi limanına, Basra körfezine, Hayfa limanına taşımak gibi siyasi hedefleri hayata geçirme planını hala uygulamaktadır. (Akdemir, 2011: 77-78). Bu bölge, coğrafi konumu ve enerji kaynaklarına yakınlığı nedeniyle ABD'nin dış politikasında kritik bir rol oynamaktadır. Özellikle enerji nakil hatlarının güvenliği, bölgesel istikrar ve Rusya ile Çin'in artan etkisi, ABD'nin bu bölgeye olan ilgisini artırmaktadır.

ABD, Aras Havzası ve Güney Kafkasya'ya yönelik politikaları ve İran İslam Cumhuriyeti'nin bu bölgeyle ilişkileri bağlamında, İran'ın bölgedeki nüfuzunu azaltmak ve hatta ortadan kaldırmak için

sürekli çaba sarf etmektedir. ABD; İslam karşıtlığı üzerine kurguladığı siyasetinde, İslamcı hareketlerin yayılmasını önlemek suretiyle İran'ı izole etmeyi hedeflemektedir (Zeb, 2005: 464). Hazar Denizi enerji kaynaklarının İran üzerinden dünya pazarlarına taşınmasını engellemeye yönelik politikalar ve Hazar bölgesinde çeşitli askeri üsler kurmak gibi adımlar, İran'ın bölgedeki etkisini sınırlamaya yönelik diğer girişimlerdir. ABD'nin siyasi, ekonomik ve askeri baskıları, bazı bölge ülkelerinin ABD'yi İran'a karşı dengeleyici bir güç olarak görmesine yol açmıştır (Sajjadpour, 2002: 8-10). Bu durum, İran'a karşı güvensizliği artırmış ve İran'ın arabuluculuk çabalarını boşa çıkarmıştır. Ayrıca, İran'ı bölgedeki ülkeler nezdinde terörizmi destekleyen bir ülke olarak tanıtmıştır (Vosugi, 2008: 109). Eğer ABD, bölgedeki mevcut çatışmaları kullanarak Azerbaycan ve Ermenistan arasında barış müzakerelerini olumlu bir sonuca ulaştırabilirse, Güney Kafkasya'daki etkisini genişletebilir ve Karadeniz ile Hazar Denizi arasında, Rusya'nın geleneksel nüfuz alanında yeni bir etki alanı oluşturabilir. Bu hedefe ulaşmak için ABD, Azerbaycan ve Ermenistan ile ilişkilerini eşit bir şekilde geliştirmektedir. ABD'nin bölgedeki diplomatik çabalarını artırarak hem Azerbaycan hem de Ermenistan ile dengeli ve güçlü ilişkiler kurması, Aras Vadisi ve Güney Kafkasya'da stratejik çıkarlarının korunması açısından büyük önem taşımaktadır. Azerbaycan'ın Vatan Muharebesini kazanması, Eskiden derinden desteklediği Ermenistan'ı giderek daha fazla savyunur hale getirmiştir. ABD, Aras vadisinde Rusya, İran ve Türkiye için huzur kaçıran bir devlet olarak Ermenistan'ı hazırlamaktadır. Afganistan'ın ikamesi, daha doğrusu İkinci bir İsrail gibi bir anlayışın içinde siyaset oluşturmaktadır. Ermenistan için ufukta NATO üyeliği görünmektedir.

AB: Avrupa Birliği'nin Aras Havzası ve Güney Kafkasya bölgesindeki varlığı, ABD ile olan rekabetini artırmakta ve bu durum Avrupa'nın bölgedeki çıkarlarına ters düşmektedir. Rekabet, İran İslam Cumhuriyeti için bölgede fırsatlar yaratabilir. Ancak, bu iki güç herhangi bir sebepten dolayı tutumlarını birleştirelirse, İran'a yönelik tehditlerin kapsamı derinleşecektir (Emamzadeh Fard, 2005: 92-96). 1990'larda Avrupa ve ABD, Orta Asya ve Kafkasya gibi bölgelerde iş birliği yerine daha çok ayrışma yönünde hareket etmişlerdir. Aras Vadisi ve Güney Kafkasya'da bu iki gücün yakınlaşması, İran'ın bu bölgedeki pazarlık gücünün sona ermesi, İsrail'in Kafkas ülkeleri ile daha fazla yakınlaşması ve İran'ın daha fazla izole olması anlamına gelebilmektedir. Avrupa'nın TRACECA gibi projeleri desteklemesi, İran'ın izafî konumunu risk altına sokabilmektedir. AB'nin Aras Vadisi'ne dönük jeopolitikaları, jeoekonomik temellidir.

Rusya: 1828 Türkmençay Antlaşması ile Rusya'nın Aras sınırlarına erişimi söz konusu olmuştur. Rusya'nın sınırları daha kuzeyden çizilmişse de, Güney Kafkasya'da varlığını sürdürme çabası içindedir. Bu bağlamda Kura-Aras Vadisi'nde uzaktan kontrol etme eylemlerine ve İran ile ilişkilerini sürdürmeye devam etmektedir. Rusya, Karabağ Savaşı sırasında doğrudan bir saldırganlık rolü üstlenmeyip, taraflar arasında arabuluculuk yaparak çatışmanın şiddetlenmesini engellemeye çalışmıştı. Ayrıca Ermenistan-ABD yakınlaşması, Rusya'yı Azerbaycan ile süreci dengeleme anlayışına itmiştir. Ancak, Ukrayna'daki savaş nedeniyle Rusya'nın Güney Kafkasya'daki konumu zayıflamıştır. Batı destekli olarak görülen Ermenistan liderliğine duyulan güvensizlik, Rusya'nın Azerbaycan ve Türkiye ile ilişkilerini güçlendirme tercihinin yol açmıştır. Rusya, Aras Vadisi ve Güney Kafkasya'daki çıkarlarını korumak için Azerbaycan ve Türkiye ile iş birliği yapmayı tercih etmektedir. Bu iş birliği, enerji kaynaklarının ve nakil hatlarının

güvenliğini sağlama, ekonomik ve askeri alanlarda ortaklık kurma amacı taşımaktadır. Özellikle Azerbaycan'ın zengin enerji rezervleri ve Türkiye'nin bölgedeki etkisi, Rusya'nın bu iki ülkeyle olan ilişkilerini öncelikli hale getirmektedir. Rusya'nın bu pragmatik yaklaşımı, Ermenistan ile olan geleneksel ittifakını ikinci plana itmiş ve bölgedeki yeni güç dengelerine uyum sağlamayı hedeflemiştir. İran'da Rusya'ya benzer siyaseti takip etmelidir. Rusya'nın yeni siyaseti bölgedeki nüfuzunu sürdürmesine yardımcı olurken, aynı zamanda Batı'nın etkisini sınırlamayı amaçlamaktadır.

İran yetkilileri, Zengezur Dehlizinin Rusya için stratejik ve ekonomik açıdan faydalar sağladığını belirtmektedir. Bu koridor sayesinde Rusya, tarih boyunca ilk kez demiryolu ile Türkiye'ye bağlanacak ve bu durum, özellikle Ukrayna krizi ve Rusya'nın Avrupa ve Amerika ile olan temaslarının benzeri görülmemiş yaptırımlar nedeniyle kesilmesi ışığında, daha da değerli hale gelmektedir. Yetkililer, Rusya'nın bu koridor sayesinde hem erişim yolları hem de ekonomik ve finansal ortaklar açısından Türkiye ile dostluğundan büyük fayda sağlayacağını vurgulamaktadır. Zengezur Dehlizi, iki ülke arasında kara bağlantısı kurmakla kalmayacak, aynı zamanda Putin'in projeyi desteklemesi Ankara'nın Kremlin'e olan desteğini de artıracaktır. Dehliz, Rusya'nın Gürcistan'dan geçmeden, Azerbaycan toprakları üzerinden Ermenistan'a demiryolu erişimini sağlayacak ve bu durum hem Moskova hem de Erivan için büyük öneme sahip görünmektedir (Ekonomi Dünyası, 2024).

Çin: Tarih boyunca, Çin ve Hindistan'dan başlayıp Avrupa'ya uzanan ticaret yolları, Avrupa'nın çeşitli ihtiyaçlarını karşılamada temel güzergahlardan birisidir. Bu yolların Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrolüne geçmesi, Avrupa'yı yeni yollar aramaya itmiş ve bu süreç "Coğrafi Keşifler" olarak adlandırılmıştır. Keşifler, Avrupa'nın dünya üzerindeki hâkimiyetini pekiştirmiş ve kolonizasyon dönemini başlatmıştır. Yeni ticaret yollarının keşfi, kara yollarından deniz yollarına doğru bir kaymayı beraberinde getirmiştir. 21. yüzyılın ilk yarısından beri, bu kolonizasyon süreci farklı biçimlerde devam etmektedir. Modern zamanlarda, "Kuşak-Yol" ve "TRACECA" gibi projeler, ticaret rotalarının tekrar kara yollarına yöneldiğini göstermektedir. Bu projeler, ticaretin hızını artırmak ve yeni küresel ulaşım ağları oluşturmak için tasarlanmıştır. Özellikle tıpkı ipek yolunda olduğu gibi Zengezur bağlantılı demiryolu taşımacılığı, ticari malların daha hızlı ve verimli taşınmasını sağlamak amacıyla ön plana çıkmaktadır. Bu yeni ticaret yolları ve projeler, bazı bölgelerin lehine, bazılarının ise aleyhine işlemiştir. Örneğin, deniz yolları ve liman şehirleri lehine; kara yolları ve kervansaray şehirleri aleyhine sonuçlar doğurmuştur. 21. yüzyılda ise, demiryolu odaklı ticaret projeleri, kara içi bölgeleri ve demiryolu duraklarını yeniden önemli hale getirecektir. Çin, İpek Yolu'nun önemli olduğu dönemlerde olduğu gibi, küresel ticaretin merkezi olma hedefine ulaşmak istemektedir. ABD ise, Çin'in bu girişimlerini engellemek için çeşitli stratejiler geliştirmektedir. Bu iki süper güç arasındaki rekabet, yeni bir dünya düzeni oluşturma potansiyelini taşımaktadır. Çin'in Bir Kuşak Bir Yol projesi, Afro-Avrasya'daki ülkelerle iş birliği yaparak, bu ülkeleri ticaret ağlarına entegre etmeyi hedeflemektedir. Bu süreçte Türkiye, coğrafi konumu ile önemli bir rol oynayabilir ve tıpkı Osmanlı döneminde olduğu gibi yeniden bir ticaret merkezi haline gelebilir (Akdemir ve İncili, 2024: 543-454).

Aras Vadisi, bu yeni ticaret ağları coğrafi konuma sahiptir. Bir Kuşak Bir Yol projesi kapsamında, demiryolu ağlarının genişlemesi, Aras Vadisi'nin toplayıcı ve dağıtıcı bir merkez olarak öne çıkmasını sağlayabilir. Bu da bölgenin ekonomik ve ticari anlamda yeniden canlanmasına katkıda bulunabilir.

Çin'in Aras Vadisi'ndeki amacı, Kuşak-Yol projesi kapsamında stratejik ve ekonomik avantajlar elde etmektir. Aras Vadisi, Orta Asya ile Kafkasya arasında bir köprü görevi görmektedir ve bu konum, Çin'in bölgedeki ticaret yollarını genişletme ve güçlendirme hedefleri açısından kritik öneme sahiptir. Çin'in temel hedefleri arasında ticari yolları güvence altına alarak transit sürelerini kısaltmak, enerji kaynaklarına erişimi kolaylaştırarak enerji güvenliğini artırmaktır. Orta Asya, Kafkasya ve Batı Asya ülkeleri ile ticari ilişkilerini güçlendirerek ekonomik etkisini artırmak, bölgedeki altyapı projelerine yatırım yaparak jeopolitik nüfuzunu ve diplomatik ilişkilerini güçlendirmek ve tarihi İpek Yolu güzergâhını modern altyapı ve lojistik ağlarla canlandırarak bölgenin ekonomik kalkınmasına katkıda bulunmak yer almaktadır. Çin; hedefleri doğrultusunda, Aras Vadisi'nde çeşitli altyapı projeleri ve ekonomik iş birliği anlaşmaları yaparak, bölgedeki varlığını ve etkisini artırmaya çalışmaktadır.

4. İran'ın Aras Vadisi ve Güney Kafkasya Stratejisi: Jeopolitik Riskler ve Fırsatlar

Aras Vadisi, günümüzde İran için stratejik bir değer taşımaktadır. Enerji nakliyatı açısından kritik bir geçiş güzergâhı olan Aras Vadisi, petrol ve doğalgaz boru hatlarının bölgedeki enerji kaynaklarının taşınmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu potansiyele rağmen, çeşitli sebeplerden dolayı İran tarafından değerlendirilememiştir. Jeopolitik açıdan da Aras Vadisi, İran için riskler barındırmaktadır. Bölgedeki jeopolitik çatışma risklerinin temel nedenleri arasında etnik ve dini ayrılıklar (İslam-Hristiyanlık, Ermeni-Türk), sınır çekişmeleri ve güç dengelerinin değişmesi gibi faktörler bulunmaktadır. Bu durum, bölgede istikrarsızlığa ve potansiyel çatışmalara yol açabilir. Dolayısıyla, İran'ın Aras Vadisi'nde potansiyel tehditlerin anlaşılması büyük önem arz etmektedir. Aras Vadisi, enerji nakliyatı açısından kritik bir geçiş güzergâhı olup petrol ve doğalgaz boru hatlarının taşınmasında önemli bir rol oynarken, İran yetkilileri Zengezur Dehlizinin açılmasının ülkenin bölgesel jeopolitik önemini azaltabileceğini ve bu nedenle kendi stratejik çıkarlarını koruyabilmek için çok taraflı diplomatik çabalarını sürdürmek zorunda olduklarını belirtmektedirler. İran yetkililerine göre, bu Dehliz'in açılması Türkiye ve Orta Asya Türk devletleri için önemli iletişim avantajları sağlayacak ve bu durum İran'ın Türk devletleri için olan jeopolitik önemini olumsuz yönde etkileyebilecektir. Ayrıca, Zengezur bölgesinden geçmesi planlanan Doğu-Batı Dehlizinin Çin'i Avrupa'ya bağlaması, İran'ın jeostratejik avantajlarını sadece bölgesel düzeyde değil, küresel düzeyde de zayıflatabilir. İran yetkilileri, 1990'lı yıllardan itibaren ülkenin Doğu-Batı arasında önemli bir ulaşım merkezi olmayı hedeflediğini, ancak bu hedefin çeşitli nedenlerle gerçekleştirilemediğini vurgulamaktadır. İran, 1990'lı yıllardan beri Pakistan, Hindistan ve Çin'e doğal gaz boru hattı projeleri ve Türkiye üzerinden Avrupa enerji pazarına ulaşmayı planlamış, ancak bu projeler çeşitli nedenlerle hayata geçirilememiştir. Yetkililere göre, Zengezur Dehlizinin açılması, İran'ın bölgesel ve küresel jeopolitik ve jeostratejik önemini ciddi şekilde etkileyebilir. Bu nedenle İran, kendi stratejik çıkarlarını koruyabilmek için çok taraflı diplomatik çabalarını sürdürmek zorundadır (İran, analitik haberler, 2024).

2022'deki Dağlık Karabağ Savaşı'nın ardından Azerbaycan'ın zaferi ve bu bölgenin Azerbaycan'a katılmasıyla birlikte, Aras Vadisi ve Zengezur Dehlizi gibi stratejik konular bölgede yeni bir gerilime yol açmıştır. Azerbaycan, enerji nakil hatları ve ticaret yollarının güvenliği açısından Aras Vadisi'ni kritik bir öneme sahip görürken, Türkiye-Azerbaycan ilişkileri ise Türk Dünyası'na erişim açısından önemli bir yere sahip olmuştur. Ermenistan ve İran, Zengezur Dehlizinin etkileri nedeniyle stratejik zorluklarla

karşı karşıya kalmıştır. İran, bu Dehlizin ülkenin Ermenistan'a erişimini kısıtlayabileceği ve yeni jeopolitik sınırlamalar getirebileceği endişelerini taşımaktadır. Ayrıca, İran, bölgedeki diğer ülkelerin bu Dehlizi desteklemesini ve batılı güçlerin bu konudaki çıkarlarını da göz önünde bulundurarak, bölgesel çözümler aramaktadır. Diğer bölgesel aktörler de bu durumdan kendi çıkarlarına uygun sonuçlar elde etmeye çalışmaktadır. Rusya, Ukrayna savaşının ardından yeni ulaşım yolları arayışındayken, Türkiye Zengezur Dehlizinin canlandırılmasını desteklemekte ve Azerbaycan ile ilişkilerini güçlendirmektedir. Ermenistan ise batılı ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye yönelmiştir. İran, Azerbaycan ve Türkiye'nin bölgesel stratejileri arasında bir denge kurmaya çalışırken, bu süreçte Ermenistan ve diğer bölgesel aktörlerin de rolü önemlidir (Siyasi ve Uluslararası Çalışmalar Merkezi, 2024).

İran için Zengezur Dehlizinin İran üzerinden geçmesi, İran'ın bölgedeki transit ülke rolünü güçlendirecek ve ekonomik fırsatlar yaratabilecektir. İran, bölgesel iş birliğini artırarak Kafkasya'daki jeopolitik önemini sağlamlaştırabilecektir. İran, Dehlizin barışçıl ve karşılıklı fayda sağlayacak şekilde kullanılmasını savunmaktadır. İran, tehdit ve işgal yerine iş birliği ile bölgesel ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu koridor, İran için ekonomik faydalardan ziyade güvenlik avantajları sağlamaktadır. İran, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki anlaşmazlıkların azalması ve transit yolunun güvenliğinin sağlanması durumunda bu koridordan yararlanacaktır. İran, bu tür bir güvenlik garantisinin sağlanması koşuluyla Dehlizi desteklemekte ve bundan olumlu bir şekilde yararlanmaktadır.

Tüm bu zorluklara rağmen, Aras Vadisi'ndeki bölgesel aktörleri bir araya getirecek ana tema, bölgede oluşturulacak olan ticari birliktir. Özellikle Zengezur Dehlizi üzerinden geçecek olan ticari yollar ve tarihi İpek Yolu'nun yeniden canlandırılması, bölgenin ekonomik kalkınması için büyük fırsatlar sunacaktır. Ancak, bu ticari faaliyetlerin bölgede İran'a karşı duran aktörler, özellikle ABD ve İsrail tarafından rahatsız edici bulunması, potansiyel riskler taşımaktadır. Bu aktörler, bölgede ticari eylemleri provoke edecek faaliyetlerde bulunabilirler, bu da bölgesel istikrarı tehdit edebilir. Aras Vadisi, İran için hem stratejik fırsatlar hem de ciddi jeopolitik riskler barındıran bir bölgedir. Bölgede oluşturulacak ticari birlik, ekonomik kalkınma için umut vadederken, dış aktörlerin provoke edici faaliyetleri potansiyel bir risk unsuru olarak değerlendirilmelidir. Aras Vadisi'nin stratejik önemi ve potansiyel riskleri dikkate alındığında, İran'ın bu bölgede dikkatli ve dengeli bir politika izlemesi gerekmektedir. Bölgedeki etnik ve dini ayrılıklar ile jeopolitik riskler göz önünde bulundurularak, Aras Vadisi'nde sürdürülebilir bir ticaret ve iş birliği ortamı yaratılması, İran'ın bölgedeki çıkarlarını koruması açısından zorunludur.

Kalantari ve Kavaniyar'a göre (2021: 198), İran İslam Cumhuriyeti'nin Güney Kafkasya ve Aras Havzası'ndaki tehdit unsurları şu şekilde:

- İran'ın bölge ülkeleri tarafından enerji ve ulaştırma alanında jeopolitik olarak aşındırılması ve dışlanması, örneğin İran'ın altyapı projelerinden çıkarılması ve İran üzerinden geçmeden ülke çapında uluslararası boru hatlarının geliştirilmesi.
- Bölge ülkelerinin NATO ve ABD ile güvenlik ve askeri alandaki iş birliği ve katılımı, örneğin askeri üslerin sağlanması, personel ve silah transferi gibi.

- Küresel düzeydeki olumsuz propaganda kampanyalarının etkisiyle, İslam Cumhuriyeti'nin merkezîyetçi eğilimlerine karşı artan bir karşı siyaset yürütülmekte ve İran'daki etnik, dini, mezhebi ve dilsel azınlıkların rejime olan bağlılığı zayıflatılmaktadır.
- İsrail ve Türkiye dışındaki NATO üyesi diğer devletlerin bölgedeki faaliyetleri, örneğin teknik ve askeri iş birliğinin artması ve ekonomik anlaşmalar gibi.
- Goble Planı gibi bölgede toprak değişimi ve sınırların değiştirilmesi.

Kafkasya sorunları uzmanı ve Kafkasya Çalışmaları Vakfı CEO'su Jafar Khasha, Hamshahri gazetesine, İran'ın son tatbikatını anlatırken bunları söylemiştir: Goble Planı veya Toprak Takası Planı, Karabağ krizini çözmek için önerilen planlardan biriydi. Bu plana göre, İran sınırında bulunan Güney Ermenistan toprakları, Azerbaycan Cumhuriyeti'ne devredilecek ve bu şekilde ana topraklar Nahçıvan'a bağlanacak, karşılığında ise Karabağ Ermenistan'a devredilecekti. Bu plan özellikle İran'ın karşı çıktı. Çünkü İran ile Ermenistan arasındaki kara bağlantısını kesiyor ve İran'ın Karadeniz ve Avrupa'ya erişimini Azerbaycan Cumhuriyeti'nin iradesine bağlı hale getiriyordu. İran'ın karşı çıktığı ve Ermenistan ile kara bağlantısının kesilmesi, belki de daha doğru bir politika olabilir. Çünkü Ermenistan'ın NATO üyesi olması ya da ABD himayesi en büyük sorunu İran'a yönelik olacaktır. İran bu planı İran karşıtı bir plan olarak görüyordu. Plan, o dönemde başarı elde edemedi, ancak son aylarda Karabağ'daki Zengezur dehlizinde belirsizlik ve ateşkes anlaşması çerçevesindeki müzakereler nedeniyle yeniden gündeme gelmektedir. Bu plan bölgedeki ülkeler, özellikle Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türkiye tarafından aktif bir şekilde destekleniyor, ancak İran'ın bugüne kadar planın uygulanmasını engelleyen siyasi ve pratik pozisyonları var (Hosseini, 2021). İran'ın ısrarla Ermenistan ile siyasetini hala sıkı tutması, ABD ve Fransa'nın güdümünde olan Ermenistan'a erişimi taktik olarak desteklemesi, sıfır toplam bir oyunu benimsediğinin en açık göstergesidir. Bu durumun yanı sıra, Zare'e göre (2003:161-175), bölgedeki etnik çeşitlilik ciddi krizlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur ve bu krizlerin İran'a yayılma ihtimali her zaman mevcuttur. Dağlık Karabağ ve Ermenistan krizi, bu bağlamda önemli bir tehdit olarak belirtilmelidir.

İran İslam Cumhuriyeti'nin 1984 yılından beri dış politika yönü, ülkeyi dış dünyaya açmak olmuştur. İmam Hameney'in belirttiğine göre bu yaklaşımın temeli, tüm ülkelerle mantıklı ve sağlıklı ilişkiler kurmaktır ve amacı ise ideolojik çıkarlara hizmet etmektir (Ramazani, 2004: 59). Çok kutuplu sistemlerin ortaya çıkması ya da tek kutupluluğa yönelik çok kutupluluğun oluşması nedeniyle kendine yetebilme koşulları, İran'ın dış politikasını etkilemiş ve İran İslam Cumhuriyeti'nin yeni koşullara uyum sağlamaya çalışmasına neden olmuştur. İran, tecridi sona erdirerek birlik ve uzlaşma politikalarını benimsemiş ve bu doğrultuda özellikle Rusya gibi Amerika'nın rakip güçleriyle iş birliğine yönelmiştir (Haj Yusefi, 2002: 1021-1025). İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'na göre, ülkenin küresel ve bölgesel konumları açısından dış politikası genel olarak şu şekilde ifade edilebilir. Küresel boyutta hâkimiyet ve tahakkümün reddi, aktif ve bağımsız devlet rolü, askeri güce ve savunmacı ve saldırgan olmayan hedeflere dayalı dış politika, silah kontrolüne inanç politikası, kitle imha silahlarının üretiminin yasaklanması ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımı sayılabilir. Bölgesel boyutta, özellikle Kafkasya ve Orta Asya'nın vurgulanmasıyla ekonomik, sosyal ve siyasi boyutlarda bölgesel iş birliği ortamı oluşturmak, bölge yönetimlerinin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü konusunda hareket etmek gibi

çözüm odaklı yaklaşımlar benimsemiştir. Ayrıca, Hazar Denizi'nin hukuki rejimi formüle edilmeli ve gerilimi azaltıcı atmosfer oluşturulması için Hazar Havzası'ndaki kıyı hükümetlerinin anlaşması ilkesi önemlidir (Holiday, 1996: 79). Bütün önemli dış siyaset eğilimlerine rağmen İran devletini tanımlayan “dini kimlik” için risk olarak gördüğü, Türkiye-Azerbaycan eksenli “milli kimlik” vurgusu nedeni ile benzer inanca sahip olduğu Azerbaycan'a mesafeli duruşu, İran'ın dış siyasetinde zaaf oluşturmaktadır. Sıfır toplamlı oyunun bir boyutu da Azerbaycan'a olan mesafedir. Oysa Batı'nın kuşatması altındaki İran için Azerbaycan'ın ek destek güç olabileceği siyaseti öngörülmelidir.

İran'ın bu dış politika ilkelerine göre Aras Vadisi'nde izlemesi gereken politika şu şekilde şekillenmelidir: İran'ın Aras Vadisi'nde izlemesi gereken politika, bölgesel iş birliğini artırmak, istikrarı sağlamak ve bölgedeki tüm aktörlerle sağlıklı ilişkiler kurmak üzerine odaklanmalıdır. İran, Aras Vadisi'nde ekonomik iş birliği projelerine yatırım yaparak, bölgedeki ticaret ve enerji nakliyatını geliştirmelidir. Bu süreçte, Rusya ve Çin gibi büyük güçlerle iş birliğini derinleştirerek, Amerika'nın bölgedeki etkisini dengelemeye çalışmalıdır.

İran, bölgedeki etnik ve dini ayrılıkların (İslam-Hristiyanlık, Ermeni-Türk) yarattığı gerilimleri azaltmak için diplomatik çabalar sarf etmeli ve bu ayrılıkların çözümüne yönelik uzlaşma politikaları geliştirmelidir. Ayrıca, sınırların belirsizliği ve güç dengelerinin değişmesi gibi jeopolitik risklere karşı proaktif bir yaklaşım benimsemelidir. Bölgedeki toprak bütünlüğü ve bağımsızlığına saygı gösteren bir politika izlemek, İran'ın Aras Vadisi'ndeki etkisini artıracaktır. Bölgedeki ticari faaliyetleri artırmak ve ekonomik kalkınmayı teşvik etmek amacıyla, Zengezur Dehlizi ve tarihi İpek Yolu'nun yeniden canlandırılması gibi projelere önem verilmelidir. Ancak, bu ticaretin İran'a karşı duran aktörler, özellikle ABD ve İsrail tarafından rahatsızlıkla karşılanacağı göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle, İran'ın bölgedeki ticari eylemleri provoke edecek faaliyetlere karşı dikkatli olması ve bu tür riskleri minimize edecek stratejiler geliştirmesi gerekmektedir. Dolayısıyla İran'ın Aras Vadisi'nde izleyeceği politika, bölgesel iş birliğini teşvik eden, ekonomik kalkınmayı destekleyen ve jeopolitik riskleri yönetmeye yönelik dengeli ve stratejik bir yaklaşımı içermelidir.

İran'ın Aras Vadisi ve Zengezur Dehlizindeki Stratejik Hedefleri:

- *Enerji Kaynaklarının Kontrolü:* İran'ın enerji stratejisi daha çok enerji nakliyatının güvenliği ve enerji altyapısının kontrolü üzerine odaklanmaktadır. Aras Vadisi'nden geçen petrol ve doğalgaz boru hatları, enerji kaynaklarının bölgedeki ülkelerden diğer pazarlara taşınmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, İran'ın hedeflerinden biri, bu yolların güvenliğini sağlamak ve kontrolünü elinde tutmaktır. Enerji nakliyat yollarının güvenliği, enerji ihracatının sürekliliği ve bölgesel enerji piyasalarındaki etkinliği açısından büyük öneme sahiptir.
- *Ekonomik İş Birliği ve Ticaret:* Aras Vadisi, İran'ın komşu ülkelerle ekonomik iş birliği ve ticaretin geliştirilmesi için önemli fırsatlar sunmaktadır. Özellikle Zengezur Dehlizi, bu bağlamda dikkate değer bir fırsat olarak değerlendirilmektedir. Zengezur Dehlizi'nin yeniden canlandırılması, tarihi İpek Yolu'nun modern bir versiyonu olarak bölgedeki ticaret akışını önemli ölçüde artırabilir. Bu koridor, İran'ın Avrupa ve Asya pazarlarına daha hızlı ve doğrudan erişimini sağlayarak, bölgedeki ekonomik entegrasyonu ve iş birliğini

güçlendirecektir. Ayrıca, bu ticaret yollarının geliştirilmesi, İran'ın komşu ülkelerle ekonomik ilişkilerini derinleştirerek, bölgesel istikrar ve refaha katkıda bulunacaktır.

- *İzafî Konumun Güçlendirilmesi:* Aras Vadisi, İran'ın bölgesel etkisini artırma ve komşu ülkelerle ilişkilerini yönlendirme yeteneğini desteklemektedir. İran; Aras Vadisi ve Zengezur'da güçlü bir varlık göstererek, bölgedeki dengeyi kendi lehine çevirmeyi amaçlamaktadır. Bu siyasi duruş, İran'a Kafkasya ve Orta Asya'daki enerji kaynakları ve ticaret yolları üzerinde daha fazla kontrol sağlama girişimidir. Ayrıca, İran'ın bu bölgede etkin bir aktör olması, Batı'nın ve diğer bölgesel rakiplerin etkisini dengelemek açısından da kritik bir rol oynamaktadır. Ama bu kapasite doğru ve etkin kullanılamamaktadır.
- *Güvenlik ve Savunma:* Aras Vadisi, İran'ın kuzeybatı sınırını teşkil etmesi nedeniyle savunma ve güvenliği önem taşımaktadır. Bu nedenle, İran'ın bölgedeki askeri varlığını güçlendirmesi ve savunma kapasitesini artırması, stratejik hedeflerinden biridir. Bölgedeki jeopolitik gerilimler ve etnik-dini çatışmalar göz önünde bulundurulduğunda, İran'ın güvenlik stratejisi, bölgedeki istikrarı sağlamak ve olası tehditlere karşı hazırlıklı olmak üzerine odaklanmaktadır. Bu çerçevede, İran'ın savunma ve istihbarat faaliyetlerini artırarak, bölgedeki askeri ve güvenlik varlığını pekiştirmesi doğaldır.
- *Bölgesel İş Birliği ve Diplomasi:* Aras Vadisi, İran'ın bölgesel iş birliği ve diplomasi çabalarının merkezinde yer almaktadır. İran, bölgedeki diğer ülkelerle iş birliği yaparak güvenlik, ekonomi ve enerji gibi konularda ortak çıkarları teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Bu strateji, bölgesel istikrarı ve güvenliği artırmak için ortak projelerin ve diplomatik girişimlerin geliştirilmesini içermektedir. Hazar Denizi'nin hukuki rejiminin formüle edilmesi ve Hazar Havzası'ndaki kıyı devletleri arasında gerilimi azaltıcı anlaşmaların yapılması, İran'ın bölgesel iş birliği hedefleri doğrultusunda önemli adımlardır. Ayrıca, İran'ın bölgesel diplomasisi, komşu ülkelerle karşılıklı bağımlılığı artırarak, bölgedeki barış ve istikrarı sağlamayı hedeflemelidir. İran dış siyasetinde; Batı'ya angaje Ermenistan ile geliştirilecek her türlü girişimin, uzun vadede jeopolitik risk olarak geri döneceği aşikardır. İran günümüz koşullarında kayıtsız şartsız Türkiye ve Azerbaycan'ı önceleyen siyaset gütmelidir.

Bu stratejik hedefler, İran'ın bölgesel ve küresel düzeyde etkili bir aktör olarak konumunu pekiştirmesi açısından kritik öneme sahiptir.

Sonuç

Aras Vadisi, İran için stratejik bir değere sahip olup, enerji nakliyatı ve ticaret açısından kritik bir geçiş güzergâhıdır. Bölgedeki enerji nakliyat yollarının güvenliği, İran'ın enerji ihracatının sürekliliği ve bölgesel enerji piyasalarındaki etkinliği açısından büyük öneme sahiptir. Ancak, bölgedeki etnik ve dini ayrılıklar, sınırların belirsizliği ve güç dengelerinin değişmesi gibi jeopolitik riskler, Aras Vadisi'ni potansiyel yarışma sahası haline getirebilmektedir.

Bu bağlamda, İran'ın Aras Vadisi'ndeki jeopolitik riskleri yönetmek için çeşitli stratejiler geliştirmesi gerekmektedir. Bu stratejiler arasında diplomatik çözümler, sınır güvenliğinin güçlendirilmesi, bölgesel iş birliklerinin artırılması ve uluslararası normlara uygun hareket etmek önemli

rol oynamaktadır. Ayrıca, İran'ın bölgedeki etkisini artırmak için ekonomik kalkınma projeleri ve sosyal istikrarı sağlama çabaları da gerekmektedir. Bu çerçevede, Aras Vadisi'nin İran için günümüzde faydasız olması, ancak jeopolitik çatışmaların risklerini barındırması görülmektedir.

Bölgesel aktörler açısından bakıldığında, Türkiye, İran ve Azerbaycan gibi ülkeler, Aras Vadisi'ni sınır güvenliği, ticaret ve enerji nakil hatlarının korunması açısından önemli bulmaktadır. Türkiye için bu bölge, doğu sınırının güvenliğini sağlama ve bölgesel iş birliğini artırma fırsatları sunmaktadır. İran ise, kuzeybatısındaki bu bölgeyi kendi sınır güvenliği ve bölgesel nüfuzunu genişletme aracı olarak görmektedir. Aras Vadisi, Azerbaycan için enerji nakil hatları ve ticaret yollarının güvenliği, Türkiye-Azerbaycan içinse Türk Dünyası'na erişim açısından kritik öneme sahiptir.

Küresel aktörler, özellikle Rusya ve ABD, Aras Vadisi'ndeki gelişmeleri yakından izlemektedir. Rusya, Kafkasya'daki etkisini sürdürmek ve bölgedeki enerji koridorlarını kontrol altında tutmak isterken, ABD'nin bölgedışı bir süper güç olarak, bölgenin petrol ve doğal gaz kaynakları üzerinde tasarruf isteği büyük karışıklıklara neden olmaktadır. ABD Hazar Denizi ve Ortadoğu kaynaklarının, kuzey-güney yönlü taşınmasını istemektedir. İran, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan enerji kaynaklarının Rusya'ya, Çin'e AB'ye doğru yönelmemesini sağlamak Hint okyanusuna ya da Doğu Akdeniz kıyılarına (Hayfa'ya) taşımak, ABD için Milli stratejidir. ABD için önemli olan gaz kaynaklarının kendisinin kullanımı değil, Rusya'nın Çin'in hâkimiyetinde olmamasıdır.

İran, Aras Vadisi'nde bölgesel iş birliğini artırarak ekonomik kalkınmayı teşvik etmeyi ve bu süreçte Rusya ve Çin gibi büyük güçlerle iş birliğini derinleştirerek, ABD'nin bölgedeki etkisini dengelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, İran'ın bu bölgedeki stratejik hedefleri arasında enerji nakliyatının güvenliği, ekonomik iş birliği projelerine yatırım, konumun güçlendirilmesi ve bölgesel diplomasi çabalarının artırılması yer almaktadır. Bu stratejik hedeflere ulaşmak için İran'ın bölgedeki etnik ve dini ayrılıkları azaltmaya yönelik uzlaşma politikaları geliştirmesi ve sınırların belirsizliği gibi jeopolitik risklere karşı proaktif bir yaklaşım benimsemesi gerekmektedir. Ticaret ve iş birliği ortamını güçlendirmek, İran'ın Aras Vadisi'ndeki çıkarlarını koruması açısından hayati öneme sahiptir. Zengezur Dehlizi ve tarihi İpek Yolu'nun yeniden canlandırılması gibi projelere önem verilmesi, bölgedeki ticaretin artırılmasına ve ekonomik entegrasyonun güçlenmesine katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda, Zengezur Dehlizi özel bir öneme sahiptir. Ermenistan, bu koridor üzerinde kontrol sağlamak istemektedir. Öte yandan, Türkiye bu Dehlizi, Azerbaycan ile ilişkilerini güçlendirmek ve Asya, Avrupa ve Batı Asya arasındaki bağlantıdaki merkezi rolünü pekiştirmek için bir fırsat olarak görmektedir. Ayrıca, Türkiye Hazar Denizi üzerinden uluslararası taşımacılık hattını aktif hale getirerek, Türk Devletleri Teşkilatı'nın (resmi üyeler: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye ve Özbekistan; gözlemci üyeler: Macaristan, Türkmenistan ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti) rolünü genişletmeyi amaçlamaktadır. İran'ın dış politikasında, Şiiliğin yanında, nüfusunun çoğunluğunun tabii olduğu Türk kimliğini de ön plana çıkarması, gelecekte Türk Devletleri Teşkilatının bir üyesi olması, konumunu güçlendirecektir. Hem de ABD ambargosu eksenine karşı yeni siyaset alanı elde etmiş olacaktır. Aras Vadisi, Türkiye'nin Azerbaycan ile doğrudan kara bağlantısı kurma planlarında stratejik bir geçit olarak görülmektedir. Türkiye, bu vadi üzerinden ticaret ve enerji nakil hatlarını güvence altına almak istemektedir. İran ise, bu bölgedeki etkinliğini artırarak hem Azerbaycan'ın hem de Türkiye'nin etkisini dengelemeye

çalışmaktadır. Oysa İran için doğru politika, ABD-Fransa güdümündeki Ermenistan'a karşı Türkiye ve Azerbaycan'a yakın olmaktır.

Jeopolitik hedeflerin ötesinde, Aras Vadisi'ne dair su kaynaklarının etkili, sürdürülebilir paylaşımı ve yönetimi gereklidir. Günümüzde bu paylaşım ve yönetime dair etkili hukuksal bir düzenleme bulunmamaktadır. Bu bağlamda Aras Vadisi'ne kıyıdaş ülkelerin nüfus, sanayi, tarım, içme suyu vb. ihtiyaç ve niteliklerine bağlı olarak yeni bir hukuksal düzenleme gerekmektedir. Aras Vadisi'nde su paylaşım sorunu için, Aras Nehri'nin su kaynaklarının ülkelerin nüfuslarına göre tahsis edilmesi önerisi, su kaynaklarının daha adil ve sürdürülebilir bir şekilde kullanılmasını sağlayabilir. Bu yaklaşım, demografik faktörlerin su yönetiminde dikkate alınmasını teşvik ederek, suyun etkin ve verimli kullanımını artıracaktır. Böylece, su kaynaklarının dağılımı daha dengeli bir hale gelecek ve bölgedeki ülkeler arasında su paylaşımı konusundaki gerilimler azalabilecektir. İran havzadaki en nüfuslu ülke olması nedeniyle Aras Nehri'ne en çok ihtiyaç duyanıdır. Bu bağlamda Aras Nehri'ne dair su paylaşım konusuna yeni bir hukuksal düzenleme yapılmalıdır.

Bölgedeki su kaynaklarının yönetiminde demografik faktörlerin göz önünde bulundurulması, suyun adil bir şekilde dağıtılmasını sağlamanın yanı sıra, su kıtlığı ve bununla bağlantılı sorunların da önüne geçilebilir. Bu sayede, bölgede yaşayan insanlar arasındaki yaşam kalitesi farkları minimize edilecek ve su kaynaklarının sürdürülebilirliği korunacaktır. Bu bağlamda, Aras Nehri havzasındaki ülkeler arasında yapılacak iş birliği ve ortak yönetim mekanizmaları, su paylaşımı konusundaki anlaşmazlıkların çözümüne katkı sağlayabilir. Bu tür bir iş birliği hem su kaynaklarının korunmasına hem de bölgesel barış ve istikrara önemli bir katkı sunacaktır. Suyun adil dağılımı, bölgedeki kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesine ve toplumsal refahın artırılmasına olanak tanıyacaktır.

Kaynakça

- Akdemir İ.O., (2011). "Global energy circulation, Turkey's geographical location and petropolitics" Elsevier Procedia V:19, P:71-80 [www.sciencedirect.com /science?_ob=.../cdarticle.pdf](http://www.sciencedirect.com/science?_ob=.../cdarticle.pdf), <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.05.109>
- Akdemir, İ. O., & İncili, Ö. F., (2024). Kuşak-yol projesi kimin için? Çin'e karşı Türkiye, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34(2), 451-468.
- Asatryan, G. S., (2002). Armenia and security issues in the South Caucasus, *Connections*, 1(3), 21-30.
- Atai, F., (2012). ایران و کشورهای قفقاز جنوبی (İran ve Güney Kafkasya ülkeleri), *Merkezi Avrasya Çalışmaları*, Hukuk ve Siyasal Bilimler Üniversitesi, sayı 10, 119- 136.
- Atai, F., (2009), "the Dynamics of Bilateral Relations in the South Caucasus: Iran and Its North neighbors", *China and Eurasia Forum Quarterly*, Vol. 7,(3), 115-128.

- Atai, F., (2006). The Ethnic Issue in the Relations between Iran and the Republic of Azerbaijan, *Regional Security Issues*, 2.
- Babai, S., Soltani, M., (2017). İran İslam Cumhuriyeti'nin güvenlik ortamının zorluklarını ve bunun ülkenin çevre güvenliği üzerindeki etkisini analiz etmek, sınırlardaki etnik grupların ayrılıkçı ruhunu vurgulamak, *Sınır Çakışmaları Araştırmaları Dergisi*, 133-166.
- Coşkun, E., (2020). *Iğdır'da Yaşayan Azerbaycan Türklerinin Yaşam Tarzının Kültürel Coğrafya Açısından İncelenmesi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bölgesel Coğrafya Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Davutoğlu, A., (2008). "Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007", *Insight Turkey*, Vol. 10, (1), 77-96.
- Dehghan Trazjani, M., (2000), *Iran's Foreign Relations and Neighbors I in the Second Decade of the Islamic Revolution*, Tehran: Soroush.
- Emamzadeh Fard, P., (2005). افزایش زمینه های همگرایی در برداشتها و مناسبات اتحادیه اروپا و آمریکا (Avrupa Birliği ve ABD'nin görüş ve ilişkilerinde yakınsama alanlarının artırılması), 3.Uluslararası Güvenlik Kitabı, فرصتها، تهدیدات و چالشهای فراروی امنیت جمهوری اسلامی ایران (İran İslam Cumhuriyeti'nin güvenliğinin karşı karşıya olduğu fırsatlar, tehditler ve zorluklar), Abrar Çağdaş Kültür Uluslararası Çalışmalar ve Araştırma Enstitüsü, Tahran.
- Erkan, S., (2010). İran'a yabancı ülke müdahaleleri (1907-1921), *Akademik Ortadoğu*, 5(1), 91-117.
- Haj Yusefi, A., (2002). نظریه والتز و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران (Waltz teorisi ve İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikası), *Dış Politika Dergisi*, 2.
- Halliday, F., (1996). *Condemned to React, Unable to Influence: Iran and Transcaucasia*, London, UCL Press.
- Hasanov, A., (2012). *Jeopolitik*. İstanbul: Babıyalı Kültür Yayıncılık.
- Honigmann, E., (1970). *Byzans Devletinin Doğu Sınırı: Grekçe, Arabca, Süryanice ve Ermenice Kaynaklara Göre 363'den 1071'eKadar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ismayilov, İ., (2010). *Nagorno Karabakh: Ethnic Conflict or Geopolitics? Exploring the Dispute Between Armenia and Azerbaijan*, Londra: Lambert Academic Publishing.
- Ištoković, A. (2010). https://ru.wikipedia.org/wiki/:Aras_river_valley_-_panoramio.jpg, Koordinatlar: 38° 59' 6" Kuzey. w. 45° 28' 53. 44" adresinden alındı.

Sıfır Toplamlı Oyun: İran'ın Aras Vadisi-Zengezur Jeopolitikaları

- Işıklı, M., (2018). Urartu Krallığının kuzey yayılımı ve Orta Aras Havzası, D. Türker Çelik (Ed.), Tarih ve Kültür Ekseninde Orta Aras Havzası Sempozyumu (3-23 içinde), (Nahçıvan, 17-19 Kasım 2016), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, Cilt 1, s. 1/1088.
- Javadiarjmand, M.J., Fallahi, E., (2015). بررسی تطبیقی سیاست خارجی ایران و ترکیه در قفقاز جنوبی با تأکید بر ارمنستان و جمهوری آذربایجان (Ermenistan ve Azerbaycan Cumhuriyeti vurgusuyla İran ve Türkiye'nin Güney Kafkasya'daki dış politikasının karşılaştırmalı bir çalışması), *Merkezi Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 2, ss. 211-228.
- Kalantari, F., Kavianifar, P., (2021). پوشش های تهدیدزای منطقه قفقاز جنوبی علیه امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران (Güney Kafkasya konumu ve karşı tedbirler yoluyla İran İslam Cumhuriyeti'ne yönelik tehditler), *Afaq Emniyet Bilimsel Dergisi*, 52.
- Kelanteri, J., Hekmetara, H., (2020). دیپلماسی آب و اختلاف های آبی در منطقه قفقاز جنوبی (Güney Kafkasya bölgesinde su diplomasisi ve su anlaşmazlıkları), *Çevre Bilimi Çalışmaları*, 3, (5), s. 2869-2879.
- Koçyiğit Türk, M., (2024). Kafkasya'dan Maverayı Kafkasya'ya Türkiye İçin Jeopolitikalar, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi.
- Koolae, E., (2010A), *Politics and Government in Central Asia*, Tehran: SAMT.
- Mirzaei, M., ve diğerleri, (2020). Sınır ötesi arazi örtüsü değişiklikleri ve bunun su krizi üzerindeki etkileri: Aras Nehri vaka çalışması. (Trans-boundary land cover changes and its influences on water crisis: Case study of the Aras River), *Applied Geography*, 124, 102323.
- Ramazani, R. (2004). چارچوب تحلیلی بر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران (İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasına ilişkin analitik çerçeve), Tahran: Ney Yayınları.
- Sadegh-Zadeh, K. (2008). Iran's strategy in the South Caucasus Caucasian review of International Affairs, 2, (1).
- Sajjadpour, M.K. (2002). سیاست خارجی (Dış Politika), Cilt 11, Tahran: Dışişleri Bakanlığı Yayınları.
- Sinkaya, B. (2012). İran'ın Kafkasya politikası, M. Aydın İçinde, *Kafkasya'da Değişim Dönüşüm (Avrasya Üçlemesi I)* (s. 229-256 içinde), Ankara: Nobel Yayın.
- Şeker, Ş. (2021). İran ve güney kafkasya: pragmatist bir dış politika, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 1-14.
- Tanrısever, O. F., & Sakal, H. B. (2022). *Water, Energy and Environment in Eurasia*, Nevşehir: Kapadokya Üniversitesi Yayınları.
- Tuncel, M., (1991). Aras. Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C:3, 332-335.

- Vosugi, S., (2008). تهدیدات امنیتی جمهوری اسلامی ایران در منطقه قفقاز جنوبی (Iran İslam Cumhuriyeti'nin Güney Kafkasya bölgesindeki güvenlik tehditleri), *Siyasi ve Uluslararası Araştırma Dergisi*, 101-116.
- Zeb, R., (2005). حضور فعال نظامی آمریکا در گرجستان و آذربایجان و تأثیر آن بر ایران و روسیه (Gürcistan ve Azerbaycan'daki aktif Amerikan askeri varlığı ve bunun İran ve Rusya üzerindeki etkisi), 11. Uluslararası Orta Asya ve Kafkasya Konferansı Bildirileri, Tahran: Dışişleri Bakanlığı Yayınları.
- Zare, A., (2003). تأثیر نظام امنیت بین الملل در منطقه قفقاز بر امنیت جمهوری اسلامی ایران (Kafkasya bölgesindeki uluslararası güvenlik sisteminin İran İslam Cumhuriyeti'nin güvenliğine etkisi), Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası ilişkiler Fakültesi.

Web Siteleri:

- Blandy, C. W., (2008). "Azerbaijan: Is War over Nagorno - karabakh an Rrealistic Option?" Advanced Research and Assessment Group. Available at: <http://www.isn.ethz.ch/isn/Digital-Library/Publications/Detail/?ots591=0c54e3b3-1e9c-bele2c24a6a8c7060233&lng=en&id=87342>, (Accessed on: 9 April 2013).
- Ekonomi Dünyası, (2024). "Zangzor Dehlizinin İran ekonomisine sıfır etkisi." (اثر صفر کریدور زنگزور) 25.07.2025), *بر اقتصاد ایران*, Erişim: 25.07.2024, <https://donya-e-eqtesad.com/>
- Hamshahri, M. H., (2021). "Göbel planı; Dağlık Karabağ krizinin çözümünde İran'a karşı." (طرح گوبل؛ 26.10.2021), *بر بحران قرهباغ*, Erişim tarihi:15 Mayıs 2024, <https://newspaper.hamshahrionline.ir/id/143780/%D8%B7%D8%B1%D8%AD>
- ISNA, (2023), "İran'ın Zangzor Dehlizinin oluşturulması ve ülke topraklarından geçilmesi konusundaki tutumu." İSNA, İran Öğrenci Haber Ajansı, 30.09.2023, Erişim: 26.07.2024), [https://www.isna.ir/news/Taner, Refika ve Asım Bezirci \(1981\). *Edebiyatımızda Seçme Hikâyeler*. İstanbul: Gözlem](https://www.isna.ir/news/Taner,Refika%20ve%20Asım%20Bezirci%20(1981).%20Edebiyatımızda%20Seçme%20Hikâyeler.%20İstanbul:%20Gözlem)
- İran, Analitik Haberler, (2023). "İran Zangzor Dehlizinin açılmasına neden karşı çıkıyor." (چرا ایران) 29.09.2023), *مخالف گشایش کریدور زنگزور است؟*, Erişim Tarihi:25.07.2024, <https://www.aa.com.tr/>
- Siyasi ve Uluslararası Çalışmalar Merkezi, (2024). "Zangzor Dehlizi ve hâlâ masada olan seçenekler." (های که همچنان روی میز است کریدور زنگزور و گزینه), Mazaheri, M.M, (09.03.2024). Erişim Tarihi:25.07.2024, <https://www.ipis.ir/portal/subjectview/>

Towards a More Sustainable Existential Paradigm of De-growth and De-development to Be Established in Our Modern World*

*Modern Dünyada Daha Sürdürülebilir ve Daha Minimalist Bir Büyüme ve Kalkınmayı Öngören
Varoluşsal Bir Paradigmaya Doğru*

Dündar KERÇİN¹ Mehmet Şirin DEMİR²

Abstract

In the past couple of centuries, the individual and social ontologies have become negatively affected on a multi-dimensional scale by the anti-environmentalist, anti-ecologist, anti-humanistic paradigms of the Industrial Revolution, giving way to a problematic as well as counterproductive zeitgeist or conjuncture, redundant productionism, metropolitan expansionism and over—consumerism characterized by ontological disintegrations, existentialist crises exacerbated by ecological, mayhems and environmental catastrophes as well as degraded ecosystems experienced on a gradual basis. The focus of our study, therefore, has been to investigate the multi-dimensional and multi-layered effects of over-industrialization processes on the natural environment and the factors that have led to the construction of cities in a manner that is contrary to all kinds of civilizational development, ignoring the ontological well-being paradigms of humanity, and to evaluate the hitherto ignored multi-faceted effects and consequences of such over-industrial and over-developmental paradigms and conjunctures in all areas of social, individual, public and educational life, inspired by conceptual and mixed methodologies. Based on the aforementioned particularities of the global conjuncture, our study, which was inspired by mixed methodological postulates and quantitatively adopted research approaches, was conducted in an attempt to highlight the aforementioned negative impacts of industrial civilization and bring up a reinforced and a reiterated critical discourse-analysis of the problematic paradigms of this kind of lifestyle, in order to make a contribution to cultivating a collective awareness for a holistic well-being to be established on the part of humanity in each and every nook of the modern world, chief among them the educational institutions.

Keywords: *Metropolitan Cities, Industrial Civilization, Environmental Problems, Ontological Disintegration.*

* The article has been generated from the M.A. thesis of the first author, who was supervised by the second author.

¹ PhD student, Yildiz Technical University, dkercin.01@gmail.com ORCID: 0009-0001-5803-310X

² Assist. Prof. Dr., Van Yuzuncu Yil University, mehmetdemir56640187@gmail.com ORCID: 0000-0002-2936-0101

Atf için / Cite as: Kerçin, D. & Demir, M. Ş. (2024). Towards a more sustainable existential paradigm of de-growth and de-development to be established in our modern world, *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD*. Sayı: 8, ss: 73-91.
DOI: 10.62068/visbid.1525032

Öz

Geçtiğimiz birkaç yüzyıl içinde bireysel ve toplumsal ontolojiler, Sanayi Devrimi'nin çevre, ekoloji ve hümanizm karşıtı paradigmalardan çok boyutlu bir ölçekte olumsuz etkilenmiştir. Çeşitli sorunlar doğurmanın da yanı sıra verimsiz bir 'zeitgeist' - zamanın ruhunu - doğurarak problematik bir konjunktüre, gereksiz üretimciliğe, metropol yayılmacılığına ve ontolojik parçalanmalar da dahil olmak üzere, ekolojik kargaşalar ve çevresel felaketler tarafından şiddetlendirilen varoluşsal krizler ve kademeli olarak deneyimlenen bozulmuş ekosistemlerle karakterize aşırı tüketimciliğe yol açmıştır. Bu nedenle çalışmamızın odak noktası; aşırı sanayileşme süreçlerinin doğal çevre üzerindeki çok boyutlu ve çok katmanlı etkileri ve kentlerin, insanın ontolojik iyi-oluş paradigmalarının gözardı edilerek, her türden medeniyetsel gelişmeye aykırı bir biçimde inşa edilmesine yol açan faktörler ve bu tür aşırı endüstriyel ve aşırı kalkınmacı paradigmanın ve konjunktürlerin yol açtığı sosyal, bireysel, kamusal ve eğitimsel yaşamların her alanında şimdiye değin göz ardı edilen çok yönlü etkileri ve sonuçlarının araştırılarak kavramsal ve karma metodolojilerden esinlenerek değerlendirilmesi olmuştur. Yukarıda da belirtilen küresel konjunktürün özelliklerine dayanarak, karma metodolojik varsayımlardan ve nitel olarak benimsenen araştırma yaklaşımlarından ilham alan çalışmamız, endüstriyel medeniyetin yukarıda belirtilen olumsuz etkilerini vurgulamak ve bu tür yaşam tarzının sorunlu paradigmalarının güçlendirilmiş ve tekrarlanan bir eleştirel söylem-analizini ortaya koymak, böylece modern dünyada; insanın bütün yaşamsal ekosistemleri içerisinde, özellikle eğitim kurumlarında, insanlığın bütünsel bir refaha kavuşması için kolektif bir farkındalığın ortaya konularak yaydırılmasına katkıda bulunmak amacıyla yürütülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Metropol Şehirler, Endüstriyel Medeniyet, Çevre Sorunları, Ontolojik Parçalanma*

Introduction

The past couple of centuries have been characterized by the unreasonable growth and sophistication of the cities, the mechanistic state apparatus based on neoliberal economic postulates.

This kind of state ontology, as the time passed, has become endemic on a global scale, thereby leading to an unbridled developmental inclination of mankind, which has turned out to become problematic on earth and which was marked with the industrial revolution in the 19th century and which climaxed by the hyper developmental processes defined by the constructions of metropolitan areas in our modern era, leading to the degradation and destabilization of the various ecosystems in the natural environment.

The focus of concern in our study has therefore been the multidimensional influences of hyper industrialization processes on the natural environment and the factors which gave rise to the counterintuitive construction of cities and the multifaceted impacts and implications of this kind of hyper industrial and hyper developmental, paradigms and conjunctures being unleashed in every sphere of the social, individual, public and educational lives which have gradually undermined the more sustainable and beneficial developmental agencies and potentialities to be unleashed and flourished in any civilizational well-being, in a vice-versa conjuncture on the part of human beings, and which is increasingly causing undesirable and catastrophic mayhems in the environment, disentangling the very fabric and structure of the natural ontologies which make us human beings.

In another words, the conventional natural ecosystems, pastoral environments which were deemed conducive to the construction of more sustainable ways of life and civilizational developments, intellectual breakthroughs have unfortunately been replaced with such wicked problems as unsustainable, chaotic complex or disorderable ontologies, which have brought about a number of different kinds of social influxes, ethical issues and economical inequalities and injustices, physiological as well as mental disorders, the implications of which have been seen in every sphere and stage of individual social, as well as educational lives of human beings.

The degradation of ecological systems, the collapse of various educational systems, the deterioration of resources are important cases in point, which may pave the way for instability, unpredictability as well as social disintegration on a global scale (Li and Lin, 2015).

For the past couple of centuries, humanity has suffered from a lack of intellectual and artistic well-being, a reduction in intellectual abilities so psychopathological epistemologies brought about in problematic in interpersonal dialectics.

In the pre-industrial epoches, in which there could be mentioned a planning of the settlements, a social or communal cohesion and integrity, not withstanding, primitive, a sense of community, and awareness related with filial duty and responsibility, idealism defined by anecdotal self realization bore their marks on the state of affairs in social as well as individual ontologies. However, a gradual

diminution in the above mentioned values occurred; a multitude of different kinds of deeply rooted and quintessential constructs necessary for human variation have gradually vanished away (Hagen, 2016).

Industrial revolution, and its legacies, chief among them industrial and metropolitan areas, have become characterized by their complexities, unsustainabilities, disorders and disasters as well as a wide array of negative conditions, not mention ontological disintegrations, so on and so forth; humanity for more than half a century has begun to suffer from the devastating effects of the negative conditions specified and mentioned above. Therefore, we conducted this research in an attempt to cultivate an awareness for reversing the aforementioned downsides of such problematic existential modes of living, which have characterized the 21st century by proposing nature-friendly environments for much more sustainable living conditions.

Method

This study was conducted by the aids of various means and modes of mixed methodologies, which can be considered to be a brand new approach in conducting scientific research. Mixed methodology which has increasingly become popular in research adopted by scientific community have been further developed by a wide array of researchers the world over in recent years. Therefore, while conducting our research we have also adopted this kind of mixed methodology (Ivankova and Creswell, 2009)

However, an exception to the above manifestation is that our study did not include any postulates of quantitative, statistical or experimental methodologies; but rather, it can be considered to have been based on a methodology interrelated and intermixed with conceptualizations, observations, phenomenological and qualitative approaches as well as documentary scanning of various knowledge repertoire both on the digital space and in conventional libraries to be criticized and evaluated within the context of the topics discussed in the study.

The study conducted by us is based on two or three different kinds of methodologies, namely, phenomenological methodology, conceptual methodology as well as documentary scanning evaluated in a standardized way within the framework of qualitative methodologies rather than quantitative ones, which can be defined as mixed methodology within the context of the writings characterized by academic research; the conceptualizations and postulates put forth in the study are cogently in congruence with both the statement of the problem in our study and with a standardized, scientific means and modes of the studies in literature.

A Comprehensive Evaluation of the Urbanization Process and Urban Life

When examining the historical development process, it is observed that cities, from their inception until the Industrial Revolution, generally remained as a minority experience and underwent a very limited transformation both in terms of function and structure. The onset of the

Towards A More Sustainable Existential Paradigm of De-growth and De-development to Be Established in Our Modern World

industrialization process led to the rapid growth of cities and the emergence of the phenomenon of urbanization in the modern sense (Yilmaz, 2010).

An industrial city is characterized by its massive size composed of a disconnected population, uncontrolled and unrestrained expansion, unfavorable living conditions, and the resulting chaos (Yucel, 2020). The advent of the industrial revolution and the new job opportunities and labor demand created by mass production initiated a significant migration from rural to urban areas (Niray, 2002). These migrations to industrial cities were not limited to rural areas; there was also a wave of migration from small towns to larger industrial cities. As a natural consequence of this migration, cities experienced excessive and sudden growth, leading to the emergence of metropolises (Akkol, 2019). This situation has resulted in damage to both the infrastructure of unprepared cities, the people migrating to these cities, and the natural environment.

It is possible to say that the destruction, disorder and natural destruction that occurred in cities between 1820 and 1900 were almost unique with those experienced during the war period. Industrialization, the development that can be considered as the locomotive of the 19th century, created an urban environment that has never been seen before in history. It has turned cities into coal cities (Mumford, 2007), a place where factory noises are heard at all hours of the day and black smoke rises above them. During this period, cities built on the leftovers of factories, stations and garbage heaps were soulless and concreted areas. At the same time, new buildings were constantly built in cities, and the areas covered by the buildings gradually expanded. In this process, there is no system that coordinates people migrating to cities. These people were not settled in one place within the framework of a plan or program. This paved the way for people to settle wherever they find suitable. This lack of planning has resulted in the occupation of productive areas by humans. This period can be described as a period of urban improvisation (Mumford, 2007). The extraction and processing of minerals that meet energy needs and the development of the railway network gave significant impetus to this period. Iron rails, which drag factories along their routes, have caused irreparable damage to nature. There was no afforestation in the areas where the cut forests were located and these areas remained bare. The damage caused to the soil was not repaired and the habitats of the animals were destroyed. Leaving such debris behind, the railways carried both noise and black smoke to the cities as they progressed. This situation has harmed nature and human health. Not only factories followed the railway network. Settlements were also concentrated along these routes, almost forming heaps. Therefore, urban planning was drawn by the railway network (Mumford, 2007). The consequences of this disorder not only affected that day, but also became the conditions that created today's world.

The developments following the Industrial Revolution have transformed and reshaped the cities into a new forms. When the intense period of urbanization is expressed in an understandable way, it will be seen that urbanization actually "develops" by destroying both the city and rural areas. In the process of urbanization, agricultural and natural areas have suffered, and rural areas have been virtually engulfed by a metropolitan existence, devoured by societal cannibalism (Bookchin, 2014).

The urban environment that emerges as a result of the urbanization process is a synthetic area, not a natural one. Even basic needs products are not grown, they are purchased. Consumption culture, not production culture, dominates. Settlement areas, especially in some places, are so dense that people are almost living in a crowded situation. In these cities, where even private living spaces have become public, people try to survive in buildings stacked on top of each other. This artificial environment, which is a result of vertical architecture, increasingly distances people from natural life. The serious situation here is that rural life is increasingly starting to resemble the city and losing its most precious natural beauties. The lifestyle we call urban "civilization" is not the distinctive main element of a city, but an irregular by-product (Bookchin, 2014).

The main factors affecting the urban structure in the period after the industrial revolution were transportation and communication systems based on technological developments and changes in production systems and tools (Turkmen and Tekkanat, 2018). These changes have turned cities into areas where globalized information and communication technologies are developed. Cities, which used to have a national influence, have begun to gain a global dimension by transcending national borders with the influence of developments over time (Kaypak, 2013). In the globalizing world, cities that provide centers that provide international goods and capital flows and also coordinate them have begun to gain importance. In this process, cities began to be known not for their industry but for the services, communication and communication opportunities they offered (Yilmaz and Ciftci, 2011). As a result of the rapid spread of the internet network and the global economic system, countries and cities rather than countries have become interdependent, and as a result, a multidimensional network of relations has begun to develop. It can be said that Marshall McLuhan's prediction, expressed in 1962, that the world would turn into a global village, has been fully realized in today's global world, especially in this period when technological developments are effective. This new world order, where a single language and a single lifestyle began to dominate, has eliminated the concept of space and has become a place where many things occur simultaneously. The historical process started with a city that symbolically expressed a world and created a world that transformed into a city under the influence of many different reasons (Mumford, 2007).

Urban areas that emerge as a result of all these statements cause serious harm to both the human architect, other living creatures and nature. All these effects and the consequences of the urbanization process and urban life are discussed as a whole in this study and summarized as follows:

Shanty town construction: Intense migration from rural areas to urban areas has led to the inability of the existing housing stock in the city to meet the needs of the growing population, turning the housing need into a problem. The emerging housing problem has been rapidly becoming complicated, and, to the extent possible, and has been attempted to be solved by people migrating to the city with the least possible cost. This situation has resulted in the emergence of structures called slums in cities. Slum is defined as a type of substandard housing rapidly built without permission on titled lands owned by the state or someone else, as a result of rapid and unplanned urbanization (Ozturk and Altuntepe, 2008). The United Nations Human Settlements Programme (UN-HABITAT) has identified five conditions that a dwelling must meet to not be considered a slum:

Towards A More Sustainable Existential Paradigm of De-growth and De-development to Be Established in Our Modern World

1. Providing protection against harsh climatic conditions, being permanent and durable,
2. Having sufficient living space, i.e., shared by a maximum of three people in the same room,
3. Accessing clean water at an affordable cost and in sufficient quantity without excessive effort,
4. Having access to a toilet with adequate sanitation shared by a reasonable number of people,
5. Allowing residents to live safely without the fear of forced eviction (UN-HABITAT, 2006/7).

Considering these standards set by the United Nations, it can be stated that many buildings in today's cities can be defined as slums. These structures, built by people who left rural areas and came to cities for the prosperity promised by cities, are mostly seen in developing countries (Can and Cicek, 2012). Slums, where low-income and crowded families live, are located in areas of cities with inadequate education, health and physical facilities (Karaca, 2019). It is known that these houses, built without a license and in violation of health and housing rules (Cakir, 2011), cause many problems in terms of both the environment and human health. Some of these illegal structures, some of which are built on fertile agricultural areas and some of which are built by destroying forest areas, are located in areas of cities prone to floods, landslides, hurricanes and earthquakes (UN-HABITAT, 2006/7). This situation reveals that loss of both life and property may occur as a result of any natural disaster. The construction of slums has also led to the deterioration of the aesthetic structure of cities and the emergence of environmental problems such as visual pollution (Akyuz, 2016). These residential areas in cities lack basic municipal services such as clean water, sanitation, waste collection, storm drainage, street lighting, asphalt roads and sidewalks, and emergency access roads (Agrawal, 2014). These residential areas, which do not have sufficient infrastructure, were built around factories in order to be close to the workforce, and over time, this caused industrial enterprises to remain in the city. Residents of these slums built near factories and busy roads have become vulnerable to a high risk of respiratory diseases due to intense pollution (Ramin, 2009). Lack of access to clean water and hygienic toilets in the majority of slum areas has caused the emergence of infectious diseases and people are at risk of death. In addition, environmental sanitation challenges such as management of solid and liquid waste in slum areas, fecal management, and food hygiene and safety also cause health problems for people living there (Ssemugabo et al., 2020).

Unplanned urbanization: Unplanned urbanization, encompassing the issue of shanty town construction, represents one of the consequences of intense migration to cities. Unplanned urbanization refers to structures built without a plan, project, or building permit; those constructed in violation of the plan, whether partially or entirely; lacking occupancy permits; devoid of parks, gardens, and private green spaces; not maintaining sufficient distance to adjacent buildings, streets, and sidewalks; with streets and sidewalks falling below minimum width standards; lacking infrastructure, drinking and utility water networks, and a grid system for the disposal of waste and rainwater; featuring neglected external structures; failing to meet minimum construction standards per hectare; and comprising interconnected, densely populated, irregularly arranged buildings with dead-end streets (Kayan, 2012). The absence of urbanization policies and population planning, physical reasons such as shanty town construction and uncontrolled sudden urban growth, as well as

societal factors like the unchanged family structure, social relationships, and economic activities specific to cities, contribute to the problem of unsuccessful urbanization. Therefore, the failure to adapt rural economic activities and societal structures to urban life is also considered among the causes of unplanned urbanization (Kayan, 2012).

Also referred to as distorted structuring, unplanned urbanization leads to the emergence of numerous negative consequences. The ongoing influx of migration to cities exacerbates this unhealthy construction problem, particularly causing serious issues for the natural environment. As a result of unplanned urbanization, air pollution increases; soil is degraded, and green spaces disappear (Aksoy and Ergun, 2009). Additionally, the inadequate capacity of the infrastructure system due to unplanned urbanization leads to problems in the disposal of liquid waste in cities, adversely affecting public health due to the pollution caused by these issues. This unhealthy construction problem, causing disruptions in municipal services, hinders the regular collection of waste and gives rise to solid waste issues (Alkan, 2015). The unauthorized construction in flood-prone areas and riverbeds within settlements leads to the covering of natural habitats with asphalt and concrete, resulting in urban flood disasters (Kadioglu, 2019). Furthermore, the construction of non-earthquake-resistant and poor-quality structures in regions posing a risk of earthquakes, as well as the construction of earthquake gathering and temporary shelter areas for different purposes, would cause significant harm to both the environment and living beings in the event of any earthquake (Tas, 2003).

Traffic Problem: The mismanagement of urban migration, the absence of urban population planning, dead-end streets and narrow roads resulting from distorted urbanization, the unforeseen increase in the density of modern transportation vehicles, and the failure to construct roads with adequate capacity due to these factors contribute to the emergence of traffic problems (Erdogan and Yazgan, 2007). While these factors lead to traffic issues, the traffic problem, in turn, results in noise pollution, negatively affecting human psychology, delays caused by time loss, and the loss of lives of both humans and animals (Mahmutoglu and Cukurcayir, 2012). Extensively studied for its consequences, the traffic problem not only causes time and economic losses but also contributes to ecological issues (Palúch et al., 2019). The pollution caused by accidents resulting from energy transportation, air pollution caused by the use of fossil fuels in vehicles, soil pollution caused by people leaving their trash in nature during travel, and pollution caused by substances such as oil and fuel leaking from vehicles constitute some of these ecological problems (Mahmutoglu and Cukurcayir, 2012; Yalcin Erik, 2015).

The urbanization causing ecological problems is known to affect human health in all its physical, economic, social, and cultural aspects. Studies on the relationship between the environment and human health (Gorcelioglu, 1995; Awadalla, 2013; Kutlu, 2018) have revealed that the adverse environmental conditions created by the unhealthy urbanization process negatively impact human health. The relationship between urban life and human health is influenced by factors such as the climate of cities, population density, housing stock, the nature of economic activities, income distribution, the structure of transportation systems, and recreational opportunities. It should be noted that the multifaceted impact on human health is not simply the sum of all these factors but

Towards A More Sustainable Existential Paradigm of De-growth and De-development to Be Established in Our Modern World

rather the result of the synergistic actions of the whole, which is greater than the sum of its parts (WHO, 1993).

It should be emphasized that interventions in health services will have limited effects on public health unless a holistic-interdisciplinary perspective is adopted, and the ecological dimension of health is acknowledged. For instance, the loss of children rescued through immunization due to inadequate nutrition illustrates that health interventions applied in isolation may have limited or no impact on infectious diseases. Similarly, the reduction of respiratory diseases caused by air pollution depends on various factors such as the control of traffic and exhaust emissions, the location of industrial facilities, the nature of industrial processes, and the type of household heating and cooking facilities. Therefore, adopting an intersectoral approach is essential for achieving lasting results in the field of health (WHO, 1993).

Urban life is the cornerstone of modern human ecology (McMichael, 2000). Cities, especially after the industrial revolution, have grown and expanded rapidly. On one hand, cities serve as engines of employment and economic growth, while on the other hand, they have become sources of poverty and inequality. When examining the impact of cities on human health, this ambivalence is evident. Urban residents have access to health services, sanitation, and safe nutrition on the one hand, while on the other hand, they may be vulnerable to overcrowding, pollution, social deprivation, and stress-related illnesses (Godfrey and Julien, 2005; Agrawal, 2014). The likelihood of these urban-related diseases occurring among disadvantaged groups in the city is always higher. These disadvantaged groups include those defined as minorities, those whose poverty is exacerbated by working in the informal economy for low wages, those lacking social organization, those least able to escape or cope with dangers, and especially those marginalized and viewed as "others" in society, such as women, children, the elderly, disabled individuals, and refugees. The most basic needs such as adequate nutrition, hygiene, and shelter are beyond the grasp of these groups. While trying to meet their basic needs, these disadvantaged groups may also be subjected to exploitation. For example, an inhabitant of an informal settlement might be forced to procure unsafe water at a cost much higher than what they would pay for safe and clean water. Unemployment, poor environmental conditions, and limited resources make these individuals more susceptible to diseases. Often, these groups lack access to health and social services, and even emergency services (WHO, 1993; Awadalla, 2013). It can be stated that a significant portion of the urban population, including these individuals, does not have livable environmental conditions. This situation makes urban residents vulnerable to hazards and leaves them grappling with health problems arising from urbanization.

One of the health problems that arise as a result of the urbanization process is infectious diseases. Infectious diseases emerge and spread in places where resistance levels to diseases are low, immunization is inadequate, and environmental barriers against the spread of diseases are weak. This situation, posing a danger to human health, worsens with increased population density, people being exposed to diseases they have never encountered before, and the proliferation of insect and animal hosts due to environmental, behavioral, and ecological changes. In addition to these factors, other

environmental conditions contributing to the increase of infectious diseases include inadequate sanitation, lack of access to clean and reliable water, improper disposal of waste, insufficient drainage of surface water, and inadequate personal and household hygiene (WHO, 1993). It is also known that inadequate nutrition increases the risk of infection (Schaible and Kaufman, 2007), and with an increased risk of infection, the risk of spreading infectious diseases also rises. The uncontrolled urbanization process, which creates the conditions for all these factors, has turned cities into breeding grounds for infectious diseases. Infectious diseases with altered epidemiology due to urban factors have been identified and categorized as follows (Alirol et al., 2011):

- a) *Waterborne infectious diseases*: Hepatitis A, bacterial dysentery, cholera.
- b) *Vector-borne infectious diseases*: Malaria, sleeping sickness, leishmaniasis (cutaneous and visceral), lymphatic filariasis (elephantiasis), plague, chagas disease, yellow fever, leptospirosis, dengue fever; chikungunya.
- c) *Respiratory tract infectious diseases*: Tuberculosis (TB), pneumonia.
- d) *Sexually transmitted infectious diseases*: Human Immunodeficiency Virus (HIV).

In a report published by the World Health Organization in 2017, it was estimated that approximately 57% of diarrheal diseases in children under the age of five were environmentally related. It was also noted that diarrheal diseases accounted for 10% of all deaths in children under the age of five (WHO, 2017). This situation highlights that diseases that are actually preventable through access to clean water, sanitation, and hygiene can lead to fatal outcomes.

Alongside the highly probable encounter of these problems, it is known that changes in lifestyle and the areas of residence also contribute to health issues, with residence, especially in terms of eye discomfort in individuals, being identified as a significant determinant. In urban areas, the reduction of time spent in nature/open spaces compared to rural areas, the increase in the number of nearby workplaces, and the majority of people spending their time at home or at work constantly focusing on nearby objects within four walls, with the ongoing increase in the rate of urbanization as a key determinant, may contribute to an increase in eye problems in individuals (WHO, 2019). Studies on human eye health and the urban environment confirm that individuals living in urban areas with higher population density may experience more eye problems and that the urban environment can negatively affect eye health from childhood onwards (Ip et al., 2008). This situation implies that if steps are not taken to prevent health problems, the continuation of the urbanization process will lead to an increase in existing health problems.

Urban living also brings along with it stress. A city life that lacks a personal space, cannot adequately fulfill security needs, and is devoid of economic and social security, can be threatening to mental health. In addition to these adverse conditions, societal inequalities that become more pronounced in cities compared to rural areas and the increasing crowds are also identified as sources of stress for individuals. The stress, which is a negative outcome of living in an urban environment, is believed to adversely affect human health and, when it becomes chronic, lead to metabolic conditions similar to diabetes, promote obesity, suppress the immune system, and exert a toxic effect

Towards A More Sustainable Existential Paradigm of De-growth and De-development to Be Established in Our Modern World

on certain brain regions—especially the hippocampus, crucial for memory functions. Stress, a significant risk factor for psychiatric disorders such as major depression and schizophrenia, has been noted to have a more substantial impact on mental health than noise and pollution (Adli, 2011).

Noise pollution, one of the important consequences of the ongoing urbanization process, also causes some negative consequences on human health. In fact, it is possible to say that noise pollution is a problem that has disturbed people from past to present and that before the urbanization process, it was seen as a problem that needed to be solved in rural areas as well as in urban life. However, it is also known that noise pollution has increased significantly with the urbanization process and this has become an important health problem for human life. Noise is defined as environmental pollution that negatively affects people's hearing health and perception, disrupts their physical and mental balance, reduces work performance, that is, work efficiency, and changes the quality of nature by destroying its calm and serene structure (Toprak and Akturk, 2004). Noise pollution, which causes many different negativities, does not affect people at the same rate. For example, the sound of a dripping faucet is known to bother some people and not others. A similar situation applies to other noise sources. Therefore, the negative effect of noise varies depending on the personality characteristics and mood of individuals exposed to noise, the type of noise, its frequency, intensity and duration of exposure to noise (Denli, 2020). The effects of noise pollution on human health, influencing both physiological and psychological well-being, have been categorized and examined:

- a) The physiological effects of noise: Noise affects the physiology of human beings in various ways, leading to negative consequences. Exposure to loud and sudden noise causes temporary threshold shifts in individuals, returning to normal after rest. However, if the exposure to noise is high and continuous, permanent threshold shifts occur, leading to permanent hearing loss in individuals (Cetin, 2000; Toprak and Akturk, 2004). Research on the relationship between noise and human health has shown that noise contributes to high blood pressure, increased heart rate, accelerated respiration, increased cholesterol, muscle tension, startle responses, adrenaline increase, anger, and irritation (Ulukaya and Cogenli, 2020). The World Health Organization (WHO), considering environmental noise as one of the most important environmental risks to health and emphasizing noise as a significant public health issue, stated in its 2018 report that noise has serious effects on diseases such as ischemic heart disease, hypertension, diabetes, and obesity. Furthermore, other studies have found that noise does not alter visual acuity but negatively affects visual sharpness and attention, weakens color perception, and reduces the ability to see in low light conditions or in the darkness of night (Grognot and Perdriel, 1959; Kryter, 1971; Loeb, 1986; as cited in Toprak and Ozturk, 2004). On the other hand, noise has a negative impact on sleep; it makes falling asleep difficult, causes changes in sleep stages and depth, reduces total sleep duration, and leads to fatigue and unhappiness during the day (Dogan and Cataltepe, 2018).
- b) The neuro-biological effects of noise: The distraction caused by noise can negatively impact individuals' work life and lead to a decrease in job performance. This situation can be more prominently observed, especially in tasks requiring concentration. Some studies in the field of

education have shown that noise also adversely affects learning performance. The noise in the classroom can reduce motivation, make conversations less clear, impair comprehension and concentration, increase distress and discomfort, negatively affecting students in various ways, and may result in decreased reading ability and cognitive performance in children exposed to noise in schools (Clark and Paunovic, 2018; as cited in *Environmental Noise in Europe*, 2020). A study conducted by Cohen et al. In 1980 near Los Angeles Airport supports these findings. The study found that children attending noisy schools near the airport had higher blood pressure values than those attending quiet schools, and children in noisy schools were more likely to fail in a cognitive task and leave a task incomplete (Cohen et al., 1980).

- c) The psychological effects of noise: It is known that noise affects not only the physiological but also the psychological structure of individuals. Scientific studies have shown that exposure to environmental noise negatively affects an individual's mood, contributes to the progression of existing psychological disorders, and leads to the emergence of different psychological illnesses (San, 2010). This relationship persists even after the noise ends, indicating that the impact of noise on individuals continues. Some behavioral disorders have been identified as a result of the effects of noise on individuals (Demirkale, 2007; Kurra, 2009; as cited in San, 2010). Some of these behavior disorders caused by noise include discomfort and tension (which can turn into excessive reactions or abnormal behaviors; impulsive movements, sudden outbursts, loss of anger control, losing oneself, and turning towards violence), directing anger and rage towards oneself (self-blame and withdrawal into silence), external expression of anger and rage (aggression or pessimism), decreased tolerance and sense of cooperation, frequent visits to the doctor, constantly closing windows, spending less time outdoors, and social isolation.

Urban life also brings stress. A city life where an individual does not have his/her own personal space, cannot adequately meet his/her security needs, and lives without economic and social security can be threatening for mental health. In addition to these negative conditions, social inequalities that become more evident in cities compared to rural areas and increasing crowds are also shown to be among the sources of stress for the individual. Stress, which is a bad consequence of living in an urban environment, negatively affects human health and, if it becomes permanent, causes metabolic conditions such as diabetes, promotes obesity, suppresses the immune system and has a toxic effect on neurons in some brain regions, especially the hippocampus, which is important for memory functions. is thought to have an impact. It has also been stated that stress, which is a serious risk factor for psychiatric disorders such as major depression and schizophrenia, has a more severe effect on human mental health than noise and pollution (Adli, 2011).

It can be stated that cities, which seem to be more lively compared to rural areas, actually restrict people's mobility and deprive people of physical life more and more with the impossibilities they create day by day. The increasing concreting of natural areas and the unpredictable increase in crowds - in certain areas of the city - increasingly restrict people's mobility. In addition, due to the

Towards A More Sustainable Existential Paradigm of De-growth and De-development to Be Established in Our Modern World

increasing demand for private vehicles in transportation, the roads of the city are designed according to the increasing number of vehicles, and as a result, it becomes almost impossible to walk or move despite the vehicles in the cities. Recently, with the changing shopping habits due to technological developments, the desired products can be purchased remotely and the orders can be brought and delivered to the desired point. It is thought that these orders, which are shown among the city's opportunities and brought into the house, encourage people to be inactive. This situation causes an increase in the number of people who walk less to get from one place to another and move less to meet any of their needs.

It is also known that people who move less and do not engage in sufficient physical activity face diseases related to this condition. Inactivity, that is, a sedentary life, ranks fourth among the risk factors that cause death worldwide and is seen as the main cause of approximately 21 to 25% of breast and colon cancers, 27% of diabetes and 30% of ischemic heart disease in the world. (Ministry of Health, 2014). Insufficient physical activity is thought to be the second main cause of obesity, which has recently become an important health problem, especially in developed and developing countries, after excessive and wrong eating habits. Obesity causes the death of approximately 3.4 million people in the world every year; It can be stated that it causes many diseases such as hypertension, stroke and congestive heart failure (Ministry of Health, 2019).

In addition to all these negativities created by urbanization, other research in this field has revealed that urbanization increases crime rates (Karasu, 2008) and has an indirect, if not direct, effect on suicide (Esmeler, 2017).

Conclusions

Conclusions to be drawn from this qualitatively designed documentary study suggest that a problematized, squeezed and accelerated state of affairs in the metropolitan spaces, characterized by various means and modes of the modern world and the obsolete legacies of the Industrial Revolution, has unfortunately brought about a number of different existential crises, as well as some other multidimensional and multifaceted disasters and catastrophes, chief, among them lower levels of a wide array of well-beings in different contexts (Logan, 2018).

In tandem with the aforementioned premises, populations living in densely populated, metropolitan communities have been suffering from the lower levels of physiological, psychological, mental and educational well-beings compared with those living in sparsely populated rural communities, the consequences of which have also given rise to crisis and collapses in educational institutions, interpersonal and social dialectics, filial duties, communal obligations, individual strivings and a lack of resources, which are counterintuitive to eke out a decent living in such settings and achieve a sustainable development.

An overemphasized argument which has been manifested in this manuscript and in fact any quintessential scientific analysis or recommendation to be made within the context the above

mentioned phenomena would center on the fact that natural habitats, environments and ecosystems should be rejuvenated, re-established and proposed as well as encouraged by the authorities as a brand new ontological paradigm to be considered as an indispensable existential tendency and to be espoused in order to achieve a complete ontological well-being or amelioration, and for a more sustainable mode of being to be achieved for human flourishing (Milgram, 1970).

Another important phenomenon which has caused a number of different problems in individual and social state of affairs, and which has been overlooked within the context of industrialized environments or metropolitan areas is the degradation of the natural environment and compartmentalized housing, which can be considered to be counterintuitive to psychological, social or communicational well-being, and which are important cases in point.

The aforementioned aspects of the industrial or metropolitan areas have also been associated with various chaotic conditions or complexities leading to multidimensional entropy or disorders that can be exemplified and evaluated within the context of the Second Law of Thermodynamics in particular and Quantum Mechanics in general (Batty et al. 2014). Therefore after a documentary analysis and evaluation of various knowledge repertoire accessed to and analyzed both on the internet and in the public libraries, it was concluded that a process of de-growth or de-industrialization would be indispensable in order to achieve a more sustainable and decent living or inhabitation to be to be espoused in natural environments by the general public, which can be designed in tandem with and incorporated into the inhabitation paradigms of modern world in the 21st century.

References

- Adli, M. (2011). Urban stress and mental health. *LSE Cities*. Retrieved from: https://lsecities.net/wp-content/uploads/2011/11/2011_chw_4030_Adli.pdf
- Agrawal, V. (2014). Slums: Affects on environment. *Recent Research in Science and Technology*, 6(1). 74-77.
- Akkol, M. L. (2019). Kentleşme ve çevre sorunları [Urbanization and environmental problems]. D. A. Arslan, B. Akhan ve G. Sayılov (eds.). *Sağlık- Toplum- Bilim Akademik Araştırmalar Kitap 4*. Çanakkale: Paradigma Akademi. (ss. 63-82).
- Aksoy, Y., Ergun, N. (2009). Kentleşme ve yeşil alan sorunu üzerine bir araştırma İstanbul kenti Bakırköy ilçesi örneği [A research on urbanization and green space problem, example of Bakirköy district of Istanbul city]. *TÜBAV Bilim Dergisi*, 2(4), 426-438.
- Akyuz, E. (2016). Kentsel estetik: Edinburgh ve İstanbul örneği [Urban aesthetics: The example of Edinburgh and Istanbul]. *Avrasya Bilimler Akademisi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 176-186.

Towards A More Sustainable Existential Paradigm of De-growth and De-development to Be Established in Our Modern World

- Alirol, E., Getaz, L., Stoll, B., Chappuis, F. and Loutan, L. (2011). Urbanisation and infectious diseases in a globalised world. *The Lancet infectious diseases*, 11(2), 131-141.
- Alkan, A. (2015). Bitlis şehrinin çevre sorunları ve alınması gereken önlemler [Environmental problems of Bitlis city and precautions to be taken]. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 20(33), 11-36.
- Awadalla, H. I. (2013). Health effect of slums: A consequence of urbanization. *Scholarly Journal of Medicine*, 3(1), 7-14.
- Batty, M., Morphet, R., Masucci, P., & Stanilov, K. (2014). Entropy, complexity, and spatial information. *Journal of geographical systems*, 16, 363-385.
- Bookchin, M. (2014). *Kentsiz kentleşme yurttaşlığın yükselişi ve çöküşü [Urbanization without cities the rise and fall of citizenship]*. (Çev. B. Özyalçın). İstanbul: Sümer Yayıncılık. (Orijinal eserin basım tarihi: 1992).
- Cakir, S. (2011). Türkiye’de göç, kentleşme/gecekondu sorunu ve üretilen politikalar [Immigration, urbanization/slum problem and policies produced in Turkey]. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2011(23), 209-222.
- Can, I., Cicek, C. (2012). Gecekondulaşma, kentsel dönüşüm ve Toki konutlarının ticarileşmesi: Kars örneği [Slums, urban transformation and commercialization of Toki residences: Kars example]. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (9), 37-61.
- Cetin, O. (2000). Inspection of noise dependent hearing losses in OAL mine. *Scientific Mining Journal*, 39(4), 39-45.
- Clark, C., Paunovic, K. (2018). WHO environmental noise guidelines for the European region: A systematic review on environmental noise and cognition. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15(2), 285.
- Cohen, S., Evans, G. W., Krantz, D. S. and Stokols, D. (1980). Physiological, motivational, and cognitive effects of aircraft noise on children: Moving from the laboratory to the field. *American Psychologist*, 35(3), 231–243.
- Demirkale, S. Y. (2007). *Çevre ve yapı akustiği, mimarlar ve mühendisler için el kitabı [Environmental and building acoustics, handbook for architects and engineers]*. İstanbul: Birsen Yayınevi.
- Denli, G. (2020). *Ortaokullarda gürültü düzeyi, gürültünün öğrencilerin fiziksel ve ruhsal sağlığına etkisi: Aydın ili örneği [Noise level in secondary schools the effect of noise on physical and mental health of students: The case of Aydın province]*. Adnan Menderes Üniversitesi: Yayımlanmamış yüksek lisans tezi.

- Dogan, H., Cataltepe, O. A. (2018). Gürültünün insan sağlığı üzerine etkileri [Effects of noise on human health]. *Journal of Health and Sport Sciences*, 1(1), 29-38.
- Erdogan, E., Yazgan, M. E. (2007). Kentlerde trafik gürültüsü sorununu azaltmada peyzaj mimarlığı çalışmaları: Ankara örneği [Landscape architecture studies to reduce the traffic noise problem in cities: Ankara example]. *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 4(2), 201-210.
- Esmeler, A. S. (2017). Kentleşme sorunlarının intihar üzerine etkisi [The impact of urbanization problems on suicide]. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 98-116.
- Godfrey, R., Julien, M. (2005). Urbanisation and health. *Clinical Medicine*, 5(2), 137-41.
- Gorcelioglu, E. (1995). Ekosistem, kent ve insan [Ecosystem, city and people]. *Journal of the Faculty of Forestry Istanbul University*, 45(3-4). 5-14.
- Grognot, P., Perdriel, G. (1959). Effect of noise on color vision & night vision. *Comptes rendus des seances de la Societe de biologie et de ses filiales*, 153(1), 142-143.
- Hagen, B. (2016). The role of planning in minimizing the negative impacts of global climate change. *Urban Planning*, 1(3), 13-24.
- Ip, J. M., Rose, K. A., Morgan, I. G., Burlutsky, G. and Mitchell, P. (2008). Myopia and the urban environment: findings in a sample of 12-year-old Australian school children. *Investigative ophthalmology & visual science*, 49(9), 3858-3863.
- Ivankova, N. V., & Creswell, J. W. (2009). Mixed methods. *Qualitative Research in Applied Linguistics: A Practical Introduction*, 23, 135-161.
- Kadioglu, M. (2019). *Kent selleri ve yönetim kontrol rehberi [Urban floods and management control guide]*. İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları.
- Karaca, C. (2019). *Çevre ve kentleşme politikası [Environment and urbanization policy]*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Karasu, M. A. (2008). Türkiye’de kentleşme dinamiklerinin suçta etkisi [The impact of urbanization dynamics on crime in Turkey]. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 57(4), 255-281.
- Kayan, A. (2012). *GAP Bölgesi’nde çarpık kentleşme ve gecekondular sorunları (Diyarbakır, Gaziantep, Şanlıurfa örneği) [Unplanned urbanization and slum problems in the GAP Region (Diyarbakır, Gaziantep, Şanlıurfa example)]*. Gazi Üniversitesi: Yayınlanmamış doktora tezi.
- Kaypak, S. (2013). Modernizmden postmodernizme değişen kentleşme [Urbanization changing from modernism to postmodernism]. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 2(4), 80-95.

Towards A More Sustainable Existential Paradigm of De-growth and De-development to Be Established in Our Modern World

Kryter, K. D. (1971). *The effects of noise on man*. Academic Press Inc., New York, USA. 123–200.

Kurra, S. (2009). *Çevre gürültüsü ve yönetimi [Environmental noise and its management]*. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları. Cilt:3, Bölüm:7.

Kutlu, R. (2018). Çevresel faktörlerin mekan kalitesi ve insan sağlığına etkileri [Effects of environmental factors on space quality and human health]. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 8(1), 67-78.

Li, K., & Lin, B. (2015). Impacts of urbanization and industrialization on energy consumption/CO2 emissions: does the level of development matter? *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 52, 1107-1122.

Loeb, M. (1986). *Noise and human efficiency*. John Wiley & Sons Ltd., London, Great Britain. 170–212.

Logan, R. K. (2018). *The Anthropocene and climate change: An existential crisis*.

Mahmutoglu, A., Cukurcayir, M. A. (2012). Trafik sorununa bir çözüm önerisi: Trafik izleme başkanlığı [A solution proposal to the traffic problem: Traffic monitoring directorate]. *Sayıştay Dergisi*, (86), 79-99.

McMichael, A. J. (2000). The urban environment and health in a world of increasing globalization: issues for developing countries. *Bulletin of the world Health Organization*, 78, 1117-1126.

Milgram, S. (1970). The experience of living in cities: A psychological analysis. *In Annual Meeting of the American Psychological Association., Sep, 1969*, Washington, DC, US; This paper is based on an Invited Address presented to the Division of General Psychology at the aforementioned meeting.. American Psychological Association.

Ministry of Health, (2014). *Türkiye fiziksel aktivite rehberi [Turkey physical activity guide]*. Türkiye Halk Sağlığı Kurumu: Ankara.

Ministry of Health, (2019). *Yetişkin ve çocukluk çağı obezitesinin önlenmesi ve fiziksel aktivite eylem planı 2019-2023 [Adult and childhood obesity prevention and physical activity action plan 2019-2023]*. Türkiye Sağlıklı Beslenme ve Hareketli Hayat Programı. Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü: Ankara.

Mumford, L. (2007). *Tarih boyunca kent: Kökenleri, geçirdiği dönüşümler ve geleceği [The city throughout history: Its origins, transformations and its future]*. (Çev. Gürol Koca ve Tamer Tosun). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Eserin rijinal basım tarihi: 1968).

- Niray, N. (2002). Tarihsel süreç içinde kentleşme olgusu ve Muğla örneği [The phenomenon of urbanization in the historical process and the example of Mugla]. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (9), 1-27.
- Ozturk, M., Altuntepe, N. (2008). Türkiye’de kentsel alanlara göç edenlerin kent ve çalışma hayatına uyum durumları: Bir alan araştırması [Adaptation to urban and working life of those who migrated to urban areas in Turkey: A field research]. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 3(11). 1587-1625.
- Palúch, J., Čulík, K., and Kalašová, A. (2019). Analysis of the main causes of traffic problems in cities. *Archives of Transport System Telematics*, 12(4). 15-21.
- Ramin, B. (2009). Slums, climate change and human health in sub-Saharan Africa. *Bulletin of the World Health Organization*, 87(12), 886-886A.
- San. B. (2010). *İlköğretim okullarında gürültüden rahatsızlığın alan araştırması ile belirlenmesi [Determination of noise discomfort in primary schools through field research]*. İstanbul Teknik Üniversitesi: Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul.
- Schaible, U. E., Kaufmann, S. H. E. (2007). Malnutrition and infection: Complex mechanisms and global impacts. *PLoS medicine*, 4(5), e115.
- Ssemugabo, C., Nalinya, S., Lubega, G. B., Ndejjo, R. and Musoke, D. (2020). Health risks in our environment: Urban slum youth’perspectives using photovoice in Kampala, Uganda. *Sustainability*, 13(1), 248.
- Tas, N. (2003). Yerleşim alanlarında olası deprem zararlarının azaltılması [Reducing possible earthquake damages in residential areas]. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 8(1). 225-231.
- Toprak, R., Akturk, N. (2004). Gürültünün insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri [Negative effects of noise on human health]. *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*, 61(1), 49-58.
- Turkmen, S. N., Tekkanat, S. S. (2018). Tarih boyunca kent formlarının biçimlenişi üzerine bir inceleme [An Overview of the Form of the City for Throughout the History]. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5. Kentsel ve Çevresel Sorunlar ve Politikalar Kongresi, Yıl 2018, Cilt 10, Sayı 4, 107-124.
- Ulukaya, F., Cogenli, M. Z. (2020). Gürültülü çalışma ortamının çalışanlar üzerindeki psikososyal etkilerinin incelenmesi: Tekstil sektöründe ampirik bir çalışma [Examining the psychosocial effects of a noisy working environment on employees: An empirical study in the textile industry]. *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 131-140.

Towards A More Sustainable Existential Paradigm of De-growth and De-development to Be Established in Our Modern World

UN-HABITAT. (2006/7). State of the World's Cities [Online] Nairobi, Kenya: Retrieved from: https://mirror.unhabitat.org/documents/media_centre/sowcr2006/SOWCR%205.pdf

WHO, (1993). *The Urban health crisis: strategies for health for all in the face of rapid urbanization, report of the Technical Discussions at the Forty-fourth World Health Assembly*. World Health Organization. Geneva.

WHO, (2017). *Don't pollute my future! The impact of the environment on children's health*. World Health Organization. Geneva.

WHO, (2018). *Environmental noise guidelines for the European region*. WHO Regional Office for Europe. Retrieved from: <https://www.who.int/europe/publications/i/item/9789289053563>

WHO, (2019). *World Report on Vision*. Retrieved from: <https://www.who.int/publications/i/item/9789241516570>

Yalcin Erik, N. (2015). Petrol tankeri kazaları ve neden olduğu çevre kirliliği [Oil tanker accidents and the environmental pollution they cause]. *Mavi Gezegen*, 20. s. 1-11.

Yılmaz, E., Ciftci, S. (2011). Kentlerin ortaya çıkışı ve sosyo-politik açıdan Türkiye'de kentleşme dönemleri [The emergence of cities and urbanization periods in Turkey from a socio-political perspective]. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(35), 252-267.

Yılmaz, N. (2010). Farklılaştıran ve ayırıştırıcı bir mekanizma olarak kentleşme [Urbanization as a mechanism that differentiates and separates]. *Journal of Social Policy Conferences*, 0(48).

Yucel, C. (2020). 20. yüzyıl Dünya ve Türkiye kentleşmesi üzerine bir derleme [A compilation on urbanization in the world and Turkey in the 20th century]. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (50), 200-230.

Achaemenid Period in the Great Zab and Little Zab Rivers of Iraq

*Irak'ın Büyük Zab ve Küçük Zab Nehir Havzalarında Akhaimenid Dönem**

Abdulhakeem Abdulhafor MOHAMED *

Abstract

This study focuses on the region's environmental features, topography, and general historical framework, with particular attention to ancient settlements, significant historical developments, and road routes linked to the Achaemenid period, as well as the terrain of the Zagros Mountains in Iraq, as evaluated through historical records. The sources utilized in this study include the Babylonian chronicles and the Behistun Inscription of Darius I (521–519 BCE). These sources have been carefully analyzed to shed light on the Achaemenid period in the region and to provide a clearer understanding of the historical context. Through the study of historical texts, we have shaped our research around notable centers mentioned in records, aiming to obtain detailed insights about these locations. Within the research framework, several key centers recorded in historical documents were examined, and research areas were determined based on these centers. Extensive investigations were conducted in three archaeological sites, some of which had previously been excavated by local and foreign archaeologists. In these investigations, particular emphasis was placed on the artifacts and structures from the Achaemenid period. The studies focused on the social organization, cultural practices, and commercial structure of settlements from this period, with artifacts and structural remains being meticulously examined. The research in these archaeological centers has been carried out in conjunction with studies of other Achaemenid period sites in different regions to gain a deeper understanding of the influence of the Achaemenid Empire on the region. These comparisons aim to illustrate similarities and differences between the periods, providing a broader framework to assess the political, economic, and cultural impact of the Achaemenid Empire on the area.

Additionally, the study explores how trade routes, military paths, and strategically significant crossing points during the Achaemenid period were influenced by the region's topography and climate, examining how these factors played a role in the development of key settlements of the time. In conclusion, the investigations conducted have contributed to a more **comprehensive** understanding of the historical and cultural legacy of the Achaemenid period in this region. The period's impacts have been examined more **thoroughly** in light of historical documents and archaeological findings.

Keywords: *Iraqi Zagros, Achaemenid Period, Great Zab, Little Zab.*

* Lecturer, University of Duhok (UoD), Department of Archaeology, akoloji89@gmail.com, ORCID: 0009-0005-1980-8266

* This study is largely derived from the master's thesis titled "Antik Metinler ve Arkeolojik Kanıtlar Işığında Irak Zağroslarında Akhaimenid Dönem/ Achaemenid archaeological sites in the Iraqi-Zagros in the light of the ancient records and the Archaeological discoveries" conducted at the Department of Archaeology, Institute of Social Sciences, Van Yüzüncü Yıl University.

Öz

Bu çalışmada, Kuzey Irak'ın bölgesi iklimi, topografyası ve genel tarihi çerçevesi üzerinde durulmuş, özellikle Akhemenid dönemine işaret eden antik yerleşimler, tarihsel olaylar, yol rotaları ve Irak Zağrosları'nın topografyası tarihsel kayıtlar çerçevesinde değerlendirilmiştir. Çalışmada kullanılan tarihsel kaynaklar arasında Babil yıllıkları ve I. Darius'un Behistun Anıtı (MÖ 521-519) önemli yer tutmaktadır. Bu kaynaklar, bölgedeki Akhemenid dönemini daha iyi aydınlatmak ve genel durumunu ortaya koymak açısından değerlendirilmiş, bu döneme ait önemli merkezlerin tespit edilmesi ve bu merkezlere dair daha geniş bilgilere ulaşılması hedeflenmiştir. Araştırmalar kapsamında, adları tarihsel kayıtlara geçen önemli merkezler incelenmiş ve bu merkezler çerçevesinde araştırma alanları belirlenmiştir. Yapılan saha çalışmaları kapsamında üç arkeolojik merkezde ayrıntılı incelemeler yapılmıştır. Bu arkeolojik merkezlerden bazıları yerli ve yabancı arkeologlar tarafından kazılmış olup, çalışmalarda Akhemenid dönemine ait bulgulara ağırlık verilmiştir. Özellikle, bu döneme ait yerleşimlerin sosyal, kültürel ve ticari yapısı üzerine odaklanılmış, bulunan eserler ve yapı kalıntıları detaylı olarak incelenmiştir. Bu arkeolojik merkezlerdeki çalışmalar, Akhemenid döneminin bölgedeki etkisini daha iyi anlamak amacıyla diğer bölgelerdeki Akhemenid dönem yerleşimleriyle karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Karşılaştırmalar, dönemler arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koyarak, Akhemenid İmparatorluğu'nun bölge üzerindeki siyasi, ekonomik ve kültürel etkisini daha geniş bir çerçevede değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, Akhemenid döneminde ticaret yolları, askeri güzergâhlar ve stratejik geçiş noktaları gibi unsurların, bölgedeki topografya ve iklimle olan ilişkisi de araştırılmış, bu faktörlerin dönemin önemli yerleşimlerinin şekillenmesinde nasıl rol oynadığı incelenmiştir. Sonuç olarak, yapılan incelemeler neticesinde Akhemenid döneminin bu bölgedeki tarihi ve kültürel mirası daha ayrıntılı bir şekilde aydınlatılmış ve dönemin etkileri, tarihsel belgeler ve arkeolojik bulgular ışığında daha kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Iraqi Zagros, Achaemenid Dönemi, Büyük Zab, Küçük Zab.*

Introduction

The Zagros mountainous region in Iraq is located in the north and northeast of the country. This area is located between the Great Zab and Little Zab rivers in northern Iraq. The Zagros mountainous region in Iraq is located in the north and northeast of the country. This area is located between the Great Zab and Little Zab rivers in northern Iraq. The average temperature of this region during the winter season is 10 degrees Celsius. During some days and nights in the region, the average temperature drops below zero. During the summer season, the average temperature in the region is around 15 degrees Celsius. In winter it snows a lot and in some places the snow remains unmelted throughout the year. In the Sari Sakran and Przhe Valleys, for example, the average annual rainfall is around 800 ml.

Based on archaeological and ancient records, this fieldwork brings together and evaluates the findings of the Achaemenid period between the Great Zab and Little Zab rivers in Iraq. We hope that sharing the results of this study will contribute to scholars working on this subject, and we would like to emphasize the importance of new excavations and research. The archaeological centers of the Achaemenid period and the results of our research on these centers are evaluated. These include the Mdjeser Fortress, the Topzawa Tomb, and the Domed Tomb in the Arab Quarter of Erbil.

The existence of the Achaemenid period in northern Iraq has not been extensively researched to date. The most extensive evaluation on the subject was made by John Curtis. In his article published in 2003, Curtis briefly mentions the Achaemenid period in Northern Iraq (Curtis, 2005: 175-195).

The annals of the Babylonians mention the Achaemenid king Cyrus. One record mentions that in 550 BC Cyrus took the Zagros Mountains and all the regions east of the Tigris River under his rule. These regions were under the rule of the Medes. With the fall of the Medes, Cyrus made this region his main center and made the necessary preparations to attack the Babylonians from here (Khalil, 1991: 128-132). In the Babylonian annals (Chronicle 7 II 15-18), which we will discuss below, the Zagros Mountains in Iraq and the entire eastern side of the Tigris River are described in the following document;

"In April, King Cyrus (II) gathered his army in Persia and marched down the Tigris River towards Arbela (Erbil). In the month of Iyyar he marched on the land of Urartu. He defeated its king, captured what he had, and established his garrison (there). Then the king and his garrison settled there." (Robert, 2008: 57). The date in question points to 547 BC (Chronicle 7 II 15-18)

The reliefs and inscriptions of the Achaemenid period dating back to the reign of Darius the Great (521-486 BC) on Behistun Mountain are among the oldest examples of rock monuments. These monuments are located on the summit of the mountain and can be seen on the roads leading to Agbatan and Duchoman. In the inscriptions on the rock surface, Darius the Great (521-519 BC) is remembered in the future for his successful suppression of a rebellion against him. One paragraph of Darius' inscriptions describes his crossing of the Erbil Plain to put down the rebellion against him and the tortures he inflicted on the rebels.

In paragraph 26 of the inscriptions on Mount Behistun, the subject is treated as follows:

"Shetrantakhma of the Sagirtian tribe rose up and said, 'I am the king and the grandson of Keyahsar (Keykhsram). Then I raised an army from Midea and Persia and crushed the uprising. I put Takhmas, my servant, at the head of the army. I gave them orders and told them to crush the uprising (those who would not listen to me). Takhmas set out with his army and Abur-u-mazda was behind me in this battle. With the protection of Abur-u-mazda, they crushed the uprising. On the 5th day of Tsbrinton (October) this battle was fought and Shetrantakhma was taken prisoner and brought to me. I cut off his nose, ears, tongue, removed one of his eyes and hung him where everyone could see him. Then I impaled him to death in the city of Arbella and 447 people were freed" (Von Voigtlander, vol. 2)

The region of northern Iraq, rich in archaeological heritage, likely holds many remains from the Achaemenid period. This assumption is supported by the presence of evidence that highlights the abundance of remains in this area. However, despite this potential, the period following the Neo-Assyrian Empire has not received sufficient scholarly or archaeological attention. As a result, much of the material culture and historical context of the Achaemenid period in this region remains underexplored. Future research efforts could uncover significant insights into this transitional and culturally diverse era.

Mdjaser Castle

Sidekan town in the Soran district of Erbil. In 1961, Taha Bakr and Fuad Safar conducted a visit to Mdjaser Castle. The German archaeologist Boehmer visited the site in 1973 and produced a plan of the castle. Boehmer provides details about two column bases (Figure 1). One of them is attributed to the Urartian period, while the other is dated to the Achaemenid period. These column bases exhibit striking similarities with examples from Persepolis in terms of their overall design. Notably, the general form of the pedestals is bell-shaped. Furthermore, 17 additional column bases were identified in the vicinity of Mdjaser by Marf. Sculptures

These statues were discovered in Mdjaser and are dated to the 6th century BC. They are likely associated with tombs from the Achaemenid period, as they share similar dimensions and artistic characteristics with statues created during that time. The figures depict a bearded man holding a glass in one hand, while placing the other hand on his chest. Interestingly, the statues are unclothed (Marf, 2016b: 139).

Topzawa Tomb

The Topzawa grave is located north of the Çay valley, about 3 km northeast of the village of Topzawa. During road construction activities between Topzawa and Sidekan, a tombstone was found in the northeast part of the Topzawa tomb. It was determined that this tombstone dates back to the Achaemenid period (Danti, 2014: 32). Further investigation revealed that the stone belongs to a grave structure (Figure 2). Three walls of the chamber grave—north, south, and west—were uncovered. The walls were constructed using square-shaped cut limestone blocks (Danti, 2014: 4). The chamber grave has a depth of 2.5m (Figure 1), with the north-south wall measuring 2.2m and the east-west wall 2.25m. The maximum height of the walls is 1.8m. The ceiling featured a hipped roof made of

limestone, constructed with two types of limestone and fine stone materials. This design was intended to protect against external factors like rain (Danti, 2014: 32).

The entrance to the tomb is on the southern side, opposite the Topzawa watercourse. The entrance was sealed with smooth, gray stones. The grave was reused, as evidenced by a 40cm to 60cm soil layer separating the first and second bodies. Human bones were found carefully arranged within this soil layer. After the skeletons were removed, the grave was refilled with soil and stones. Additionally, some human bones were discovered grouped near the wall (Danti, 2014: 33).

In addition to the skeletons, artifacts such as pottery and jewelry (including a bronze necklace, earrings, bracelets, beads, and a crown) were unearthed inside the grave (Figures 2, 3). The bracelet and crown are attributed to the Achaemenid period due to their similarity to artifacts found in the Galakuti and Susa villages during the same era (Haerinck, 1989: 472). Among these artifacts, numerous animal bones were also discovered, including the front teeth of two animals. The pottery fragments found in this grave further confirm its connection to the Achaemenid period (Figures 4, 5). The ceramics found here are similar to those from other Achaemenid sites, including Pasargadae (Ghirshman, 1954: 134), Agrap Hill (Schmidt, 1957: 210), Hasanlu IIIa (Young, 1973: 55), and the Susa Mound (Dyson, 1965: 205-2012).

Unfortunately, the grave walls suffered significant damage due to waterborne stones, which caused serious destruction to the grave's interior. This damage resulted in the exposure of some burial remains and the loss of certain artifacts, as they were taken by local people (Danti, 2014: 32). Radiocarbon dating (C-14 analysis) was applied to the bones and other artifacts, confirming their origins in the late Achaemenid period (359–89 BCE) (Danti, 2014: 32).

To the north of this tomb, four additional tombs of similar design were discovered. These tombs, dating to the Achaemenid period, were remarkably well-preserved, with intact structures and well-maintained bodies. The deceased were placed with their heads facing west (Danti, 2014: 32). Pottery fragments were also found in these graves. Based on the evidence from these tombs, it is concluded that they belong to the Achaemenid period (Danti, 2014: 32).

Domed Tomb In The Arab Neighborhood of Erbil

Although there are a few documents indicating that Erbil came under the rule of the Achaemenids, sufficient data on the Achaemenid traces in Erbil have not been found so far, as there are no excavations. Information about the mention of Erbil in the Achaemenid period is found in the annual records of the Babylonian King (Nabonidus) (Curtis, 2005: 14). It is stated that in 547 BC, King Cyrus and his troops crossed the Tigris River from the region close to Erbil and traveled to Lydia (Grayson, 1975: 107). At the same time, the inscriptions on Behistun Mountain mention Darius Arbella. These inscriptions mention the uprising against Darius in Erbil (Kent, 1995: 124-133). It can be assumed that Erbil was an important center during the Achaemenid period. Indeed, according to the historian Arian (88-60 BC), Erbil was an important city during this period (Van Ess, 2011: 105).

An archaeological excavation in the Arab neighborhood of Erbil between 2009 and 2011 revealed a two-sectioned burial chamber. This tomb was used during the late Assyrian, Median and Achaemenid periods (Van Ess, 2011: 105). The tomb with a vaulted upper cover is located 500 meters northwest of the Erbil fortress. Although the tomb belongs to the Assyrian period, it was also used during the Achaemenid period.

Terracotta Sarcophagus

A large terracotta sarcophagus vessel was found in the center of the burial chamber in Erbil. It measures 1.92 cm. in length externally and 1.82 cm. internally. The sarcophagus was found in a north-south orientation, placed on a mudbrick floor in the room. The dimensions of the sarcophagus prove that it was placed before the construction of the room.

The exterior of the sarcophagus was plastered with mud. Horizontal and vertical incised line decorations were applied on it (Figure 6). The use of this form of sarcophagus, which is an example of thick-sided production, continued in the Assyrian and later Median and Achaemenid periods. A terracotta lid was found on the sarcophagus here (Figure 7).

Conclusion

The thorough examination of archaeological evidence, ancient texts, and material culture from the Zagros mountain range of northern Iraq clarifies the multifaceted role this area played during the Achaemenid period. Situated between the Great Zab and Little Zab rivers, this region emerges as a key component of the Achaemenid Empire's strategic, political, and cultural fabric. Through a synthesis of cuneiform sources, ancient Greek accounts, and archaeological findings, a clearer picture of the Achaemenid presence in northern Iraq has begun to take shape, though much remains underexplored.

Historical records provide convincing testimony to the region's significance. The Babylonian annals reference King Cyrus's campaign in 547 BCE, which utilized the area around Erbil as a strategic base for advancing toward Lydia. This highlights the region's importance as a logistical and military corridor. Similarly, the Behistun inscriptions of Darius the Great document uprisings against his rule in Arbela, emphasizing the city's political prominence during this era. Greek sources, such as the writings of Ariannus, further support Erbil's importance, portraying it as a well-established and key city under Achaemenid administration. These accounts situate northern Iraq not merely as a marginal region but as a hub of political and military activity crucial to the broader imperial framework.

Archaeological findings reinforce the historical narrative by providing tangible evidence of Achaemenid influence. The column bases found at Mdjeser Castle, which bear stylistic resemblance to the bell-shaped bases at Persepolis, are evident markers of the empire's architectural reach. These bases, along with associated artifacts, underscore the integration of this region into the cultural and artistic traditions of the Achaemenid heartland. Similarly, the Topzawa tomb, with its distinctive

chamber structure and the artifacts it contained—including pottery, jewelry, and animal bones—offers valuable insights into Achaemenid funerary practices. The use of limestone blocks, the hipped roof construction, and the layering of burials within the tomb further align with known Achaemenid architectural and burial customs. These findings affirm that the Achaemenid cultural imprint extended deeply into the region.

Another significant discovery is the domed tomb in the Arab neighborhood of Erbil, located near the city's fortress. Though originally an Assyrian structure, its subsequent use during the Median and Achaemenid periods demonstrates the continuity and transformation of cultural practices over time. The terracotta sarcophagus found within the tomb, with its distinctive dimensions and decorative elements, matches burial traditions of the Achaemenid period. This continuity of use suggests not only the durability of earlier structures but also the Achaemenid ability to assimilate and reconfigure pre-existing cultural elements, blending them into their imperial framework.

The evidence from northern Iraq also contributes to a broader understanding of the Achaemenid Empire's administration and cultural policies. The artifacts from Mdjeser Castle, Topzawa, and Erbil reveal a region deeply engaged with the artistic and administrative traditions of the empire. Furthermore, the strategic positioning of this area emphasizes its role as a critical nexus for trade, communication, and military operations. The proximity of Erbil to key routes leading to Lydia and other western territories underscores the region's importance in the Achaemenid military campaigns and territorial expansion. This strategic significance, coupled with the wealth of material evidence, reinforces the role of northern Iraq as a key western frontier of the empire.

However, despite these compelling findings, the Achaemenid period in northern Iraq remains significantly under-researched. Compared to the Neo-Assyrian period, which has received substantial scholarly and archaeological attention, the Achaemenid era in this region is poorly understood. This lack of exploration leaves major gaps in our understanding of how the Achaemenid administrative, cultural, and military systems were implemented in this area. Future archaeological projects, particularly systematic excavations and advanced analyses, are critical for uncovering further evidence. Techniques such as radiocarbon dating, material analysis, and spatial mapping could provide more refined insights into the temporal and cultural layers of this historically rich region.

In conclusion, the Zagros region of northern Iraq stands out as a focal point of Achaemenid influence, bridging the empire's central territories with its western frontiers. The historical records and archaeological findings collectively highlight its strategic, political, and cultural significance during this era. Despite the wealth of material evidence, much of the Achaemenid period's legacy in this region remains to be uncovered. The archaeological record, though fragmented, suggests a rich tapestry of cultural interaction, continuity, and imperial integration. As research progresses, the region promises to offer transformative insights into the dynamics of the Achaemenid Empire, illuminating the interplay between local traditions and imperial structures in one of its most strategically vital regions.

Bibliography

Achaemenid Period in the Great Zab and Little Zab Rivers of Iraq

- Celal ve Azad vd. (1998). *Kurdistan Coğrafi Araştırmaları, Kardeşliğin Merkez Kitabı*, (Cilt-1), Erbil.
- Danti, M., (2014). *The Rowanduz Archaeological Program 2013 First Report to the Kurdistan Regional Government*, Boston University.
- Dyson Jr, R. H. (1965). Problems of Protohistoric Iran as seen from Hasanlu. *Journal of Near Eastern Studies*, 24(3), 193-217.
- Haerinck, E., & Overlaet, B. (2004). *The Iron Age III Graveyard at War Kabud, Pusht-i Kub, Luristan*. Leuven: Peeters.
- Ghirshman, R., & Ghirshman, A. (1954). Village perse-achéménide. *Mémoires de la mission archéologique en Iran*.
- Grayson, A. K. (2000). *Assyrian and Babylonian chronicles* (Vol. 5). Eisenbrauns.
- Kent, R. G. (1953). *Old Persian: Grammar. Texts. Lexicon* (Vol. 33). American Oriental Society.
- Marf, D. A. (2009). Urartian Art in Southern Kurdistan: Fieldwork. *Subartu Journal*, 3, 60-74.
- Marf, D. A. (2016b). Back to the Land of Muşaşir/Ardini: Preliminary report on fieldwork (2005–2012). *The archaeology of the Kurdistan region of Iraq and adjacent regions*, 189-200.
- Marf, D. A. (2014). The temple and the city of Muşaşir/Ardini: New aspects in the light of new archaeological evidence. *Subartu Journal*, 8, 13-29.
- Marf, D. A. (2016a). *Cultural Interaction: Etween Assyria and the Northern Zagros*. No publisher.
- Haerinck, E., & Overlaet, B. (2004). *The Iron Age III Graveyard at War Kabud, Pusht-i Kub, Luristan*. Leuven: Peeters
- Ghirshman, R., & Ghirshman, A. (1954). Village perse-achéménide. *Mémoires de la mission archéologique en Iran*.
- Grayson, A. K. (2000). *Assyrian and Babylonian chronicles* (Vol. 5). Eisenbrauns.
- Kent, R. G. (1953). *Old Persian: Grammar. Texts. Lexicon* (Vol. 33). American Oriental Society.
- Marf, D. A. (2009). Urartian Art in Southern Kurdistan: Fieldwork. *Subartu Journal*, 3, 60-74.
- Marf, D. A. (2016b). Back to the Land of Muşaşir/Ardini: Preliminary report on fieldwork (2005–2012). *The archaeology of the Kurdistan region of Iraq and adjacent regions*, 189-200.
- Marf, D. A. (2014). The temple and the city of Muşaşir/Ardini: New aspects in the light of new archaeological evidence. *Subartu Journal*, 8, 13-29.

- Marf, D. A. (2016a). *Cultural Interaction: Etween Assyria and the Northern Zagros*. No publisher.
- Muscarella, O. W. (1973). Excavations at Agrab Tepe, Iran. *Metropolitan Museum Journal*, 8, 47-76.
- Strassler, R. B. (Ed.). (2009). *The landmark Herodotus: the histories*. Vintage.
- Schmidt E.F.(1942). The Treasury of Persepolis and other Discoveries in the Homeland of the Achaemenians (Oriental Institute Communications, 21). By Erich F. Schmidt. Pp. xxi+ 139; pl. 18+ 15 maps, and 65 text figs. Chicago; University Press, 1939. *The Journal of Hellenic Studies*, 62, 105-106
- Young Jr, T. C. (1965). A comparative ceramic chronology for Western Iran, 1500–500 BC. *Iran*, 3(1), 53-85.
- Von Voigtlander, E. N. (1978). *A Survey Of Neo-babylonian History*, ABD: University of Michigan.
- Van Ess, Et Al., (2012). Excavation in the City of Arbail, 2009-2011: The Neo-Assyrian Tomb." *ZOAr* 5, 104-165.

Figures

Map. 1. Centers where traces of the Achaemenid Period are seen

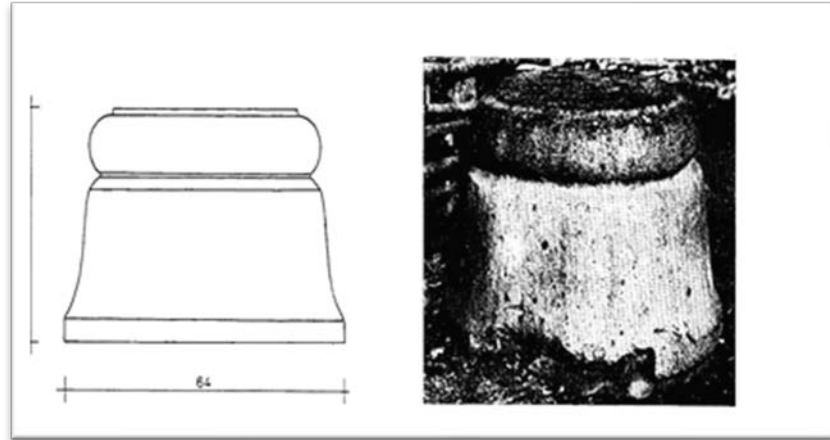

Figure 1: A column base from the Achaemenid period found in the fortress of Mdjeser. (Marf 2014:fg 6,13)

Figure 2: View from the excavation of the Top Zawa grave (Danti 2014: fig 12b).

Figure 3: Bracelet from the Topzawa tomb -Achaemenid period (Danti 2014: fig 14b).

Figure 4: Jugs and jars from the Topzawa tomb- Achaemenid period (Danti 2014:Fig 17a).

Figure 5: A sherd of pottery with a spout found in the Topzawa tomb, Achaemenid Period (Danti 2014: Fig 17b).

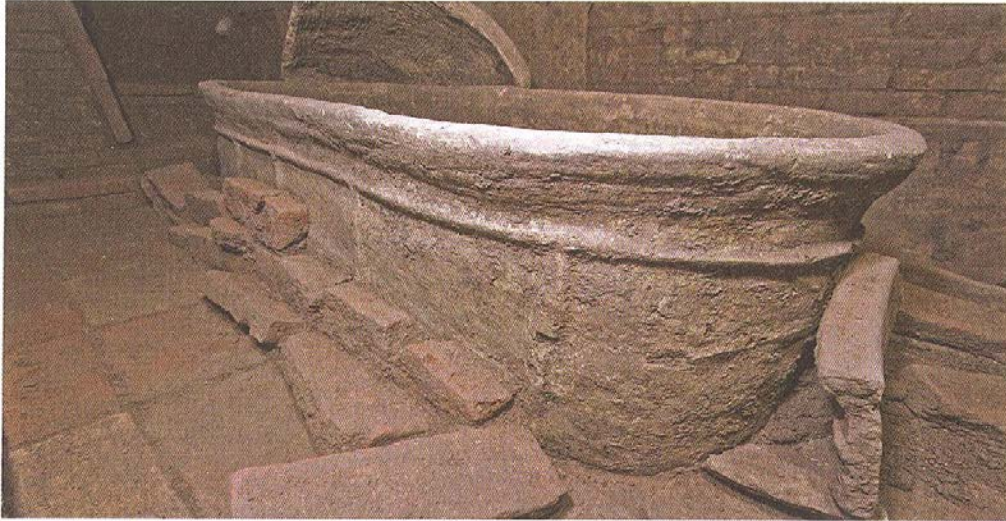

Figure 6: Exterior decorations of the Erbil Tomb sarcophagus (Van Ess, et al, 2012: Fig 10).

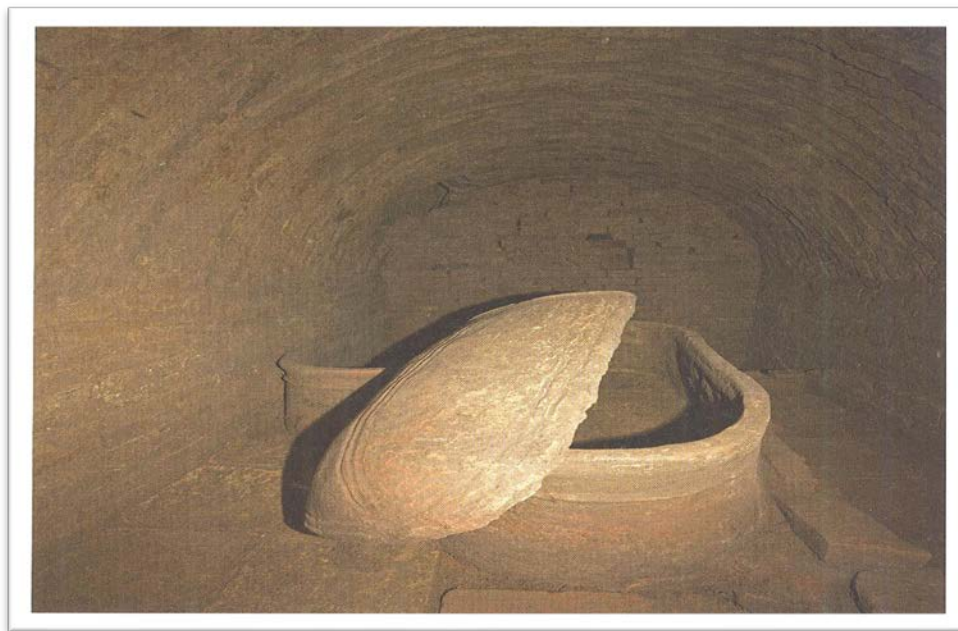

Figure 7: Terracotta sarcophagus and its lid (Van Ess, et al, 2012: Fig 10, 107).

Özel Güvenlik Sektörüne Yönelik Uzmanlık Alanları ve Eğitim Modeli Önerisi: KKTC Örneği

Expertise Areas and Training Model Proposal for Private Security Sector: The Case of TRNC

Ali YAĞCI*, Ali Davut ALKAN**

Öz

Suçun tarihi, insanlık geçmişi kadar eskilere uzanmaktadır. Her toplum suçu önleyici benzer tedbirleri hayata geçirerek tarih boyunca suçla mücadele etmiştir. Ülkeler, asayişini sağlamak ve suçu önlemekle görevli birimler olarak genellikle polis teşkilatlarını belirlemiştir. Son yıllarda, özellikle Arap Baharı başta olmak üzere toplumsal hareketlerin artmasıyla birlikte ülkelerin nüfus çeşitliliği ve artışı, hız kazanmıştır. Bu artış sonucunda polis teşkilatları yetersiz kalmaya başlamıştır. Bu çerçevede, dünya genelinde ülkeler, polis teşkilatlarını destekleyici kurumlar ihdas etmenin yollarını aramaya başlamıştır. Bu arayışlar sonucunda ortaya konulan çözüm önerilerinin en makul olanlarından biri, özel güvenlik müessesesidir. Özel güvenlik hizmetleri, dünya genelinde asayiş sağlamakla görevli kolluk kuvvetlerinin faaliyetlerini belirlenen alanlarda desteklemek üzere ihdas edilmiş ve kamu güvenliğini tamamlayıcı hizmet veren bir kurum olarak öne çıkmaktadır. Özel güvenlik hizmetlerinin kapsamı ve sınırları, ülkelerin hususiyetleri ve ihtiyaçları dikkate alınarak belirlenmektedir. Bu araştırma, nitel araştırma deseni esas alınarak “doküman incelemesi modeli” ile yapılandırılmıştır. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) için özel güvenlik sektörüne yönelik uzmanlık alanları ve Yükseköğretim Kurumları Denetleme ve Akreditasyon Kurulu (YÖDAK) bünyesinde yer alan üniversiteler kapsamında “Özel Güvenlik ve Koruma” ön lisans programı önerisi sunmak, bu çalışmayı alanda yapılmış ilk araştırmalardan biri hâline getirmesi açısından da önemlidir. KKTC’de Özel Güvenlik Görevlileri (ÖGG) için hizmet alanları bazında 9 uzmanlık alanı önerilmiştir. 33/2017 sayılı Özel Güvenlik Hizmetleri Yasası’nın “Özel Güvenlik Eğitimi” başlıklı 11’inci maddesinin 2’nci fıkrası ile Özel Güvenlik Eğitim Tüzüğü’nün “Sınav Usulü” başlıklı 8’inci maddesinin 2’nci fıkrası özel güvenlik ve koruma ön lisans eğitim programı önerisinin iki ana dayanağı olarak belirtilmiştir. Bu öneriler KKTC’de özel güvenlik sektörünün gelişmesine katkı sağlamak amacıyla hazırlanmıştır.

* Bilim Uzmanı, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, e-posta: ayagci89@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0359-4927

** Öğretim Görevlisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, e-posta: alidavutalkan@ohu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9463-8683

Atf için / Cite as: Yağcı, A., & Alkan, A. D. (2024). Özel güvenlik sektörüne yönelik uzmanlık alanları ve eğitim modeli önerisi: KKTC örneği, *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD*. Sayı: 8, ss: 105-132.

DOI: 10.62068/visbid.1578741

Anahtar Kelimeler: *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Yükseköğretim, Özel Güvenlik ve Koruma, Özel Güvenlik Eğitimi.*

Abstract

The history of crime goes back as far as the history of humanity. Every society has fought against crime throughout history by implementing similar measures to prevent crime. Countries have generally designated police organisations as the units in charge of maintaining public order and preventing crime. In recent years, with the increase in social movements, especially the Arab Spring, the diversity and increase in the population of countries has accelerated. As a result of this increase, police organisations have become insufficient in terms of both the current situation and their areas of expertise. In this framework, countries around the world have started to look for ways to establish institutions to support their police organisations. One of the most reasonable solution proposals put forward as a result of these searches is the private security institution. Private security services have been established to support the activities of the law enforcement agencies tasked with maintaining public order in the specified areas and stand out as an institution that serves as a complement to public security. The scope and limits of private security services are determined by taking into account the characteristics and needs of countries. This research is structured with the “document analysis model” based on qualitative research design. It is also important for the Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC) to propose a “Private Security and Protection” associate degree programme for the private security sector within the scope of specialisation areas and universities within the Higher Education Planning, Supervision, Accreditation and Coordination Board (YÖDAK), making this study one of the first researches in the field. In TRNC, 9 areas of specialisation have been proposed for Private Security Guards (PSG) on the basis of service areas. Paragraph 2 of Article 11 titled “Private Security Training” of the Private Security Services Law No. 33/2017 and Paragraph 2 of Article 8 titled “Examination Procedure” of the Private Security Training Regulation are stated as the two main bases of the private security and protection associate degree education programme proposal. These recommendations have been prepared to contribute to the development of the private security sector in the TRNC.

Keywords: *Turkish Republic of Northern Cyprus, Higher Education, Private Security and Protection, Private Security Training.*

Giriş

Küreselleşme süreciyle birlikte güvenlik tehditleri, daha çeşitli ve yoğun hale gelmektedir. Özellikle şehirleşmeyle birlikte nüfusun artması, ekonomik değişim/zorluklar ve teknolojik gelişmeler, güvenlik risklerini artırmakta ve karmaşık hale getirmektedir. Bu bağlamda, özel güvenlik şirketleri, güvenlik anlayışındaki bu dönüşümde önemli bir rol oynamaktadır. Güvenlik ihtiyacının doğru ve uygun bir şekilde karşılanması için, ihtiyaca yönelik ve nitelikli bir eğitim gerekliliği karşımıza çıkmaktadır.

Özel güvenlik görevlilerinin (ÖGG) nitelik ve kalitelerinin artırılması, hizmet kalitesinin her geçen gün arttığı bir dönemde bir zorunluluk olarak değerlendirilmektedir. Niteliği artırmanın en temel veya bilinen en iyi yöntemi, bireylere kaliteli bir eğitim verilmesidir (Karakurt, 2015). Özel güvenlik alanında verilecek yüksek kaliteli ve nitelikli eğitimin, güvenlik hizmetlerinin etkinliğini ve verimliliğini artıracığı öngörülmektedir. Hizmet alanına uygun ve nitelikli eğitim, ÖGG'lerin hem fiziksel tehditlere karşı daha etkili bir şekilde hazırlanmalarını ve müdahale etmelerini hem de olay yönetimi, kriz çözümü ve müşteri/vatandaş ilişkileri gibi önemli alanlarda yetkinlik kazanmalarını sağlayacaktır.

Eğitilmiş ÖGG'ler, güvenlik hizmetlerinin kalitesini artırarak hem bireylerin hem de toplumun güvenliğini sağlamada önemli, hatta başat bir rol oynayacaktır. Hangi alanda olursa olsun verilen eğitim, işin ruhuna uygun değilse, bir takım sıkıntıların ortaya çıkması kaçınılmazdır (Mortaş, 2019). Bu durum, eğitim kalitesinin ve içeriğinin özel güvenlik hizmetlerinin başarısı için de ne kadar kritik olduğunu göstermektedir.

Özel güvenlik mesleğinin itibarını, imajını, prestijini ve bu mesleği icra eden ÖGG'lerin toplumdaki saygınlığını sağlamak için, işe öncelikle eğitimle başlanması gerekmektedir (Uçkun ve ark., 2021). Bu kapsamda, özel güvenlik ihtiyacına uygun eğitimler belirlenmesi ve bu eğitimlerin alanlarında tecrübeli, akademik ve saha tecrübesi bakımından dengeli bir birikime sahip eğitimciler tarafından verilmesi ve gerekli görülen alanlarda yasal düzenlemelerin yapılması gerektiği değerlendirilmektedir.

ÖGG'lerin diksiyonu ve konuşma tarzı, vücut dili, güler yüzlü olup olmaması, kendini doğru ifade edebilme yeteneği, sosyal ilişkilerdeki kabiliyeti, hoşgörülü ve önyargısız davranışlar sergileyebilmesi, güvenlik hizmeti alan tarafın niteliğine ve beklentilerine göre şekillenmektedir (Uçar ve Uçar, 2005). Bu alandaki yasal düzenlemeler ve eğitim standartları, özel güvenlik hizmetlerinin kalitesini ve etkinliğini sağlamada kritik öneme sahiptir.

Özel güvenlik sektörünün daha iyi yönetilmesi, denetlenmesi, eleman teminine yönelik gerçekçi bir yol tasarlanması ve bu konuda bazı politikalar üretilmesi gerekmektedir. Özel güvenlik sektörünün düzenli olarak izlenmesinin ve uygun politika geliştirme süreçlerinin uygulanmasının sektördeki sorunların çözümüne katkı sağlaması beklenmektedir. Eğitim programlarının, mevcut ihtiyaçlara uygun olarak güncellenmesi ve yasal düzenlemelerin yapılması ile özel güvenlik sektöründe nitelikli ÖGG'lerin yetiştirilmesinin mümkün olacağı değerlendirilmektedir.

Hali hazırda özel güvenlik müessesesinin işletildiği ülkelerde yukarıda belirtilen hususlara uygun düzenlemeler yapılması önerilebilir. Ancak Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) yukarıda değinilen hususlar dikkate alınarak özel güvenlik yasa ve tüzüğünde revizyon yapılmasının faydalı olacağı ve mevcut bilgi birikiminden istifade edilmesinin yerinde olacağı değerlendirilmektedir. Araştırma kapsamında, KKTC bünyesinde yakın gelecekte daha aktif kullanılması muhtemel görülen özel güvenlik kurumunun temel yeterliliklerinin gözden geçirilmesi ve özel güvenlik alanında bilhassa üniversite düzeyindeki meslek yükseköğrenim sürecinin temellerine yönelik öneriler sunulmaktadır.

KKTC'nin Jeopolitik Konumu ve Genel İstihdam

Kıbrıs, Doğu Akdeniz üzerinde stratejik bir konumda olan bir adadır. Kıbrıs; coğrafi konumu itibariyle Akdeniz'in doğu bölümünde ve bu bölümün tam ortasında yer alan bir ada olarak öne çıkmaktadır. Tarihsel süreçte Kıbrıs, birçok medeniyet tarafından yönetilmiş ve her dönemde önemli bir cazibe merkezi olmuştur. Kıbrıs; kuzey bölümünde KKTC, güney bölümünde Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) olmak üzere iki ülkeye ev sahipliği yapmaktadır. KKTC, Türkiye ile yakın ilişkiler geliştirirken GKRY, Yunanistan ile yakın ilişkilere sahiptir. Bugün Kıbrıs adasının güneyinde, GKRY'e ait olan bölgede, İngiltere'ye ait kritik önemde iki hava üssü olmak üzere çeşitli askeri üsler de bulunmaktadır. Ortadoğu ve Arap Baharı süreciyle çalkalanan Kuzey Afrika ülkelerine yakınlığı nedeniyle de Kıbrıs, Akdeniz'de önemli bir jeopolitik merkez konumunda olmuştur. Bu bağlamda, özel güvenlik şirketleri, güvenlik anlayışındaki dönüşümlerde önemli bir rol oynamaktadır. Güvenlik ihtiyaçlarının doğru ve yeterli bir şekilde karşılanabilmesi için özel güvenlik görevlilerine kaliteli ve doğru eğitim verilmesi gerekmektedir. Ayrıca, Arap Baharı gibi büyük toplumsal ve siyasal değişimlerin yaşandığı dönemlerde özel güvenliğin önemi daha da belirginleşmiş ve bu süreçte özel güvenlik şirketleri, kamu güvenliğinin sürekliliğini sağlamada kritik bir rol üstlenmiştir.

KKTC, başta turizm ve eğitim olmak üzere Akdeniz'in ortasındaki konumun getirdiği avantajlardan faydalanmaktadır. Haziran 2024 ayı itibariyle 166 turizm tesisi ve 27.626 yatak kapasitesi bulunmaktadır (KKTC Turizm Planlama Dairesi, 2024). Bu tesislerin yaklaşık yarısı (79) Girne'dedir. 2023 yılında toplam 1.241.993 kişi KKTC turizm tesislerinde konaklamıştır (KKTC Turizm Planlama Dairesi, 2023).

KKTC genelinde istihdam rakamlarına bakıldığında, 2023 yılı itibariyle 148.211 kişi istihdam edilirken 7.988 kişinin işsiz olduğu görülmektedir (KKTC İstatistik Kurumu, 2023). KKTC'de son nüfus sayımı 2011 yılında yapılmıştır. Buna göre 2011 yılı itibariyle KKTC'de sürekli ikamet eden nüfus, 286.257 olarak kayıtlara geçmiştir (KKTC İstatistik Kurumu, 2011).

KKTC'de Yükseköğretim ve Eğitim

KKTC'de yükseköğretimin temelleri, 1979 yılında kurulan Yüksek Teknoloji Enstitüsü ve onun bugünkü adıyla Doğu Akdeniz Üniversitesi'ne dayanmaktadır (Cicioğlu, 1983; Karabaş ve Şafaklı, 2015; Balyemez, 2020). 1985 yılında Girne Amerikan Üniversitesi, 1989 yılında Yakın Doğu Üniversitesi ve 1990 yılında Lefke Avrupa Üniversitesi kurulmuştur. Üniversitelerin kuruluşunu düzenleyen

“Yükseköğretim Kurumları Kuruluş, Görev, Denetleme ve Akreditasyonu Yasası”, KKTC’deki ilk üniversitelerin kurulmasından yıllar sonra, 1993 yılında yürürlüğe girmiştir (Hismanoğlu, 2011; Karabaş ve Şafaklı, 2015). Bu yasa kapsamında Yükseköğretim Kurumları Denetleme ve Akreditasyon Kurulu (YÖDAK) kurulmuştur (Hismanoğlu, 2011). KKTC’de yükseköğretim, farklı üniversiteler ve yükseköğretim kurumları tarafından sağlanmaktadır. YÖDAK Ağustos 2024 verilerine göre, ülkede Üniversitelerarası Akademik Koordinasyon Kurulu (ÜAKK)’na katılmış 23 üniversite faaliyet göstermektedir (YÖDAK, 2024). Bu üniversitelerde öğrenim gören öğrenci sayılarına bakıldığında, son 5 yılın ortalamasının yaklaşık 110.000 öğrenci olduğu görülmektedir (KKTC İstatistik Kurumu, 2022).

KKTC’de yükseköğretimden sorumlu olan iki ana kuruluş, Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) ve YÖDAK’tır. MEB’e bağlı Yüksek Öğretim Dairesi, 12/1990 Sayılı Yasa ile kurulmuş olup, yükseköğretim öğrencilerinin eğitim, öğretim ve yönetimiyle ilgili işlemleri yürütmek, öğrenci burslarıyla ilgili işlemleri gerçekleştirmek ve yükseköğretim yasasının Bakanlığa verdiği görevleri yerine getirmekle sorumludur (Arslan, 2018). YÖDAK ise, yükseköğretimi planlamak, düzenlemek, uygulanmasını gözetmek ve denetlemek, yükseköğretim kurumlarının akreditasyon işlemlerini yürütmek, faaliyetlerini yönlendirmek ve yükseköğretim kurumları arasında koordinasyonu sağlamak amacıyla kurulmuş olup, Türkiye’deki Yükseköğretim Kurulu’na (YÖK) denk bir kuruluş olarak ihdas edilmiştir (Karabaş ve Şafaklı, 2015).

KKTC’de faaliyet gösteren üniversiteler; devlet üniversiteleri, vakıf üniversiteleri, özel üniversiteler ve Türkiye’de faaliyet gösteren devlet üniversitelerinin KKTC’de açmış olduğu kampüs üniversiteleri şeklinde üç ana grupta toplanabilir (Karabaş ve Şafaklı, 2015; Emir ve Hepyılmaz, 2021).

KKTC yükseköğretiminin gelişiminde önemli bir adım, 18 Ocak 2009 tarihinde, KKTC ve Türkiye arasında imzalanan “Kuzey Kıbrıs Hukukuna Göre Kurulmuş Olan Üniversitelerin Karşılıklı Tanınmasına Dair Uluslararası Anlaşma” sayesinde, KKTC üniversitelerinin verdiği diplomaların denkliğiyle ilgili sorunlar ortadan kalkmış ve KKTC’de kurulan üniversitelerin, Türkiye’de kurulan üniversitelerle aynı şekilde değerlendirilmesinin önü açılmıştır (Karabaş, 2015).

KKTC’de faaliyet gösteren üniversiteler, YÖK’ün mevzuatlarına uygun olarak kendi programlarını düzenlemekte ve YÖK tarafından denetlenmeyi kabul etmektedir (Balyemez, 2020). Türkiye’de YÖK, üniversitelerin birinci sınıf öğrencileri için, Atatürk İlke ve İnkılapları dersini zorunlu kılmıştır (YÖK, 1981). KKTC’deki ve YÖK tarafından akredite edilen üniversitelerde de Türkiye’deki üniversitelerde olduğu gibi, Atatürk İlke ve İnkılapları dersi, birinci sınıf öğrencileri için zorunludur. YÖK Ağustos 2024 verilerine göre, KKTC’de faaliyet yürüten ve YÖK’e akredite olan 16 üniversite vardır (YÖK, 2024).

Üniversitede edinilen bilgiler, çalışma hayatının temelini oluştururken öğrencilere gelecekleri hakkında bir fikir vermektedir (Alkan ve Kurnaz, 2022). Bu bilgiler, öğrencilere mesleklerine dair kapsamlı bir hazırlık yapma ve kariyer hedeflerini netleştirme konusunda yardımcı olmaktadır. Bu nedenle eğitim ve öğretim; toplumu etkileyen, destekleyen, yönlendiren ve birbirinden faydalanan iki temel unsur olarak kabul edilmektedir (Varış, 1998). Eğitim ve öğretim, bireylerin toplumsal uyumunu

ve ekonomik gelişimini desteklerken, aynı zamanda yaşam kalitesini de artırmaktadır. Bu bağlamda, ülkeler gelecekte yetiştirecekleri nitelikli bireylerin sahip olması gereken özelliklere göre eğitim vizyonlarını ve uygulamalarını belirlemektedir (Özerbaş ve Safi, 2022). Ülkeler; ekonomik, sosyal ve kültürel hedeflerine ulaşabilmek için, eğitim politikalarını sürekli olarak gözden geçirmekte ve geliştirmeye çalışmaktadır. Mesleki yükseköğrenim ise, mesleklere yönelik akademik eğitim sürecinin genel adı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreçte öğrencilere hem teorik hem de uygulamalı eğitimler verilerek ilgili mesleğe en iyi şekilde hazırlanmaları amaçlanmaktadır.

KKTC’de Özel Güvenliğin Tarihsel Gelişimi

Özel Güvenlik Hizmetleri Yasa Tasarısı, ilk olarak 12 Haziran 2012 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanmış ve gündeme gelmiştir. KKTC Cumhuriyet Meclisi Başkan Vekili, bu tasarının içeriğini kamuoyuna duyurmuş ve vatandaşların tasarı hakkında görüş ve önerilerini, tasarının Resmi Gazete’de yayımlandığı tarihten itibaren yirmi gün içinde Meclis Başkanlığı’na yazılı olarak iletmelerini istemiştir. Yasa tasarısının amacı, kamu güvenliğini destekleyen özel güvenlik hizmetlerinin uygulanma esaslarını, özel güvenlik izni verilme prosedürlerini, bu hizmetleri sağlayacak kişi ve kuruluşların ruhsatlandırılmasını ve denetlenmesini düzenlemektir. İkinci aşamada, 96 sayılı Özel Güvenlik Hizmetleri Yasa Tasarısı (Y.T. No: 92/2/2014), 18 Nisan 2014 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanarak tekrar gündeme gelmiştir. Üçüncü aşamada ise, Özel Güvenlik Hizmetleri Yasa Tasarısı, 2 Mayıs 2017 tarihinde 76 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak gündeme getirilmiştir. Bu yasa tasarısı, KKTC Cumhuriyet Meclisi’nin 17 Nisan 2017 tarihli oturumunda oy çokluğuyla kabul edilmiştir. Yasa, Anayasa’nın 94’üncü maddesinin (1)’inci fıkrası gereğince, KKTC Cumhurbaşkanı tarafından Resmi Gazete’de yayımlanarak 33/2017 sayılı Özel Güvenlik Hizmetleri Yasası olarak ilan edilmiş ve mevzuata eklenmiştir. 33/2017 Sayılı Yasanın amacı, kamu güvenliğini tamamlayıcı mahiyetteki özel güvenlik hizmetlerinin yerine getirilmesine ilişkin usul ve esasları belirlemektir.

KKTC’de ÖGG’ye Genel Bir Bakış

33/2017 sayılı Özel Güvenlik Hizmetleri Yasası tefsir 2’nci maddesinde yer alan özel güvenlik görevlisi; “Yasa kapsamında güvenlik hizmetini yerine getirmek amacıyla istihdam edilen kişileri anlatır.” şeklinde ifade edilmiştir.

KKTC’de özel güvenlik mesleğiyle ilgili görev tanımına, KKTC İstatistik Kurumu web sitesinde (2024) temel istatistikler, sınıflamalar, uluslararası meslek sınıflamaları sekmeleri takip edilerek ulaşılabilmektedir. 5414 kod numarası ve “Güvenlik Görevlileri” başlığı altındaki görev tanımı aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:

Güvenlik görevlileri; hırsızlık ve kamu veya devlet malına zarar verilmesine karşı mal ve mülkleri korumak amacıyla devriye gezer veya bina ve tesisleri gözetlerler. Kuruluşlara giriş ve çıkışları kontrol eder ve kuruluş içerisinde ve başka açık etkinliklerde düzeni korur ve yönetmeliklere uyulmasını sağlarlar. Kapsanan görevler şunlardır: (a) Bina ve çevresinde devriye gezmek, izinsiz girişleri önlemek ve belirlemek için kapıları, pencereleri ve geçişleri kontrol etmek; (b) kuruluşlara giriş ve çıkışları kontrol etmek, çalışanların ve ziyaretçilerin girişlerini ve çıkışlarını gözlemek ve izin vermek, kimlikleri kontrol etmek ve güvenli geçiş belgesi vermek; (c) düzeni korumak, hırsızlık ve kamu veya devlet malına zarar verilmesine karşı mal ve mülkleri korumak ve kuruluş yönetmeliklerine uyulmasını sağlamak amacıyla ziyaretçiler, müşteriler veya personel arasında dolaşmak; (d) alarmlara müdahale etmek, sorunu araştırmak ve duruma göre yetkililer, polis veya itfaiye ile bağlantıya geçmek; (e)

Özel Güvenlik Sektörüne Yönelik Uzmanlık Alanları ve Eğitim Modeli Önerisi: KKTC Örneği

havaalanlarında yolcu ve bagajların güvenlik kontrolünü yapmak; (f) banka, bankamatik ve perakende satış yapan kuruluşlardan para ve değerli eşyaları teslim almak ve bu yerlere güvenli dağıtımını sağlamak. Burada sınıflandırılan mesleklerle örnekler: koruma (badıgart), kapı görevlisi, müze güvenlik görevlisi, güvenlik görevlisi, güvenlik devriyesi, bekçi.

KKTC Cumhuriyet Meclisi tarafından 13 Ağustos 1995 tarihinde kabul edilen 51/1995 sayılı Belediyeler Yasası'nın "Belediye Kolluğu" başlıklı dördüncü kısmının "Kolluğun Niteliği" başlıklı 69'uncu maddesinde;

"Belediye kolluğu, Beldenin düzenini ve Belde halkının sağlık ve esenliğini korumak ve yetkili organların bu amaçla alacakları karar ve önlemlerin yürütülmesini sağlamakla, Belediye suçlarının işlenmesini önleyici önlemleri almakla ve işlenen Belediye suçlarını takiple yükümlü üniformalı bir özel kolluk kuvvetidir."

şeklinde ifade edilen bir belediye kolluğu tanımı bulunmaktadır (Kıbrıs Türk Belediyeler Birliği, 2024). Bu çerçevede belediye kolluğu ile özel güvenliğin yetki ve sorumluluklarının belirli alanlarda kesiştiği, bu sebep ile yapılacak düzenlemelerde görev alan keşişimin yetki karmaşasına neden olabileceği hususunun dikkate alınmasının önemli olduğu değerlendirilmektedir.

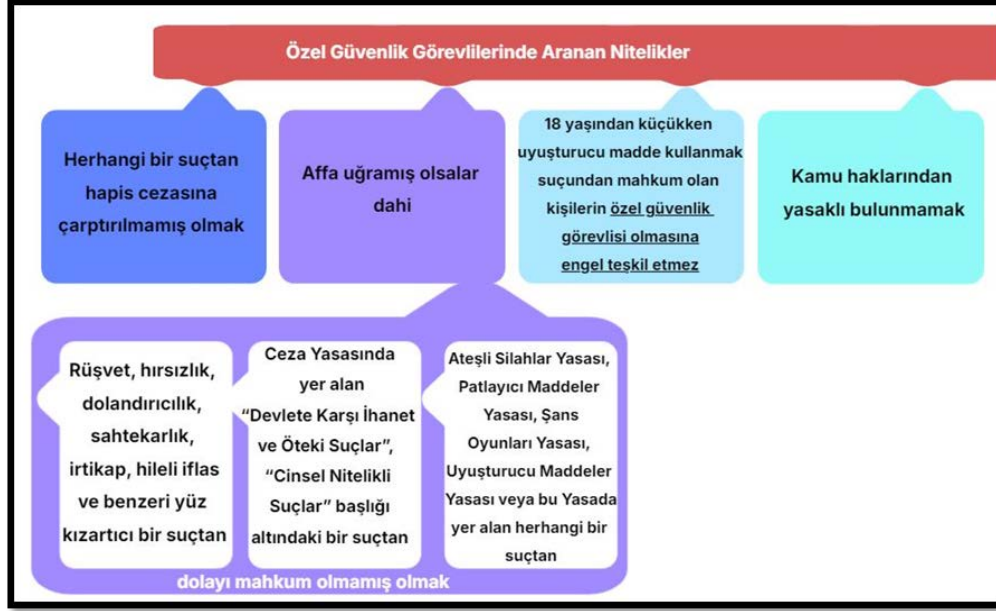
Aynı yasanın "Belediye Kolluğuna Karşı Gelenler" başlıklı 79'uncu maddesi; "Görevlerini yaparken Belediye kolluğuna karşı gelenler, genel kolluk mensuplarına karşı koyanlar gibi ceza görürler." hükmü amirdir. Benzer şekilde aynı yasanın "Belediye Kolluğunun Görevleri" başlıklı 74'üncü maddesinin (d) fıkrasında; "Diğer genel veya özel kolluk kuruluşları ile işbirliği yapmak" ve (f) fıkrasında "Polis Genel Müdürlüğüne bağlı trafik örgütünün görevlerinin yerine getirilmesinde, bu örgütle işbirliği yapmak ve onlara yardımcı olmak." hükümleri yer almaktadır.

Bu tanım ve maddelerden yola çıkıldığında, belediye kolluğunun özel güvenlik ile büyük ölçüde benzerlikler taşıdığı görülmektedir. Bu benzerlikler dikkate alındığında KKTC'de özel güvenlik eğitimi ile ilgili düzenleme ve özel güvenlik eğitiminin, yükseköğretim kurumları tarafından verilmesi kapsamında adayların, belediye kolluğu olarak da çalışabilecek yeterliliklere sahip olacak şekilde eğitilmesinin önemli olduğu değerlendirilmektedir.

KKTC'de Özel Güvenlik Görevlilerinde Aranılan Nitelikler

33/2017 sayılı Özel Güvenlik Hizmetleri Yasası'nın "Özel Güvenlik Görevlilerinde Aranılan Nitelikler" başlıklı 10'uncu maddesine göre; ÖGG adayları, on sekiz yaşını doldurmuş ve en azından lise veya dengi bir okuldan mezun olmalıdır. Erkek adaylar, askerlik hizmetini yapmış olmalı veya askerlikten muaf olmalıdır.

ÖGG adaylarında aranılan nitelikler arasında dikkat çeken bir diğer madde, on sekiz yaşından önce uyuşturucu kullanma suçundan ceza almanın ÖGG olmaya engel teşkil etmemesidir. Yağcı (2024), Yasanın bu maddesinin uygunluğu hakkında değerlendirmelerde bulunmuş ve çeşitli tartışmalara neden olabileceğine vurgu yapmıştır.

Şekil 1: KKTC’de ÖGG Adaylarında Aranılan Nitelikler (Yazarlar Tarafından Oluşturulmuştur).

Araştırmanın Amacı

Özel güvenlik ve koruma ön lisans eğitim programı önerisinin, iki temel dayanağı aşağıda belirtilmiştir.

33/2017 sayılı Özel Güvenlik Hizmetleri Yasası’nın “Özel Güvenlik Eğitimi” başlıklı 11’inci maddesinin 2’nci fıkrasında yer alan;

Yükseköğretim kurumlarının güvenlikle ilgili fakülte ve meslek yüksekokullarından mezun olanlar ile fakülte veya meslek yüksekokullarının güvenlikle ilgili bölümlerinden mezun olanlar, özel güvenlik temel eğitimi şartı aranmaksızın yapılacak sınavlara katılabilirler.

Özel Güvenlik Eğitim Tüzüğü’nün “Sınav Usulü” başlıklı 8’inci maddesinin 2’nci fıkrasında yer alan;

Özel güvenlik eğitimi sonunda yapılacak olan sınava, bu Tüzüğün 12’nci maddesi kurallarına uygun olarak temel eğitim veya yenileme eğitimine devam eden adaylar katılabilir. Ancak, yükseköğretim kurumlarının güvenlikle ilgili fakülte ve meslek yüksekokullarından mezun olanlar ile fakülte veya meslek yüksekokullarının güvenlikle ilgili bölümlerinden mezun olanlar, özel güvenlik temel eğitimi şartı aranmaksızın yapılacak sınavlara katılabilirler.

ifadeleri ile KKTC’de yükseköğretim kurumlarının “Özel Güvenlik ve Koruma” ön lisans veya lisans programı açması mümkündür. Ancak YÖDAK üzerinden yapılan incelemelerde, özel güvenlik alanında mevcut bir bölüm bulunmadığı görülmektedir (Yağcı ve Güney, 2022; YÖDAK, 2024). Bu durum, özel güvenlik alanındaki eğitim ihtiyaçlarının belirlenmesi ve mevcut eğitim programlarının geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir. Hızla değişen koşullara uyum sağlamak ve hem kamu hem de özel sektörde en iyi hizmeti sunmak için çaba sarf etmek, KKTC gibi turizm ve eğitim alanında öne çıkan bir ada ülkesi için bir tercih değil, bir zorunluluk olarak değerlendirilmektedir. KKTC’de özel güvenlik sektörünün ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, ÖGG için sektörde uzmanlaşabileceği uzmanlık

alanlarını belirlemeyi ve eğitimin kalitesini artırmayı hedefleyen bir KKTC yükseköğretim kurumları bünyesinde “Özel Güvenlik ve Koruma” ön lisans programı önerisi sunmak, bu çalışmayı alanda yapılmış ilk araştırmalardan biri haline getirmesi açısından da önemlidir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. KKTC’de özel güvenlik yasasının durumu nedir?
2. KKTC’de özel güvenlik eğitiminin mevcut durumu nasıldır?
3. KKTC’de özel güvenlik sektörü için uzmanlık alanları önerisinde bulunmak.
4. KKTC’de özel güvenlik ve koruma programı için önerilerde bulunmak.
5. Özel güvenlik ve koruma programı müfredat taslak önerisinde bulunmak.

Yöntem

Nitel araştırma, “Gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, alguların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik bir süreç.” olarak tanımlanabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Bu araştırma, nitel araştırma deseni esas alınarak “doküman incelemesi modeli” ile yapılandırılmıştır. Doküman analizi, araştırmanın hedeflerine yönelik verilere ulaşmak için belgelerin incelenmesi ile gerçekleştirilir (Çepni, 2021). Mevcut araştırma, ikincil veri kaynaklarına dayanmaktadır. KKTC özel güvenlik sektörünün gelişimini desteklemek ve nitelikli iş gücü yetiştirmek amacıyla özel güvenlik eğitimi üzerine yapılan bilimsel araştırmalar, Özel Güvenlik Hizmetleri Yasası (33/2017 Sayılı Yasa) çerçevesindeki “Özel Güvenlik Eğitimi” bölümü, Özel Güvenlik Hizmetleri Eğitim Tüzüğü, raporlar ve resmi web sitelerinden elde edilen veriler dikkate alınarak ortak bulgular değerlendirilmiştir. Elde edilen bilgiler, KKTC özel güvenlik eğitimine uyarlanarak hem teorik hem de pratik katkı sağlamak hedeflenmiştir.

Bulgular

KKTC’de Özel Güvenlik Yasası

Kamu güvenliğini tamamlayıcı nitelikteki özel güvenlik hizmetlerinin yürütülmesine dair esas ve usulleri belirlemek, özel güvenlik izni vermek, bu hizmetleri sunacak kişi ve kuruluşların ruhsatlandırılması ve denetlenmesi ile ilgili düzenlemeleri yapmak amacıyla Özel Güvenlik Hizmetleri Yasası (33/2017 Sayılı Yasa), Resmi Gazete’de yayımlanarak 2017 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu yasa çerçevesinde gerekli işlemlerin gerçekleştirilmesi için İçişleri Bakanlığı bünyesinde bir Özel Güvenlik Birimi kurulmuştur. Bu birim, özel güvenlik izni, özel güvenlik faaliyet izni ve özel güvenlik birimi kurma başvurularını kabul etmekte ve gelen başvuruları, soruları ve itirazları ilgili yasal çerçevede oluşturulan Özel Güvenlik Komisyonu’na iletmektedir. Özel Güvenlik Komisyonu, ilgili yasada belirtilen konularda karar almak amacıyla toplanır ve komisyon, bir başkan ile dört üyeden oluşur. Komisyonun başkanı, Bakan tarafından atanan Bakanlık Müsteşarı ya da Müsteşar düzeyinde bir kamu

görevlisidir. Üyeler arasında, özel güvenlik hizmeti verilecek yerin bulunduğu ilçenin Kaymakamı, Polis Genel Müdürü ya da en az Müdür Muavini rütbesinde bir temsilci, Başsavcının atayacağı en az Savcı düzeyinde bir temsilci ve Güvenlik Kuvvetleri Komutanı tarafından atanacak en az Binbaşı rütbesinde bir temsilci bulunmaktadır.

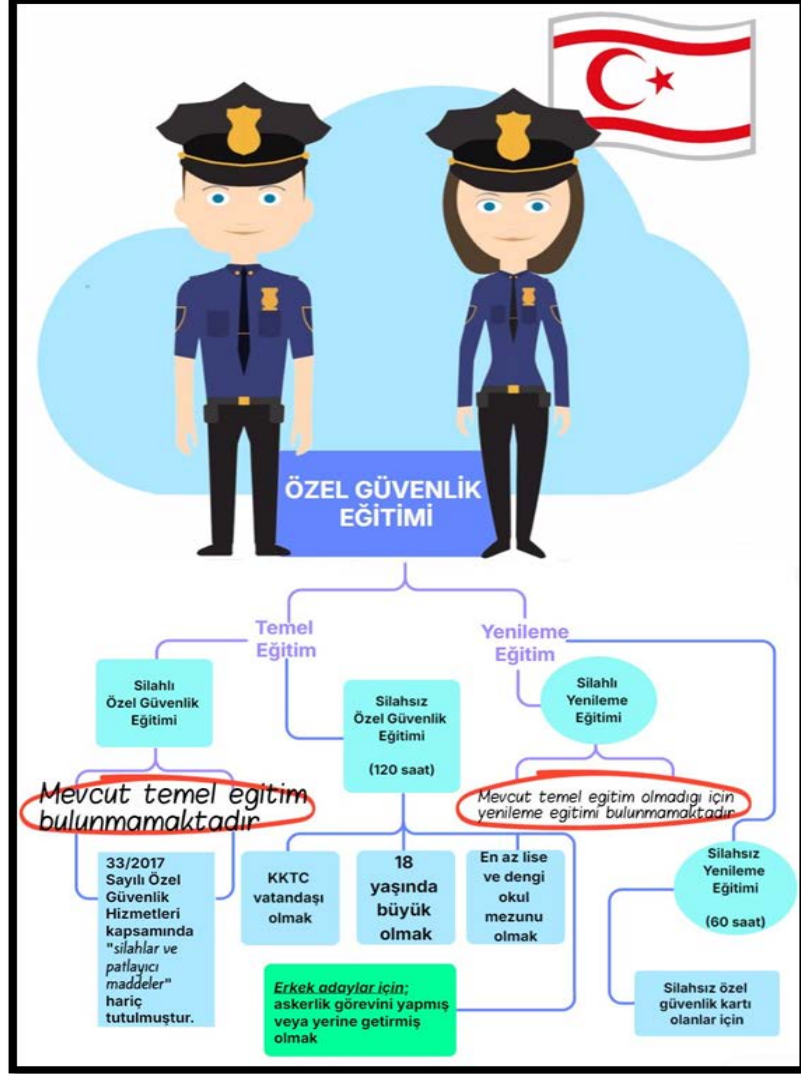
“Özel Güvenlik Hizmetleri Yasası (33/2017 Sayılı Yasa)”, “Özel Güvenlik Hizmetleri Tüzüğü”, “Özel Güvenlik Hizmetleri Eğitim Tüzüğü” ve “Özel Güvenlik Hizmetleri Üniforma Tüzüğü” ile özel güvenlik hizmetleri, bir yasa ve üç tüzük aracılığıyla profesyonel bir meslek dalı hâline getirilmiştir. Bu düzenlemeler, istihdam olanakları yaratmada önemli bir rol oynamıştır. 33/2017 sayılı Yasa, ÖGG olmak isteyen bireylere temel kursların yanı sıra modüler eğitim zorunluluğu da getirmiştir.

KKTC’de Özel Güvenlik Eğitimi

33/2017 sayılı Özel Güvenlik Hizmetleri Yasası’nın “Özel Güvenlik Eğitimi” başlıklı 11’inci maddesinin 3. fıkrasında; “özel güvenlik temel ve yenileme eğitimleri, Polis Genel Müdürlüğü tarafından verilir” hükmü yer almaktadır. Bu yasa kapsamında, ateşli silahlar ve patlayıcı maddeler hariç tutulmuştur. ÖGG adayları, silahlı veya silahsız sertifika arasında bir ayırım yapılmaz ve ateşli silah kullanamazlar. Bu bağlamda KKTC’de özel güvenlik eğitimi sadece silahsız olarak verilebilmektedir.

33/2017 sayılı Özel Güvenlik Hizmetleri Yasası’nın “Özel Güvenlik Eğitimi” başlıklı 11’inci maddesinin 1’inci fıkrasına göre; özel güvenlik temel eğitimi, teorik ve pratik eğitim içeren toplam yüz yirmi ders saatinden; yenileme eğitimi ise altmış ders saatinden az olmamak üzere düzenlenmektedir.

Polis Genel Müdürlüğü tarafından ÖGG adaylarına verilecek zorunlu dersler, Özel Güvenlik Eğitim Tüzüğü’nün “Müfredat ve Eğitim” başlıklı 7’nci maddesinde 9 ders zorunlu olarak belirtilmiştir. Özel güvenlik eğitimi derslerini genel olarak incelendiğinde; “Özel Güvenlik Hukuku ve Kişi Hakları Eğitimi”, “Uyuşturucu Madde Bilgileri Eğitimi”, “Etkili İletişim Eğitimi” ve “Polisle İlişkiler Eğitimi” dersleri tamamen teorik bilgilerin aktarıldığı derslerdir. “Güvenlik Sistem ve Cihazları Eğitimi” ise tamamen pratik bir derstir. “Güvenlik Tedbirleri Eğitimi”, “İlk Yardım Eğitimi”, “Yangın Güvenliği ve Doğal Afetlerde Müdahale Yöntemleri Eğitimi” ve “Kalabalık Yönetimi Eğitimi” ise hem teorik hem de pratik derslerdir. Temel kursların yanı sıra, ÖGG’lerin belirli alanlarda daha etkili çalışabilmeleri için ek eğitim modüllerine de ihtiyaç vardır. Eğitim modülleri genel olarak incelendiğinde, “Modül 1-Güvenlik Bilinci Eğitimi”, “Modül 2-Hava Alanı Güvenliği Eğitimi”, “Modül 3-Personel, Yolcu, Kabin ve Uçak Altı Bagajı ile Eşyaların Taranması Eğitimi”, “Modül 14-Havacılık Güvenliği Yönetimi ve Eğitimlerinin Eğitimi”, “Modül 16-Tehlikeli Maddeler Eğitimi”, “Modül 18-İletişim ve Beden Dili Eğitimi”, “Modül 19-Yönetim ve Liderlik Eğitimi” ile “Modül 20-Kriz Yönetimi Eğitimi” gibi ek modüller sayesinde, ÖGG’ler, görev yaptıkları alanlarda daha verimli ve bilgili hâle gelmektedir.

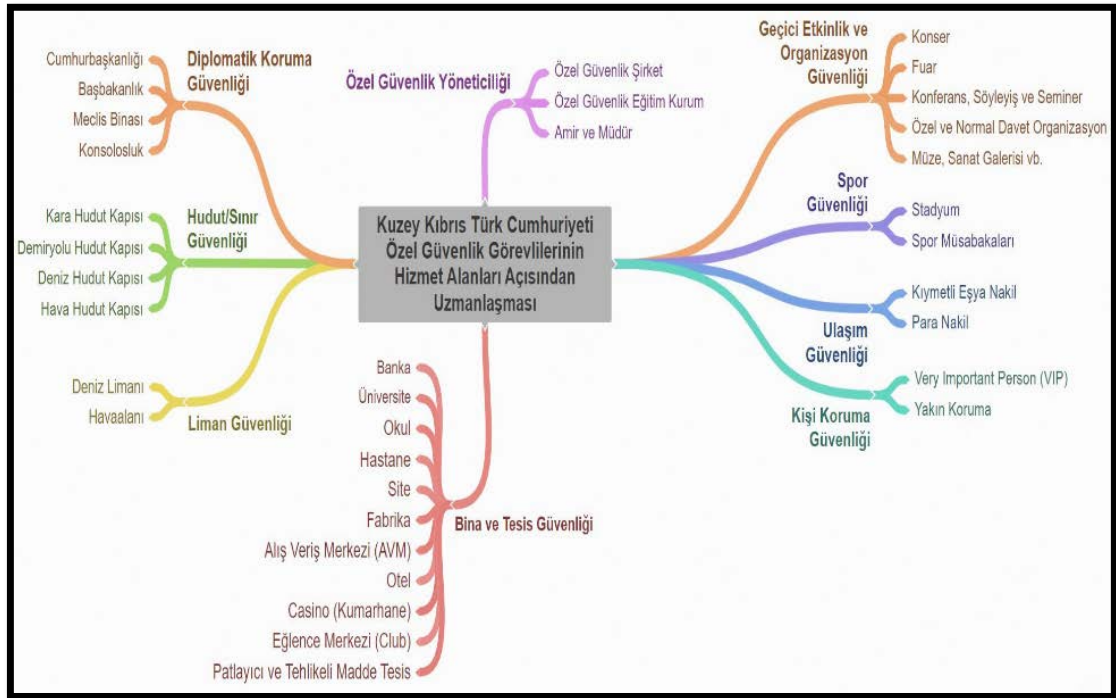

Şekil 2: KKTC’de Özel Güvenlik Eğitimi Sınıflandırması (Yazarlar Tarafından Oluşturulmuştur).

Özel Güvenlik Hizmet Sektörüne Göre Uzmanlık Alanları Önerisi

Zamanla artan ihtiyaçlar doğrultusunda, özel güvenlik hizmetleri kapsamı genişlemiş ve günümüzde neredeyse her alanda genel kolluk kuvvetlerine destek sağlayan bir rol üstlenmektedir (Alkan, 2024). Bu bağlamda, ÖGG’lerin hizmet alanları açısından uzmanlaşmasının, görevlerini daha etkin ve verimli bir şekilde yerine getirebilmelerini sağlayacağı düşünülmektedir. ÖGG’lerin görevlerini profesyonel bir şekilde yerine getirebilmeleri için gerekli olan temel ve teknik bilgi, beceri, tutum ve davranış gibi yetkinliklerin ayrıntılı olarak belirlenmesi ve bu yetkinliklere dayalı olarak uzmanlık alanlarının oluşturulması gerekmektedir (Aras, 2018). Uzmanlık alanlarını belirlemek amacıyla ada ülkelerinin özel güvenlik yasaları, eğitim sistemi ve bu ülkelerdeki özel güvenlik sektörünün ihtiyaçlarına yönelik yapılmış bilimsel çalışmalar incelenmiştir. KKTC de bir ada ülkesi olması nedeniyle, ada ülkelerinin özel güvenlik sistemlerini araştırmak daha uygun görülmüştür. Kim ve Lee (2008) tarafından yapılan çalışmada, özel güvenlik sektörünün başarısının, sahada güvenlik hizmeti sunan ÖGG’lerin

uzmanlığına bağlı olduğu sonucuna varılmıştır. Kim (2010) tarafından yapılan çalışmada, özel sektör ile polis arasında etkin bir işbirliği sistemi kurma zorluğunun temel çözümünün, özel güvenliğe yönelik algının artırılması ve uzmanlaşmanın sağlanması gerektiği ifade edilmiştir. Lee (2019) tarafından yapılan çalışmada, uzmanlaşmış güvenlik sektörünün etkin bir şekilde hizmet sunarak müşteri taleplerine uygun yanıt verebileceği vurgulanmaktadır. Choi (2024) tarafından yapılan çalışmada, özel güvenlik eğitimine ilişkin mevzuat politikalarındaki değişikliğin, özel güvenlik uzmanlaşması hedeflerine ulaşmak için en kolay ve başlangıç noktası olacağı vurgulanmıştır. Benzer şekilde, başka ada ülkelerinde ÖGG'lerin profesyonelleşmesi için uzmanlaşma ve eğitimlerinin iyileştirilmesi gerektiği görülmektedir. Bu bağlamda, KKTC'de özel güvenlikten sorumlu kamu otoritesi, öncelikle elemanlı özel güvenlik hizmetlerinde öngörülen uzmanlık alanlarını belirlemeli ve bu hizmetten faydalanan yerleri bu kapsamda sınıflandırmalıdır. Uzmanlık alanlarının belirlendiği yerler, geçici etkinlik ve organizasyon güvenliği, bina ve tesis güvenliği, özel güvenlik yöneticiliği, spor güvenliği, ulaşım güvenliği, kişi koruma güvenliği, hudut/sınır güvenliği, liman güvenliği ve diplomatik koruma güvenliği gibi hizmet dallarında toplanmalıdır.

Şekil 3: KKTC'de ÖGG'lerin Hizmet Alanına Göre Uzmanlaşma Önerisi (Yazarlar Tarafından Oluşturulmuştur).

Özel güvenlik planlaması ülkelerin mevcut durum ve gelişen ihtiyaçları doğrultusunda belirlenmek durumundadır. Ancak ülkelerin güvenlik planlamalarının aynı şekilde birbirine uyarlanması ya da bir diğer ülkede uygulandığı şekli ile başka bir ülkede aynen hayata geçirilmesi mümkün görünmemektedir. Ayyash (2021) tarafından yapılan çalışmada, özel güvenlik hizmetlerinin kapsamının

geniş olduğu ve her şirketin uzmanlık düzeyine göre farklılıklar gösterdiği ifade edilmiştir. Önerilen özel güvenlik uzmanlık alanlarının bir kısmı ada ülkelerinde genel olarak uygulanmakla birlikte, KKTC'nin ihtiyaçlarına göre tanımlanmıştır.

“Geçici Etkinlik ve Organizasyon Güvenliği”; konser, fuar, konferans, söyleşi, seminer, özel ve normal davet organizasyonları ile müze ve sanat galerisi gibi etkinliklerde güvenliği sağlamak, katılımcıların güvenliğini sağlamak, organizasyon alanını düzenlemek ve olası acil durumlara müdahale etmek, etkinlik alanındaki giriş ve çıkışları kontrol etmek, yetkisiz kişilerin girmesini engellemek olarak belirlenmiştir.

“Bina ve Tesis Güvenliği”; banka, üniversite, okul, hastane, alışveriş merkezi (AVM), site, otel, gazino/casino (kumarhane), eğlence merkezi (club), patlayıcı ve tehlikeli madde tesisleri gibi binalarda güvenlik hizmetlerini sağlamak. Bina içi ve çevresindeki güvenlik önlemlerini uygulamak, giriş-çıkışları kontrol etmek ve güvenlik kameralarını izlemek. Olası bir acil durumlar için tahliye planlarını uygulamak ve genel kolluk birimleri ile koordineli çalışmak. Tehlikeli madde tesislerinde, güvenlik protokollerine uygun olarak güvenliği sağlamak ve risk analizleri yapmak, şeklinde belirlenmiştir.

“Özel Güvenlik Yöneticiliği”; özel güvenlik şirketlerinde, özel güvenlik eğitim kurumlarında veya amir/müdür/şef/sorumlu pozisyonlarında yönetim görevlerini üstlenmek. Güvenlik ekibinin eğitim ihtiyaçlarını belirlemek ve eğitim programlarını düzenlemek. Güvenlik politikalarını oluşturmak, uygulamak ve ekiplerin bu politikalara uyumunu denetlemek. Güvenlik operasyonlarını koordine etmek, raporlar hazırlamak ve performans değerlendirmeleri yapmak. Eksik hususları yerinde ve anında fırsat eğitimleri ile gidermek.

“Spor Güvenliği”; stadyum ve spor müsabakalarında güvenliği sağlamak; taraftar gruplarını düzenlemek, içki ve tehlikeli maddelerin stadyuma girişini engellemek, acil durum planlarını uygulamak ve gerekirse olaylara hızlı bir şekilde müdahale etmek, stadyum içindeki düzeni sağlamak, olarak belirlenmiştir.

“Ulaşım Güvenliği”; taşıma işlemleri sırasında güvenlik protokollerine uyum sağlamak ve riskleri minimize etmek. Eşya ve para taşıma araçlarının güvenliğini kontrol etmek ve nakil sırasında olası tehlikelere karşı önlem almak.

“Kişi Koruma Güvenliği”; VIP (Very Important Person) ve yakın koruma hizmetleri sunmak. Koruma altındaki kişilerin güvenliğini sağlamak, seyahat ve sosyal etkinlikler sırasında tehlikeleri önceden tahmin etmek ve gerekli önlemleri almak, kişiyi tehditlerden korumak için güvenlik taramaları yapmak ve potansiyel riskleri değerlendirmek, şeklindedir.

“Hudut/Sınır Güvenliği”; kara, demiryolu, deniz ve hava hudut kapılarında güvenliği sağlamak, sınır geçişlerini kontrol etmek, kaçakçılığı ve yasa dışı geçişleri önlemek, sınır bölgelerinde devriye gezmek ve güvenlik protokollerine uygun şekilde hareket etmektir.

“Liman Güvenliği”; deniz ve hava limanlarında güvenlik hizmetlerini sağlamak, liman bölgelerinde giriş-çıkışları kontrol etmek, tehlikeli maddeleri izlemek ve güvenlik taramalarını yapmak, liman operasyonları sırasında acil durumlara müdahale etmek ve güvenlik protokollerini uygulamak, olarak belirlenmiştir.

“Diplomatik Koruma Güvenliği”; Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık ve elçilik/konsolosluk gibi diplomatik binalarda güvenliği sağlamak, diplomatik misyonların ve temsilcilerin güvenliğini sağlamak, protokol kurallarına uygun hareket etmek. Diplomatik ziyaretlerde güvenlik önlemlerini koordine etmek ve acil durum planlarını uygulamaktır.

Bu görev tanımları, ÖGG’lerin uzmanlık alanlarına göre iş tanımlarını netleştirilebilir ve her alanın kendine özgü gereksinimlerini belirtilebilir. Bu görev tanımları, ilerleyen dönemde ihtiyaçlar doğrultusunda geliştirilebilir ve değiştirilebilir.

Özel Güvenlik ve Koruma Programı Önerisi

33/2017 sayılı Özel Güvenlik Hizmetleri Yasası’nın 11’inci maddesinin 2’nci fıkrası ve Özel Güvenlik Eğitim Tüzüğü’nün 8’inci maddesinin 2’nci fıkrası doğrultusunda, yükseköğretim kurumlarının güvenlikle ilgili fakülteleri ve meslek yüksekokulları bünyesinde “Özel Güvenlik ve Koruma Ön Lisans Programı” gibi programların varlığı, bu alandaki eğitimlerin önemini artırmaktadır. Bu nedenle, ÖGG’lere verilen eğitimin önemi de artmaktadır. Yasa uyarınca, güvenlikle ilgili fakülte ve meslek yüksekokullarından mezun olanlar, temel özel güvenlik eğitimi alma zorunluluğu olmaksızın sınavlara katılabilmektedir. Ancak, Yağcı ve Güney (2022) tarafından yapılan çalışmada, KKTC’deki yükseköğretim kurumlarında özel güvenlikle ilgili bölümlerin olmadığı ifade edilmiştir.

Özel güvenlik ve koruma programı; güvenlik sektöründeki değişimleri yakından takip eden, teknolojik gelişmelere ayak uyduran ve saha çalışmalarında kullanılacak tekniklere hâkim ÖGG adaylarının, problem çözme ve analitik düşünme becerilerine sahip olmalarını sağlayan belirli yasa, tüzük ve yönetmeliklerle tahkim edilmiş akademik bir programdır (Doğan, 2019). Özel güvenlik sektörünün ihtiyaç duyduğu kalifiye ÖGG’leri yetiştirmeyi hedeflemektir. Meslek yüksekokullarının özel güvenlik ve koruma programından mezun olan öğrenciler, özel güvenlik temel eğitimi veren kurumlara başvurarak yeniden eğitim almalarına gerek kalmadan, okullarında aldıkları 2 yıllık eğitimle silahsız ÖGG olma hakkı kazanmaktadır. Özel güvenlik programından mezun olmak, silahsız özel güvenlik kimlik kartı alma imkânı sunmaktadır. Adaylar; MYO diplomalarını ibraz ederek, kimlik için gereken harcı ve evrakları tamamlayarak özel güvenlik kimlik kartlarını alabilmektedirler. Bu yolla daha nitelikli ve kapsamlı bir eğitimden geçmiş kişilerin, ÖGG olarak çalışmasının önü açılmakta ve daha kaliteli bir güvenlik hizmeti verilmesi mümkün hâle gelmektedir.

KKTC üniversitelerinde okutulmak üzere KKTC vatandaşları için özel güvenlik ve koruma ön lisans bölümü için yeni bir model önerisi sunulmuştur. Programın içeriği, YÖDAK ve MEB tarafından belirlenen yasalar ve yönetmeliklere uygun olarak tasarlanmıştır.

Bu modelin amacı, KKTC üniversitelerinde özel güvenlik ve koruma alanında nitelikli ve yetkin, alanında uzmanlaşmış ÖGG yetiştirmektir. Öğrencilere hem teorik hem de pratik bilgi ve beceriler kazandırarak, özel güvenlik sektöründe etkili ve verimli bir şekilde görev alabilecek bireyler yetiştirmeyi hedeflemektedir. Ayrıca sektördeki güncel gelişmeleri takip edebilen, problem çözme yeteneklerine sahip ve uygulamalı deneyim kazanmış profesyonellerin yetiştirilmesi amaçlanmaktadır. Özel güvenlik ve koruma ön lisans programında eğitim almak, bireylere güvenlik sektöründe başarılı bir kariyer için gerekli bilgi ve becerileri kazandırmaktadır. Özel güvenlik ve koruma eğitimi süresince öğrencilere; temel güvenlik prensipleri, güvenlik sistemleri ve teknolojileri, kriz yönetimi, iletişim becerileri, yasal düzenlemeler, özel güvenlik etiği, güvenlik teknolojileri ve ekipmanları ile uygulamalı eğitimler sunmaktadır. Program, olay senaryoları ve simülasyonlar aracılığıyla problem çözme becerilerini geliştirmeyi, iletişim ve koordinasyon yeteneklerini güçlendirmeyi hedeflemektedir. Uygulama sürecinde, öğrenciler özel güvenlik şirketlerinde staj yaparak gerçek dünya deneyimi kazanmakta ve aldıkları eğitimlerin pratiğini uygulama fırsatı bulmaktadır. Ayrıca öğrencilerin sorumluluk bilinci, olaylara müdahale yeteneği, insan ilişkileri yönetimi ve risk değerlendirmesi gibi becerileri geliştirilirken, öz disiplin ve öz kontrol gibi bireysel özellikleri de ön planda tutmasını sağlar. Bu beceri ve özellikler, güvenlik sektöründe başarılı bir kariyer için kritik öneme sahiptir.

Akademik personel seçiminde, yüksek lisans veya doktora yapmış, güvenlik alanında deneyimi olan adaylar tercih edilmektedir. Alanında deneyimli öğretmenler, öğrencilere hem teorik bilgi hem de pratik beceriler kazandırmak için özenle seçilmelidir. Programın etkili bir şekilde yapılandırılması için, düzenli değerlendirme ve akreditasyon süreçleri de uygulanmalıdır.

Öğrenci kabulü, KKTC Yükseköğretim Yasası ve Özel Güvenlik Hizmetleri Yasası uyarınca gerçekleştirilmektedir. KKTC vatandaşı olanlar ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları, belirli koşullar altında programa başvurabilirler. Öğrencilerin kayıt sırasında adli suç kaydının olmaması, belirli fiziksel uygunluk şartlarını sağlaması ve tam teşekküllü bir devlet hastanesinden sağlık raporu alması gerekmektedir. Tüm bu süreçler, nitelikli ÖGG yetiştirilmesini hedeflemektedir. Türkiye’deki özel güvenlik ve koruma ön lisans programlarına yerleşme ve özel güvenlik ve koruma ön lisans derecesi alma süreci, yazarlar tarafından Yağcı (2023: 769) temel alınarak ve mevzuat değişikliklerine uygun olarak güncellenerek Şekil 4’te sunulmuştur.

Şekil 4’e bakıldığında, özel güvenlik ve koruma ön lisans programının eğitim süresinin dört yarıyıl (iki yıl) olduğu görülmektedir. Bu süre zarfında öğrencilere sunulan derslerden başarılı olmaları ve 120 Avrupa Kredi Transfer Sistemi (AKTS)’ye sahip olmaları beklenmektedir. Öğrenciler, üç yarıyıldaki ders programını ve dördüncü yıldaki uzmanlık stajını başarıyla tamamlayarak “Özel Güvenlik ve Koruma Ön Lisans Diploması” almaya hak kazanmış olurlar. Bu süreçte KKTC’de özel güvenlik eğitimi verme konusunda YÖDAK tarafından yetkilendirilecek üniversitelerin Bologna Sürecine dâhil olanlardan seçilmesinin önemli olacağı düşünülmektedir.

Şekil 4: Ön Lisans Diploma Derecesine Sahip Olma Süreci (Yağcı, 2023 Esas Alınarak Yazarlar Tarafından Geliştirilmiştir).

Özel Güvenlik ve Koruma Programı Müfredat Taslak Önerisi

Bu müfredat önerisi ile öğrencilerin özel güvenlik alanında kapsamlı bir eğitim almasının ve hem teorik hem de pratik becerilerini geliştirmelerinin sağlanacağı değerlendirilmektedir. Yağcı (2024), özel güvenlik ve koruma ön lisans programı için 3+1 eğitim modelinin faydalı olacağını değerlendirmektedir. Bu doğrultuda, özel güvenlik ve koruma programı müfredat taslak önerisi 3+1 eğitim modeli esas alınarak hazırlanmıştır. İlk üç yarıyıldan teorik, pratik ve uzmanlık (teknik) dersleri ve son yarıyıldan yapılacak staj ile öğrencilerin gerçek dünyadaki uygulamalarla deneyim kazanmaları beklenmektedir. Geliştirilmiş müfredat önerisi, dönemler hâlinde sunulmuştur. Birinci yarıyıl (güz dönemi) için temel bilgiler ve giriş dersleri Tablo 1'de verilmiştir.

1. Yarıyıl (Güz Dönemi)

<i>Ders Adı</i>	<i>İçerik</i>	<i>Hedef</i>
Özel Güvenlik Hukuku ve Kişi Hakları	Güvenlik hizmetlerine ilişkin ulusal ve uluslararası hukuki düzenlemeler, kişi hakları, yasal düzenlemeler ve uygulamalar ile güvenlik sektöründeki rolü	Güvenlik hizmetlerine ilişkin hukuki çerçevede bilgi sahibi olma ve kişi hakları konusunda bilgi edinmelerini temin etmek
Güvenlik Mesleği Etiği ve Genel Güvenlik Bilgisi	Güvenlik mesleğinde etik kurallar, profesyonellik standartları, genel güvenlik bilgileri, güvenlik politikaları ve uygulama	Güvenlik mesleğinde etik standartları öğrenmek ve genel güvenlik bilgilerine sahip olmak
Etkili İletişim ve Psikoloji	İletişim becerileri, etkin dinleme, müzakere teknikleri, kriz iletişimi, insan davranışları ve psikolojik durumlar, kültürel faktörler	Etkili iletişim becerilerini geliştirmek ve kriz anlarında doğru iletişim stratejileri uygulamak
Temel ve Mesleki İlk Yardım	Temel ilk yardım bilgileri, acil müdahale teknikleri, ilk yardım ekipmanları, güvenlik sektörüne özgü ilk yardım uygulamaları	İlk yardım becerilerini öğrenmek, acil durumlarda etkili müdahale edebilmek
Yangın Güvenliği ve Doğal Afetlerde Müdahale	Yangın güvenliği, acil durum yönetimi, doğal afetlere müdahale ve felaket yönetimi protokolleri	Yangın ve doğal afet yönetimi konusunda bilgi sahibi olmak, acil durumlara hazırlıklı olma
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi	Atatürk'ün ilke ve İnkılapları, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu prensipleri	Atatürk İlkeleri ve İnkılaplarının temel prensiplerini anlamak

Tablo 1: Temel Bilgiler ve Giriş Dersleri

Tablo 1'deki derslerin, adayın hem mesleki bilgi ve beceriler geliştirmesine hem de profesyonel ve etik standartlara uygun hareket etmesine yardımcı olmasının yanı sıra, acil durumlarda ve kriz anlarında etkili müdahale yapabilme yeteneği kazandıracakı düşünülmektedir. İkinci yarıyıl (bahar dönemi) için temel bilgiler ve giriş dersleri Tablo 2'de verilmiştir.

2. Yarıyıl (Bahar Dönemi)

<i>Ders Adı</i>	<i>İçerik</i>	<i>Hedef</i>
Polisle İlişkiler	Polis ve özel güvenlik arasındaki rol ve sorumluluklar, yasal çerçeve ve görev sınırları, polisle işbirliği	Polisle işbirliği yaparken gereken yasal bilgi ve protokoller ile acil durumlar ve kriz anlarında polisle nasıl koordinasyon sağlanacağını öğrenmek
Kalabalık Yönetimi	Kalabalık yönetim stratejileri ve teknikleri, genel kollukla etkileşim, kriz yönetimi	Kalabalık yönetimi konusunda bilgi ve uygulama becerilerini geliştirmek
Güvenlik Sistem ve Cihazları	CCTV sistemleri, güvenlik kameraları, alarm sistemleri, erişim kontrol sistemleri.	Güvenlik sistemleri yönetimi konusunda teknik bilgi sahibi olmak

Uyuşturucu Madde Bilgileri	Uyuşturucu maddelerin türleri, etkileri, mücadele yöntemleri, yasal düzenlemeler	Uyuşturucu maddelerle ilgili bilgi edinmek ve mücadele yöntemlerini öğrenmek
Patlayıcı Madde Bilgileri	Patlayıcı maddelerin tanıtımı, türleri ve özellikleri, güvenlik önlemleri ve kontrol	Patlayıcı maddelerle ilgili bilgi ve risk yönetimi becerileri kazanmak
Özel Güvenlik Mesleki İngilizce	Güvenlik sektörü ile ilgili İngilizce terminoloji	Güvenlik sektöründe İngilizce dil becerilerini uluslararası standartlarla uyum sağlamak

Tablo 2: İleri Düzey Güvenlik Bilgileri ve Uygulamalar Dersleri

Tablo 2'deki dersler adayın teknik ve mesleki becerilerini artırarak daha etkili ve bilgili bir profesyonel olmasına katkı sağlayacaktır. Üçüncü yarıyıl (güz dönemi) için temel bilgiler ve giriş dersleri Tablo 3'te verilmiştir.

3. Yarıyıl (Güz Dönemi)		
<i>Ders Adı</i>	<i>İçerik</i>	<i>Hedef</i>
Diplomatik Koruma Güvenliği	Diplomatik koruma prosedürleri, uluslararası diplomatik güvenlik standartları, kriz yönetimi	Diplomatik koruma güvenliği konularında bilgi ve uygulama becerileri geliştirmek
Özel Güvenlik Yöneticisi	Güvenlik yönetimi ilkeleri, liderlik ve organizasyon becerileri, güvenlik yöneticiliği, stratejik planlama	Güvenlik yönetiminde liderlik ve organizasyon becerilerini geliştirmek
Limani Güvenliği	Havaalanı ve deniz limanı güvenliği ve uygulamaları, ISPS Kodu, yolcu güvenliği, bagaj ve yük kontrolü yönetimleri	Havaalanı ve deniz liman ve güvenliği konularında bilgi ve beceri geliştirmek
Hudut/Sınır Güvenliği	Sınır güvenliği stratejileri, kontrol noktaları, kaçakçılık ve sınır güvenliği yönetimi, sınır güvenliği uygulamaları	Sınır güvenliği ve uygulama stratejileri konusunda bilgi ve beceri edinmek
Spor Güvenliği	Güvenlik taramaları ve bilet kontrolleri, stadyum içi güvenlik, müsabaka güvenliği, taraftar yönetimi, spor etkinliklerinde güvenlik yönetimi	Spor etkinliklerinde güvenlik yönetimini öğrenmek ve uygulamak
Kişisel Koruma Güvenliği	VIP koruma ve kişisel güvenlik güvenlik yönetimi	VIP koruma ve kişisel güvenlik planlarını uygulamak
Bina ve Tesis Güvenliği	Bina ve tesis güvenliği yönetimi, bina ve tesis güvenlik sistemleri, güvenlik önlemleri	Bina ve tesis güvenliği yönetimini öğrenmek ve uygulamak
Ulaşım Güvenliği	Nakil araçlarının güvenliği, kontrol ve denetim, güvenlik prosedürleri, kıymetli eşya ve para nakil yöntemleri, eskort sistemleri ve risk analizi	Ulaşım güvenliği alanında bilgi ve uygulama becerisi kazanmak

Geçici Etkinlik ve Organizasyon Güvenliği	Ziyaretçi yönetimi, organizasyon yönetimi, etkinlik ve organizasyon güvenlik protokolleri, karabalık yönetimi, acil güvenlik konusunda bilgi ve durum ve etkinlik planları	Etkinlik ve organizasyon güvenliği konusunda bilgi ve beceriler kazanmak
--	--	--

Tablo 3: Uzmanlık Alanları ve Uygulamaları Dersleri

Tablo 3'teki dersler çeşitli uzmanlık alanlarında bilgi ve beceri kazanmasını sağlar ve profesyonel gelişimini destekler nitelikte olduğu öngörülmektedir. 4. Yarıyıl (Bahar Dönemi) staj uygulaması Tablo 4'te verilmiştir.

4. Yarıyıl (Bahar Dönemi)		
<i>Ders Adı</i>	<i>İçerik</i>	<i>Hedef</i>
Uzmanlık Stajı	Sektördeki uygulamalar, raporlama ve değerlendirme süreçleriyle, öğrenilen teorik bilgilerin pratikte uygulanması ve gerçek iş ortamında deneyimi	Teorik bilgilerin gerçek iş ortamında pratikte uygulanması ve sektörde deneyim kazanılması

Tablo 4: Staj Uygulaması

Tablo 4'teki son yarıyıl uzmanlık stajı, öğrencilerin mezuniyet sonrası iş dünyasında başarılı olabilmeleri için gerekli bilgi, beceri ve deneyimi kazanmalarını sağlar. Ayrıca, teorik bilgilerin gerçek dünya uygulamalarıyla pekiştirilmesine yardımcı olur ve mesleki gelişimleri açısından önemli bir adımdır.

Bu müfredat taslağı, KKTC'deki özel güvenlik ve koruma programı önerisi için eğitimini kapsamlı bir şekilde ele almakta ve öğrencilere hem teorik hem de pratik bilgi sunmaktadır. MEB ve YÖDAK tarafından belirlenen yönergeler doğrultusunda güncellenebilir ve geliştirilebilir.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

33/2017 Sayılı “Özel Güvenlik Hizmetleri Yasası ve Özel Güvenlik Eğitim Tüzüğü” incelendiğinde; ÖGG olmak isteyen adayların, yasa kapsamında şartları sağlamaları durumunda Polis Genel Müdürlüğü tarafından eğitim almaları gerekmektedir. Ayrıca havaalanlarında görev yapacak ÖGG adayları temel eğitimin yanında havacılıkla ilgili modüler eğitime tabidir. Limanlarda görevlendirilecek ÖGG'ler için deniz güvenliğiyle ilgili bir modüler eğitime ilişkin bir bilgiye ulaşamamıştır. Alkan ve Töz (2020) çalışmalarında, dünya genelinde Silahlı Özel Deniz Güvenlik Görevlilerinin (SÖDGG) eğitim programlarının standart bir eğitim sürecine dâhil edilmemesi ve güvenlik görevlerinde gereken bilgi ve becerilerin yanı sıra denizcilik konusundaki bilgilerin de önemli olduğunu vurgulamışlardır.

KKTC özel güvenlik eğitimi, yasa kapsamında yılda bir kere eğitimin verildiği ve yükseköğretim kurumlarında güvenlikle ilgi ön lisans veya lisans programlarının bulunmadığı bir yapılanmaya sahiptir. Yasa gereği, silah ve patlayıcı maddeler hariç tutulduğundan özel güvenlik eğitimi, “silahlı” veya “silahsız” olarak ayrılmamaktadır. Polis Genel Müdürlüğü tarafından verilen eğitimde başarılı olanlar, “Silahsız ÖGG” olarak görev alabilmektedirler. ÖGG'ler makul ve orantılı bir şekilde güç kullanma yetkisine sahiptirler. Herhangi bir olay karşısında polise bildirimde bulunma ve polis birimi gelene kadar

güvenliği sağlama sorumluluğu, ÖGG'lere aittir (Yağcı, 2024). Zira bu noktada belediye zabıtasının da benzer görev ve yetkilere sahip olduğu görülmektedir. Bu durum yukarıda da değinildiği gibi görev alanı ve yetki çatışmasına sebep olabilir.

KKTC'de özel güvenlik eğitiminin yeni yapılanma içinde olduğu görülmektedir. Karakurt (2015) çalışmasında, son yıllarda endüstrinin tüm alanlarında olduğu gibi özel güvenlik sektöründe de nicelikten niteliğe geçiş sürecinin başladığını ve bu nedenle işinin ehli meslek elemanlarının yetiştirilmesinin zorunlu hâle geldiğini belirtmektedir. İşverenler, genellikle iletişim becerileri güçlü, kendini iyi ifade edebilen, başkalarının ifadelerini anlayabilen, çözüm üretebilen ve eğitim düzeyi yüksek ÖGG'ler ile çalışmayı tercih etmektedirler. Yağcı ve Güney (2022) tarafından yapılan çalışmada, özel güvenlik sektöründe görev alacak personelin çalışma alanları göz önüne alındığında, insan psikolojisi, davranış bilimleri, iletişim ve sosyal beceriler eğitimi gibi konuların özel güvenlik eğitimlerine dâhil edilmesinin faydalı olacağını vurgulamıştır.

33/2017 Sayılı Özel Güvenlik Hizmetleri Yasası ve Özel Güvenlik Eğitim Tüzüğü'nün, yükseköğretim kurumlarına, özel güvenlik bölümleri açma fırsatı sunduğu tespit edilmiştir. Yağcı (2024) çalışmasında, ÖGG adaylarına daha iyi eğitim verebilmek için KKTC'deki yükseköğretim kurumları bünyesinde "Özel Güvenlik ve Koruma" ön lisans programının açılmasına değinmiştir. Doğan (2019) çalışmasında, özel güvenlik ön lisans eğitimi alan bir kişinin temel eğitim alan kişiden eğitim düzeyinin yüksek olduğunu vurgulamıştır. Yağcı (2023) özel güvenlik eğitimlerinin, "Özel Güvenlik ve Koruma" programları sayesinde daha kalifiye ÖGG'lerin yetişmesine olanak sağladığını vurgulamıştır. Bu bağlamda, yükseköğretim kurumlarında özel güvenlik ve koruma ön lisans programlarının etkinliğini artırmak için mevcut eğitim ve öğretim yöntemlerinin sürekli olarak gözden geçirilmesi ve güncellenmesi gerekmektedir. Eğitim programlarının, sektördeki güncel ihtiyaçları ve gelişmeleri yansıtmak üzere düzenlenmesi, öğrencilerin sektördeki değişimlere daha iyi uyum sağlamalarını ve profesyonel becerilerini artırmalarını sağlayacaktır. Yükseköğretim kurumlarında özel güvenlik ve koruma ön lisans programlarının etkin bir şekilde yürütülmesi için akademik personelin seçiminde belirli ölçütlerin göz önünde bulundurulması önemlidir. Bu bağlamda, akademik personelin yüksek lisans veya doktora derecesine sahip olması, alanla ilgili derinlemesine bilgiye sahip olması açısından önemli görülmektedir. Tosun ve arkadaşları (2024), alanın gelişmesi için bu alan kapsamında lisansüstü derecesine sahip akademisyenlerin üniversitelerin özel güvenlik ve koruma ön lisans programlarında istihdam edilmesinin önemini, aciliyetini ve gerekliliğini belirtmektedir.

Özel güvenlik eğitim yöneticiliği tecrübesi, öğretim metodolojileri ve yönetim konusundaki deneyimler, öğretim kalitesini artıran ve öğrencilerin güncel bilgiler edinmelerine katkı sunan önemli unsurlardır. Pedagojik yetenekler ise, eğitim sürecinin kalitesini artıran ve öğrencilerin mesleki yeterliliklerini geliştiren önemli yeteneklerdir. Bu ölçütlere uygun akademik personel, programların kalitesini yükseltir ve öğrencilerin profesyonel gelişimlerine büyük katkı sağlar. Uçkun ve arkadaşları (2021), özel güvenliğin askerlik veya polislik mesleği olarak görülmemesi gerektiğini ve bu alanda özel olarak yetiştirilmiş akademik personelin önemini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, KKTC yükseköğretim kurumlarında özel güvenlik ve koruma programı için önerilen akademik personel seçiminin, yüksek lisans mezunu ve bu alanda akademik çalışmalar yapmış, ayrıca özel güvenlik eğitim kurumlarında

eğitim yöneticiliği tecrübesi bulunan kişilerden oluşması gerektiği, programın kalitesini artırabilmesi ve öğrencilerin alana özgü en iyi eğitimle donatılmasını sağlaması açısından zorunludur. Bu nedenlerle, özel güvenlik ve koruma alanında akademik personelin bu ölçütlere uygun olarak seçilmesi, sadece programın kalitesini artırmakla kalmayacak, aynı zamanda sektördeki uzmanlaşmış personel ihtiyacının karşılanmasına da önemli bir katkı sağlayacaktır. Doğan (2019), güvenlik hizmetleri içerisinde görev yapan ilgili ön lisans mezunu kişilerin aslında sektörün en büyük eksiği olan uzmanlaşmış personel açığını kapatmada kullanılmaları gerektiğini vurgulamıştır. Aras (2018) çalışmasında, ÖGG'lerin hizmet alanlarında uzmanlaşmasına ve daha kaliteli güvenlik hizmetleri sunmasına yardımcı olmak için yeni eğitim programlarına ihtiyaç duyulduğu sonucuna varmıştır. Alpkutlu (2018), üniversitelerin özel güvenlik ve koruma programlarının, ÖGG adaylarına uzmanlık alanları belirleyerek farklı alanlara yoğunlaşabilmeleri fırsatı vermesi gerektiğini vurgulamıştır. KKTC'de özel güvenlik hizmetleri sektörüne göre dokuz uzmanlık alanı öngörülmüştür. Bu dokuz uzmanlık alanı; geçici etkinlik ve organizasyon güvenliği, bina ve tesis güvenliği, özel güvenlik yöneticiliği, spor güvenliği, ulaşım güvenliği, kişi koruma güvenliği, hudut/sınır güvenliği, liman güvenliği ve diplomatik koruma güvenliği olarak belirlenmiştir. Uzmanlık alanları; KKTC'nin coğrafi konumu ve hizmet sektörünün yanı sıra literatür taraması, yasa, yönetmelik ve tüzükler bağlamında tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca KKTC'ye özgü günlük hayatlara ihtiyaçlar da (turizm, eğitim, kumarhane, gümrük vb.) dikkate alınarak uzmanlık alanları önerileri oluşturulmuştur.

ÖGG'lerin bina ve tesis güvenliği konusunda uzmanlaşması, banka, üniversite, okul, hastane gibi topluca bulunan yerlerde büyük öneme sahip olacaktır. Çünkü bu tür alanlarda güvenlik açıkları daha yüksek olabilir ve potansiyel tehlikeler (yangın, hırsızlık, acil durumlar) daha ciddi sonuçlar doğurabilir. Turhan ve Turan (2012), ortaöğretim kurumlarında en az iki güvenlik görevlisinin bulunması gerektiğini vurgulamıştır. ÖGG'ler, kişisel güvenliği sağlamak, acil durumlara hızlı ve etkili müdahale etmek ve olası tehlikeleri önceden tespit ederek olayların büyümeden kontrol altına alınmasını sağlamak için kritik bir rol oynar. Bu nedenle, güvenlik personelinin sürekli eğitim alması ve güncel güvenlik teknolojilerini takip etmesi, bu tür tesislerde güvenliğin sürdürülebilirliğini artıracaktır. Özellikle KKTC gibi turizmin önemli bir gelir kaynağı olduğu ülkelerde, turizm tesisleri güvenliği son derece önemlidir. Ayrıca KKTC casinoları (kumarhaneleri) yılın her döneminde büyük miktarlarda misafir ağırlamakta ve buralarda yüksek meblağlar el değiştirmektedir.

Özel güvenlik yöneticiliği konusunda uzmanlaşması, güvenlik sistemlerinin etkin ve verimli bir şekilde yönetilmesini sağlar, bu da insanların ve mülklerin korunmasını en üst düzeye çıkarır. Uzmanlaşmış bir güvenlik yöneticisi, riskleri doğru bir şekilde değerlendirip, uygun güvenlik önlemlerini belirleyebilir ve acil durumlarda etkili bir kriz yönetimi yapabilir. Ayrıca, güvenlik personelinin eğitimini düzenleyip, güvenlik protokollerini ve prosedürlerini geliştirebilir, teknolojik yenilikleri takip ederek güvenlik sistemlerini sürekli güncel tutar. Bu uzmanlık, hem güvenlik açıklarını minimize eder hem de güvenlik hizmetlerinin kalitesini artırarak güvenlik ve huzuru sağlar. Acun (2018), eğitici olarak görevlendirilecek kişilerin mesleki yeterliliklerine ek olarak "eğitici eğitim" programına tabi tutulup bu programda nitelikli eğitim almanın, personelin gelişimi açısından sağlıklı olacağını vurgulamıştır.

Spor güvenliği konusunda uzmanlaşma, spor müsabakalarında hem sporcuların hem de izleyicilerin güvenliğini sağlamada kritik bir rol oynar. Spor alanına girişte seyircilerin üstünü ve eşyasını teknik cihazlarla ve lüzumu üzerine el ile arayabilir ve kontrol edebilir (Çiçek ve Kandemir, 2023). Taştan (2019), stadyumlardaki maçlara katılım oranının güvenlik önlemleriyle doğrudan ilişkili olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda uzmanlaşmış ÖGG, stadyumlar, spor salonları ve açık hava spor etkinliklerindeki riskleri doğru bir şekilde değerlendirerek uygun önlemler alır, böylece potansiyel tehlikeleri asgari düzeye indirebilir. Bu hem sahadaki oyuncuların taraftarlar tarafından yaralanma riskini azaltır hem de kalabalık izleyici grupları arasında düzeni ve güvenliğini sağlar. Yücel ve arkadaşları (2018) çalışmalarında, stadyumlarda özel ve kamu güvenlik birimlerinin aldığı iç ve dış güvenlik önlemlerinin genellikle olumlu olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca, acil durumlar ve kriz anlarında hızlı ve etkili müdahale, güvenlik görevlilerinin eğitimine bağlıdır. Taştan (2014), stadyumlarda görevli özel güvenlik birimlerinin yetkilerinin gözden geçirilmesi ve stadyum güvenliği konusundaki eğitimlerin artırılması gerektiğine dikkat çekmiştir. Spor etkinliklerinde güvenlik uzmanlığı, etkinliklerin düzenli ve huzurlu bir şekilde yürütülmesini sağlar ve bu da spor deneyiminin daha keyifli ve güvenli hale gelmesine katkıda bulunur.

Ulaşım güvenliği konusunda uzmanlaşmak, özellikle değerli eşya ve para nakilleri sırasında büyük önem taşır. Çünkü bu tür görevler, yüksek riskler içerir. Değerli eşya ve para naklinde alınacak güvenlik önlemleri ulaşım güvenliği makamları ile koordineli ve uyumlu olmak durumundadır. Bu tür nakillerde güvenlik, hem malın hem de taşıyan personelin korunmasını sağlamak için kritik öneme sahiptir. Uzmanlaşmış güvenlik görevlileri, risk analizi yaparak potansiyel tehditleri belirler, güvenli güzergâhlar planlar ve gerekli güvenlik önlemlerini alır. Bu önlemler, hırsızlık, soygun veya diğer güvenlik tehditlerine karşı etkili bir koruma sağlar ve nakil sürecinde güvenliğini artırır. KKTC’de, yasa ve tüzük gereği özel güvenlik eğitiminde ve uygulamalarında silah kullanımı hariç tutulmuştur. Fakat yüksek riskli para veya değerli eşya nakillerinde silah kullanımı gerekebilirken, daha düşük riskli operasyonlarda silah bulundurmamak zorunlu olmayabilir. Her durumda, ÖGG’nin, eğitilmiş olması ve yasal düzenlemelerle kullanım alanları belirlenebilir ve/veya sınırlandırılabilir.

Kişi koruma güvenliği konusunda uzmanlaşmada, çok önemli kişiler, statüleri nedeniyle özel koruma gerektirir. Bu kişiler arasında ünlüler, şirket yöneticileri ve diğer tanınmış kişiler yer alabilir. Özellikle yüksek profilli veya risk altında olan bireylerin güvenliğini sağlamak, kritik öneme sahiptir. Kişi korumada ve hukuki mevzuatla belirlenen alanlarda faaliyet gösteren, suç önlemede önleyici kolluk olarak, görev alanında işlenen suç ile ilgili genel kolluğa derhal bilgi verme ve olay yerini muhafaza etme görevi yönünden ise adli kolluk olarak görev yapan “özel” bir kolluk birimi olarak tanımlanabilir (Çiçek, 2023). Bu uzmanlık, tehditlerin ve risklerin doğru bir şekilde değerlendirilmesini, etkili koruma stratejilerinin geliştirilmesini ve kişisel güvenliğin sürekli olarak sağlanmasını içerir. Kişi koruma alanında uzmanlaşan ÖGG’ler, potansiyel tehlikeleri önceden tespit edebilir, güvenli güzergâhlar planlayabilir ve kişisel koruma önlemlerini uygulayarak bireylerin saldırı, kaçırılma veya diğer tehditlerden korunmasını sağlar. Ayrıca, acil durumlarda hızlı ve etkili müdahale yeteneği, profesyonel eğitim ve deneyim gerektirir. Bu uzmanlık alanı, bireylerin güvenliğini artırır ve huzur içinde yaşamalarını sağlar. KKTC’de, yasa ve tüzük gereği özel güvenlik eğitiminde ve uygulamalarında kişi

koruma güvenliği hariç tutulmuştur. Kişi koruma güvenliği, son derece önemli ve herhangi bir ihlal, ciddi sonuçlar doğurabilir. Bu nedenle, güvenlik personelinin, ortaya çıkabilecek herhangi bir durumla başa çıkabilecek şekilde eğitilmelerini sağlamak için, kişi koruma eğitimi vermek çok önemlidir. Yazıcı ve Sarıbuva (2020), dünya literatüründe VIP (Very Important Person/Çok Önemli Kişi) olarak adlandırılan bu önemli kişilerin, mevcut ve muhtemel tehlike ve saldırılardan korunmasının, devletlerin öncelikli sorunu hâline geldiğini vurgulamıştır. Bu tür bir eğitimi sağlamanın etkili bir yolunun, kişi koruma eğitimi olduğu ve alanda uzmanlaşılması gerektiği ön görülmüştür.

Hudut/sınır güvenliği konusunda uzmanlaşmanın sağlanması, bilhassa KKTC gibi ada ülkelerinde önemlidir. KKTC hem bir ada ülkesi hem de doğu ve güney doğu bölümünde GKRY ile kara hududuna sahip bir ülkedir. Söz konusu kara hududunun bazı bölümlerinde iki ülke arasında yüksek tansiyon ve ihtilaflı durumlar sebebiyle Birleşmiş Milletler (United Nations-UN) birlikleri yer almaktadır. Bu kapsamda hudut güvenliğinin doğru planlanması, gerilimi azaltacak önlemlerin alınarak iki ülke arasında silahlı çatışmaya varabilecek durumların önlenmesi son derece önemlidir. Bu durum, ancak iyi eğitim almış ve alanında uzman ÖGG'ler ile sağlanabilecektir.

Liman güvenliği konusunda uzmanlaşmak, özellikle deniz ve hava limanları için kritik öneme sahiptir çünkü bu bölgeler, yüksek riskli ve stratejik noktalardır; deniz limanları büyük miktarda kargo taşıırken, hava limanları yoğun yolcu trafiğine sahiptir. Bu konuda uzmanlaşmış güvenlik görevlisi, kaçakçılık, terörizm ve çevresel kazalar gibi tehditleri önlemek, güvenli ve düzenli güvenlik görevi sağlamak ve acil durumlara hızlı müdahale etmek için gerekli önlemleri alır. Bu uzmanlık hem ticaretin hem de seyahatin kesintisiz ve güvenli bir şekilde devam etmesini sağlar. Böylece limanların operasyonel verimliliğini artırır ve ulusal güvenliği destekler. Ergün (2018) tarafından yapılan çalışmada, ÖGG'lerin havaalanlarında en fazla sıkıntı yaşanmasına neden olan güvenlik sürecine yönelik, havayolu ile taşınması yasaklı maddelerin tespiti, ayakkabı çıkarma uygulaması ve kapı detektöründen tekrar geçilme gibi ilk üç sırada yer alan bulgulardır. Kaya ve Kartal (2021), havalimanı güvenlik yönetiminin etkinliğinde insan, kullanılan teknoloji ve işe ilişkin süreçler gibi unsurların önemli olduğunu ifade etmiştir. Nurduhan (2017), ÖGG bulunan liman tesisi güvenlik personelinin, görev ve sorumluluklarını, liman tesisi güvenlik planında yer aldığı gibi yerine getirebilecek beceriye sahip olmaları ve görev ve sorumluluklarını iyi kavramaları gerektiğini ifade etmiştir. Liman güvenliğinde, Alkan ve Töz (2020), uluslararası düzeyde denizcilik disiplini öne çıkaran ve staj gibi uygulamalı süreçleri de içeren entegre eğitim platformlarının oluşturulması gerektiği sonucuna varmışlardır. KKTC'ye ulaşımında en çok tercih edilen yol, deniz yoludur ve KKTC tarih boyunca ticari gemilerin önemli bir uğrak noktasıdır.

Diplomatik koruma güvenliği konusunda uzmanlaşmak, KKTC için oldukça önemli görülmektedir. KKTC resmiyette sadece Türkiye Cumhuriyeti tarafından tanınmasına rağmen pek çok ülke tarafından fiili (de facto) olarak tanınmaktadır. Bazı ülkelerin çeşitli isimler altında (ofis, temsilcilik vb.) KKTC'de misyonları/temsilcilikleri bulunmaktadır. Bu misyonların/temsilciliklerin korunması ve faaliyetlerini aksaksız olarak sürdürebilmeleri KKTC'nin uluslararası itibarı ve güvenilirliği için hayati önemdedir. Bu kapsamda doğru ve iyi yetiştirilmiş ÖGG'ler ile sağlanacak güvenlik hizmeti, sadece toplumsal huzura değil aynı zamanda KKTC'nin uluslararası itibar ve güvenilirliğine hizmet edecektir.

Öneriler

Bu programın hayata geçirilmesi, KKTC’de özel güvenlik sektöründeki nitelikli eleman ihtiyacını karşılayacak ve sektördeki hizmet kalitesini artıracaktır. Ayrıca Yükseköğretim kurumları, sektör paydaşları ve kamu kurumları ile iş birliği sağlanmalıdır. Bu öneriler, KKTC’de özel güvenlik sektörünün gelişimine katkı sağlamak amacıyla hazırlanmıştır.

Kaynakça

- Acun, S. (2018). *Özel güvenlik teşkilatı: Türkiye örneği* (Tez No. 529134) [Yüksek Lisans tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Alkan, A. D. (2024). Türkiye’de depremlerde özel güvenliğin kullanım durumu ve öneriler. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 15(1), 115-135. <https://doi.org/10.54688/ayd.1412609>.
- Alkan, A. D. ve Kurnaz, S. (2022). Üniversite öğrencilerinin akademik umutsuzluk ve kadercilik eğilimi seviyelerinin belirlenmesi üzerine bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi*, (13), 45-54.
- Alkan, A. D. ve Töz, A. (2020). Silahlı özel deniz güvenlik görevlilerinin (SÖDGG) denizciliğe adaptasyonu üzerine bir araştırma. *Turkish Journal of Maritime and Marine Sciences*, 6(1), 80-101.
- Alpkutlu, M. (2018). Türkiye özel güvenlik sektörüne dönük yeni bir hizmet stratejisi. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 7(2), 175-202. <https://doi.org/10.28956/gbd.482048>.
- Aras, H. (2018). Özel güvenlik görevlilerinde kurumsal uzmanlaşma: Bir model önerisi. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 7(1), 131-158. <https://doi.org/10.28956/gbd.422806>.
- Arslan, D. (2018). *Yükseköğretimde tanıtım faaliyet ve araçlarının üniversite öğrenci tercihlerindeki rolü: Doğu Akdeniz Üniversitesi örneği* [Yüksek Lisans tezi, Doğu Akdeniz Üniversitesi]. EMU I-REP. <http://hdl.handle.net/11129/4809>
- Ayyash, H. (2021). *Private power regulation: The legal status of private military and security companies in armed conflicts*. (Tez No. 683699) [Yüksek Lisans tezi, Lisansüstü Bilimleri Enstitüsü, Hasan Kalyoncu Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Balyemez, M. (2020). Kıbrıs Türk eğitim sisteminde tarih öğretimi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 40(3), 1193-1217. <https://doi.org/10.17152/gefad.792895>.
- Choi, K. C. (2024). A critical review of the history of legislative policies on private security education: Focusing on the new education of general security guards. *Security Studies*, (79), 227-249.

- Cicioğlu, H. (2019). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve eğitim. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi (JFES)*, 16(2), 209-224. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000975.
- Çepni, S. (2021). *Araştırma ve proje çalışmalarına giriş*. (9. Baskı), Bursa: Ekin yayınevi.
- Çiçek, Ç. (2023). *Kamu güvenliğini tamamlayıcı bir unsur olarak Türkiye’de özel güvenlik mesleği, görev ve yetkileri*. (1. Baskı), Ankara: Sonçağ Akademi Yayıncılık.
- Çiçek, Ç., & Kandeğer, B. (2023). Türkiye’ de özel güvenlik eğitim süreci görev ve yetkileri. *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Studies*, 9(28), 56–68. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7814482>.
- Doğan, M. G. (2019). *Özel güvenlik teşkilatında eğitim olgusu: Özel güvenlik eğitim kursları ve meslek yüksek okullarındaki özel güvenlik ve koruma bölümleri* (Tez No. 622263) [Yüksek Lisans tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Emir, F. ve Hepyılmaz, N. E. (2021). Yükseköğretim Adası’nda öğrencilerin ekonomiye katkıları: Doğu Akdeniz Üniversitesi örneği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 17(4), 1008-1029. <https://doi.org/10.17130/ijmeb.789235>.
- Ergün, N. (2018). Havaalanı güvenlik süreçlerindeki problemler ve havaalanı kullanıcıları: Havaalanı güvenlik görevlisi perspektifinden Türkiye’deki üç havaalanında bir araştırma. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 15-29. <https://doi.org/10.26468/trakyasobed.437582>.
- Hismanoğlu, M. (2011). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde e-öğrenme. G. T. Yamamoto, U. Demiray ve M. Kesim. (Yay. Haz.). *Türkiye’de e-öğrenme gelişmeler ve uygulamalar* içinde (129-145). Ankara: Efil Yayınevi.
- Karabaş, E. (2015). *KKTC yükseköğretim sektör stratejisi* [Yüksek Lisans tezi, Doğu Akdeniz Üniversitesi]. EMU I-REP. <http://hdl.handle.net/11129/3822>.
- Karabaş, E. ve Şafaklı, O. (2015). KKTC yükseköğretim sektörünün performansı üzerine bir değerlendirme. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 76-86.
- Karakurt, B. (2015). *Güvenlik yönetimi açısından özel güvenliğin önleyici yetkileri* (Tez No. 405496) [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Kaya, A. ve Kartal, M. (2021). Havalimanı güvenlik yönetiminde teknoloji ve insan. *Havacılık Dergisi*, 5(2), 298-309. <https://doi.org/10.30518/jav.1005849>.
- Kıbrıs Türk Belediyeler Birliği. (2024). *Belediyeler Yasası*. 08.08.2024 tarihinde <https://ktbb.org/v1/51-95-belediyeler-yasasi/> adresinden erişim sağlanmıştır.
- Kim, J. W., ve Lee, S. C. (2008). The Study on education and training system for the special security guards’ specialization. *Korean Security Journal*, (17), 69-89.

- Kim, T. M. (2010). A Study on the system for the cooperation between private security and the police. *Korean Association for Public Security Administration*, (7)2, 259-284. <https://doi.org/10.25023/kapsa.7.2.201008.259>
- KKTC İstatistik Kurumu. (2011). *KKTC Nüfus Sayımı 2011*. 07.08.2024 tarihinde <https://istatistik.gov.ct.tr> adresinden erişim sağlanmıştır.
- KKTC İstatistik Kurumu. (2022). *İstatistik Yıllığı 2022*. 07.08.2024 tarihinde https://istatistik.gov.ct.tr/Portals/39/ISTATISTIK_YILLIK_2022_Rev1.pdf adresinden erişim sağlanmıştır.
- KKTC İstatistik Kurumu. (2023). *Hanehalkı İşgücü Anketi 2023*. 07.08.2024 tarihinde https://istatistik.gov.ct.tr/Portals/39/HIA_BULTEN_2023_merged_1.pdf adresinden erişim sağlanmıştır.
- KKTC İstatistik Kurumu. (2024). *Uluslararası Meslek Sınıflamaları*. 07.08.2024 tarihinde <https://istatistik.gov.ct.tr/Portals/39/isco-08.xls> adresinden erişim sağlanmıştır.
- KKTC Turizm Planlama Dairesi. (2023). *Ocak-Aralık 2023 Turizm İstatistikleri*. 07.08.2024 tarihinde <https://turizmplanlama.gov.ct.tr/2023-Turizm-%C4%B0statistikleri> adresinden erişim sağlanmıştır.
- KKTC Turizm Planlama Dairesi. (2024). *Ocak-Haziran 2024 Turizm İstatistikleri*. 07.08.2024 tarihinde <https://turizmplanlama.gov.ct.tr/2024-Turizm-%C4%B0statistikleri> adresinden erişim sağlanmıştır.
- Lee, C. Y. (2019). A Study on the specialization of private security industry in Korea through the Japanese private security certification system. *Korean Security Journal*, (59), 71-90.
- MEB. (1990). *Yüksek Öğrenim ve Dış İlişkiler Dairesi (Kuruluş, Görev ve Çalışma Esasları) Yasası (12/1990 Sayılı Yasa)*. 06.08.2024 tarihinde <http://www.mebnet.net/sites/default/files/yasalar/12-1990.pdf> adresinde erişim sağlanmıştır.
- Mortaş, H. (2019). Türkiye’de özel güvenlik eğitimi: Üniversiteler üzerine nicel bir inceleme. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 384-403.
- Nurduhan, M. (2017). *Liman tesislerinin güvenlik performansının bulanık mantık yöntemiyle ölçülmesi: Bir liman uygulaması* (Tez No. 475781) [Yüksek Lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Özel Güvenlik Eğitim Tüzüğü.(2017). *KKTC Özel Güvenlik Eğitim Tüzüğü*. 06.08.2024 tarihinde <http://icisleri.gov.ct.tr/Portals/7/Ozel%20Güvenlik%20%20Hizmetleri%20Egitim%20Tuzugu.pdf> adresinden erişim sağlanmıştır.

- Özel Güvenlik Hizmetleri Tüzüğü. (2017). *KKTC Özel Güvenlik Hizmetleri Tüzüğü*. 06.08.2024 tarihinde <http://icisleri.gov.ct.tr/Portals/7/oght.pdf> adresinden erişim sağlanmıştır.
- Özel Güvenlik Hizmetleri Yasası. (2017). *33/2017 Sayılı Yasa*. 06.08.2024 tarihinde <http://icisleri.gov.ct.tr/Portals/7/33-2017.pdf> adresinden erişim sağlanmıştır.
- Özerbaş, M. A. ve Safi, B. N. (2022). İngiltere, Japonya, Norveç, Finlandiya, Singapur, Rusya ve Türk eğitim sistemlerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(1), 63-80. <https://doi.org/10.33206/mjss.991068>.
- Taştan, H. Ş. (2014). *Sporda güvenlik; Stadyumlarda özel ve kamu güvenlik birimleri tarafından alınan saba içi ve dışı güvenlik önlemlerinin seyirci yaklaşımı açısından analiz edilmesi*, (Tez No. 360061) [Yüksek Lisans tezi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Taştan, H. Ş. (2019). Niğde ilinde stadyuma maç izlemeye gelen seyircilerin alınan güvenlik önlemlerine ilişkin algıları. *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 52-65.
- Tosun, A., Uçkun, C. G. ve Konak, O. (2024). Özel güvenlik ve koruma programlarında görev yapan öğretim elemanlarının eğitim profillerinin incelenmesine yönelik bir çalışma. *International Academic Social Resources Journal*, 9(3), 326-330. <https://doi.org/10.5281/zenodo.12598725>.
- Turhan, M. ve Turan, M. (2012). Ortaöğretim kurumlarında güvenlik. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 1(1), 121-142.
- Uçar, T. ve Uçar, Ş. (2005). *Özel güvenlik metodolojisi*. İstanbul: Papatya Bilim.
- Uçkun, S., Yüksel, A. ve Uçkun, C. G. (2021). Özel güvenlik programlarındaki akademisyen profillerinin incelenmesi. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 8(67), 576-581. <https://doi.org/10.26450/jshsr.2326>.
- Varış, F. (1998). Temel kavramlar ve program geliştirmeye sistematik yaklaşım. A. Hakan (Ed.), *Eğitim Bilimlerinde Yenilikler* içinde (3-19). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.
- Yağcı, A. (2023). Özel güvenlik ve koruma ön lisans programı için durum değerlendirmesi: eğitim süreci ve istihdamı. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33(2), 767-782. <https://doi.org/10.18069/firatsbed.1206028>.
- Yağcı, A. (2024). Private security services: The case of Turkish Republic of Northern Cyprus. *International Journal of Social Science Research*, 13(1), 33-47.
- Yağcı, A. ve Güney, E. (2022). Private security education (comparison of Turkey and North Cyprus Turkish Republic). *Journal of Vocational and Social Sciences of Turkey*, (9), 92-107. <https://doi.org/10.46236/jovosst.1129780>.

- Yazıcı, N. ve Sarıbuva, M. (2020). Kişi koruma. *Özel güvenlik eğitimi içinde* (277-319). Adalet Yayınevi.
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (12. Baskı), Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- YÖDAK. (1993). *Yüksek Öğretim Kurumları Kuruluş, Görev Denetleme ve Akreditasyonu Yasası (2/1993 SayılıYasa)*. 06.08.2024 tarihinde <http://www.mebnet.net/sites/default/files/yasalar/02-1993.pdf> adresinde erişim sağlanmıştır.
- YÖDAK. (2005). *Yükseköğretim Yasası (65/2005 Sayılı Yasa)*. 06.08.2024 tarihinde <http://www.mebnet.net/sites/default/files/yasalar/65-2005-2.pdf> adresinden erişim sağlanmıştır.
- YÖDAK. (2024). *ÜAKK'ya katılan üniversiteler*. 07.08.2024 tarihinde <https://yodak.gov.ct.tr/universitelerimiz.html> adresinden erişim sağlanmıştır.
- YÖK. (1981). *Yükseköğretim Kanunu*. 10.08.2024 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2547.pdf> adresinde erişim sağlanmıştır.
- YÖK. (2024). *KKTC Yükseköğretim Kurumları*. 10.08.2024 tarihinde <https://www.yok.gov.tr/universiteler/kktc-yuksekogretim-kurumlari> adresinde erişim sağlanmıştır.
- Yücel, A. S., Çiftçi, İ., Karataş, Ö., Tan, Ç. ve Öztürk Karataş, E. (2018). Stadyumlardaki güvenlik önlemlerine ilişkin taraftar algılarının incelenmesi. *International Journal of Educational Researchers*, 9(5), 46-51.

Türkiye’de Kültür Endüstrisi: Medya ve Siyaset

Culture Industry in Turkey: Media and Politics

Ahmet GEDİK*

Öz

Adorno’nun kültür endüstrisi kavramı, modern kapitalist toplumlarda kültürel üretim ve tüketim süreçlerinin standartlaşarak birer ticari meta haline geldiğini ifade etmektedir. Adorno ve Horkheimer, bu kavramı “Aydınlanmanın Diyalektiği” adlı eserlerinde ortaya koyarak, kültürel ürünlerin sistemin bir parçası olarak tüketim nesnelere dönüştüğünü savunmuşlardır. Onlara göre, kültür endüstrisi, bireylerin eleştirel düşünme kapasitesini sınırlamakta ve toplumda bir homojenleşme yaratarak bireysel özgünlüğü ortadan kaldırmaktadır. Bu endüstriyel yapı, bireyleri pasifleştirirken, onların kapitalist sisteme uyum sağlamalarını ve mevcut sosyal düzenin devamlılığını güvence altına almaktadır. Bu bağlamda, kültür endüstrisi kavramı, modern toplumlarda medya, sanat ve eğlence gibi kültürel alanların eleştirel bir perspektifle anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda, kültür endüstrisi kavramı, modern toplumlarda medya, sanat, eğlence gibi alanların eleştirel bir gözle incelenmesi açısından önemli bir araç sunmaktadır.

Bu çalışma, medya içeriklerinin egemen ideolojiyi nasıl pekiştirdiğini ve siyasal sistemin sürekliliğine nasıl hizmet ettiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Kültür endüstrisinin medya aracılığıyla bireyleri nasıl pasifleştirerek toplumsal eleştiriyi zayıflattığını ve eleştirel bilincin inşa edilmesini nasıl engellediğini tartışmaktadır. Türkiye özelinde, medya içeriğinde öne çıkan konuların, iktidarın söylemlerini yeniden ürettiği ve toplumun egemen ideoloji doğrultusunda şekillenmesine katkıda bulunduğu savunulmaktadır. Özellikle, 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra medya içeriklerinin siyasal iktidarın söylemlerini pekiştiren yapısını gözler önüne sererek, Adorno’nun kültür endüstrisi eleştirisinin Türkiye’de medya-siyaset ilişkisi çerçevesinde ne derece geçerli olduğunu göstermeyi hedeflemektedir. Adorno’nun teorik çerçevesinin, kültür endüstrisinin 1980 sonrası Türkiye’deki işlevselliği ve siyasal sistemin sürdürülebilirliği üzerindeki etkilerini kavramak için kullanılabilirliğini araştırmaktadır. Çalışmanın bulguları, kültür endüstrisi kavramının medya ve siyaset arasındaki karşılıklı bağımlılığı eleştirel bir perspektiften değerlendirerek, medya aracılığıyla siyasal ve kültürel hegemonyanın nasıl pekiştirildiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Kültür Endüstrisi, Adorno, Medya, Siyaset, Egemen İdeoloji, Türkiye.*

* Dr., İstinye Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, agedik@istinye.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0371-6528.

Atf için / Cite as: Gedik, A. (2024). Türkiye’de kültür endüstrisi: Medya ve siyaset, *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi-ViSBiD*. Sayı: 8, ss: 133-145.

DOI: 10.62068/visbid.1579175

Abstract

Adorno's concept of the culture industry describes how cultural production and consumption processes in modern capitalist societies become standardized and commodified. Adorno and Horkheimer introduced this concept in their work "Dialectic of Enlightenment", arguing that cultural products are transformed into consumer objects that serve the system itself. According to Adorno and Horkheimer, the culture industry limits individuals' critical thinking capacities and creates homogenization in society, thereby eroding individual authenticity. This industrial structure pacifies individuals, facilitating their adaptation to the capitalist system and securing the continuity of the existing social order. In this context, the concept of the culture industry contributes to a critical understanding of cultural domains such as media, art, and entertainment in modern societies. Therefore, the culture industry concept offers a significant tool for critically examining areas like media, art, and entertainment in modern societies.

This study aims to reveal how media content reinforces hegemonic ideology and serves the continuity of the political system. It discusses how the culture industry, through media, pacifies individuals, weakens social critique, and hinders the development of critical consciousness. In the case of Turkey, it is argued that media content often reproduces the narratives of those in power, shaping society in line with the dominant ideology. By analyzing media content that reinforces political discourse, particularly after the 1980 military coup, this study aims to demonstrate the relevance of Adorno's critique of the culture industry in Turkey's media-politics relations. It explores the applicability of Adorno's theoretical framework in understanding the functionality of the culture industry in post-1980 Turkey and its effects on the sustainability of the political system. The study's findings critically assess the concept of the culture industry by examining the reciprocal dependency between media and politics, illustrating how political and cultural hegemony are reinforced through media channels.

Keywords: *Culture Industry, Adorno, Media, Politics, Hegemon Ideology, Türkiye.*

Giriş

Theodor W. Adorno’nun kültür endüstrisi kavramı, modern kapitalist toplumların kültürel üretim ve tüketim dinamiklerini anlamada merkezi bir yer tutmaktadır. Adorno ve Max Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği* adlı eserlerinde, kültürel ürünlerin sistemin bir parçası olarak nasıl standartlaştığını ve bu sürecin bireyler üzerindeki etkilerini derinlemesine irdelemektedir. Bu kavram, kültürün yalnızca bir eğlence aracı olmaktan ziyade, bireylerin düşünsel süreçlerini şekillendiren, toplumsal ilişkileri belirleyen ve ideolojik yapıları pekiştiren bir mekanizma haline geldiğini savunmaktadır (Cook, 2014). Adorno ve Horkheimer’a (1972) göre, kültür endüstrisi, bireylerin eleştirel düşünme kapasitesini sınırlandırmakta ve toplumda bir homojenleşme yaratarak bireysel özgünlüğü ortadan kaldırmaktadır. Bu endüstriyel yapı, bireyleri pasifleştirirken, onların kapitalist sisteme uyum sağlamalarını ve mevcut sosyal düzenin sürekliliğini güvence altına almaktadır.

Kültür endüstrisi kavramı, kültürel ürünlerin nasıl birer meta haline dönüştüğünü ve bu dönüşümün bireyler üzerindeki psikolojik, sosyal ve politik etkilerini anlamak için kritik bir araçtır. Özellikle medya, sanat ve eğlence gibi alanlarda, kültürel içeriklerin üretimi ve tüketimi, bireylerin düşünce dünyasını ve sosyal ilişkilerini şekillendirmektedir. Medya aracılığıyla bireylerin algıları yönlendirilmekte, toplumsal normlar yeniden inşa edilmekte ve iktidar ilişkileri pekiştirilmektedir (Cook, 2014). Bu noktada, medya içeriklerinin egemen ideolojiyi nasıl pekiştirdiği ve siyasal sistemin sürekliliğine nasıl hizmet ettiği önem kazanmaktadır. Bu çalışma, medya içeriklerinin iktidarın söylemlerini yeniden ürettiğini ve toplumun egemen ideoloji doğrultusunda şekillenmesine katkıda bulunduğunu açıklamaya çalışmaktadır.

Adorno’nun teorik çerçevesinin, kültür endüstrisinin günümüzde Türkiye’deki işlevselliği ve siyasal sistemin sürdürülebilirliği üzerindeki etkilerini anlamak için ne denli kullanılabilir olduğunu araştırmak, bu çalışmanın ana amacıdır. Türkiye’deki medya-siyaset ilişkisi, kültürel içeriklerin nasıl bir hegemonya aracı olarak işlev gördüğünü ve bireylerin bu içerikler aracılığıyla nasıl pasif birer tüketici haline geldiğini anlamak açısından büyük bir önem taşımaktadır. Kültür endüstrisi kavramı, medya ve siyaset arasındaki karşılıklı bağımlılığı eleştirel bir perspektiften değerlendirerek, medyanın siyasal ve kültürel hegemonyayı nasıl pekiştirdiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, Adorno’nun kültür endüstrisi teorisinin, Türkiye’de medya ve siyaset arasındaki dinamiklerin anlaşılmasında ne denli kritik bir rol oynadığını vurgulamak önem arz etmektedir. Bu bağlamda çalışma, kültür endüstrisinin medya aracılığıyla bireyleri nasıl pasifleştirerek toplumsal eleştiriye zayıflattığı ve eleştirel bilincin inşa edilmesini nasıl engellediği üzerine yoğunlaşmaktadır.

1. Kültür Endüstrisi ve Kitle İletişim Araçlarının İşlevi

Horkheimer ve Adorno’nun *Kültür Endüstrisi* kavramı, başlangıçta *kitle kültürü* olarak ifade edilmiştir. Adorno, kitle kültürü terimi yerine kültür endüstrisi terimini kullanmasının nedenlerini açıklamaktadır. Kitle kültürü terimi, kültürün kitlelerden çıktığı ve kitleler tarafından yönlendirildiği izlenimini vermektedir. Ancak, Adorno’nun argümanı, kültürün egemen güçler tarafından üretildiği ve yönlendirildiği yönündedir (Traverso, 2012). Bu nedenle, Adorno ve Horkheimer, kültür endüstrisi

terimini tercih etmişlerdir. ‘Endüstri’ vurgusunun tercih edilmesinin bir diğer nedeni, kültür endüstrisinin hayatın ticarileştirilmesiyle yakından ilişkili olmasıdır. Bu durum kültürel ürünlerin standartlaşmasına ve dağıtım tekellerinin rasyonelleşmesine yol açmıştır. Adorno ve Horkheimer, kültürel ürünlerin meta haline gelerek bir endüstri haline geldiği iddiasından hareketle bu terimi kullanmayı tercih etmişlerdir (Huysen, 1975).

Adorno ve Horkheimer kültür endüstrisinin işlevini eleştirmişlerdir (Adorno & Horkheimer, 1972). Onlara göre kültür endüstrisi; kapitalizmin egemenliğini artırmak ve bireylerin kültürel ifadelerini metalaştırmak için teknoloji ve akli nasıl araçsallaştırdığını göstermiştir. Adorno ve Horkheimer, özel mülkiyet, rekabetçi ve kâr odaklı sosyo-ekonomik sistemlerin yapılandırıldığı rasyonalitenin, bireylerin yaratıcı ve entelektüel potansiyellerini gerçekleştirmelerini engellediğini göstermeye çalışmıştır. Onlara göre endüstri ve teknoloji, sisteme hizmet eden ve elit grupların kârını ve gücünü artırmak için kullanılan araçsallaştırılmış bir yapı içinde yer almaktadır. Adorno ve Horkheimer, 18. yüzyıldan itibaren kapitalizmin insanlık değerlerini aşındırıcı etkilerini pekiştiren kültürün, bu sistemin varlığını sürdürmesinde ve devamlılığını açıklamada temel bir rol oynadığını savunmuşlardır (Kırtır, 2010). Totaliter eğilimlere karşı bir duruş sergileyen bu düşünürler, 20. yüzyılda kültürel ürünlerin kitle iletişim araçları tarafından metalaştırılmasını eleştirmişlerdir.

Adorno ve Horkheimer’a göre film, radyo ve dergilerden şehirlerdeki sergi salonlarına, büyük şirket binalarından yaşam alanlarına kadar hayatın gündelik maddi unsurları kültürün bir parçasıdır. Kültür endüstrisi, uluslararası sermayenin her şeyi tanımlama gücünü vurgulamaktadır (Taylor & Harris, 2008). Sinema ve radyo artık sanat olarak sunulmak zorunda değil, her ikisi de açıkça bir iş alanının parçası olarak faaliyet göstermektedir. Genel olanla aldatıcı bir özdeşlik söz konusudur ve bu da tekelleşmiş kültürün tüm kitleler için aynı hale gelmesine yol açmaktadır (Waldman, 1977). Bu belirleme, aynı zamanda kültür endüstrisinin kendini gizleme ya da gizlenme ihtiyacı duymadan varlığının ve gücünün farkına varması anlamına gelmektedir. Daha önce kitlelerde olumlu bir algı yaratmak için ideolojinin aldatıcı oyunlarına bel bağlayan kültür endüstrisinin artık buna ihtiyacı kalmamıştır. Bireyler kültür endüstrisini genellikle olumlu bir şekilde algılamaktadır. Ancak eleştiriye belli bir çerçevede ve kontrol edilebilir ölçüde izin verilmektedir.

Kitle iletişim araçlarının toplumsal gerçekliği yansıtarak ve yüksek sesle ifade ederek kendi ürünlerinin meşruiyetini sarstığı, dolayısıyla kendilerine rağmen toplumsal eleştiri ve ideolojik yıkım araçları haline geldiğine dair bir görüş mevcuttur (Adorno & Horkheimer, 2010). Ancak Adorno ve Horkheimer (2010), bu iyimserliği naif bir yaklaşım olarak değerlendirmektedir. Onlara göre, kitle iletişim araçlarının yansıttığı toplumsal gerçeklikler, egemen sistemin eleştirilmesine veya reddedilmesine izin vermediği sürece kontrol altında tutulmaktadır. Kontrol sınırları zorlandığında, sistem gerçek alternatifler sunmak yerine yapay alternatifler oluşturmaktadır.

Diğer yandan, kitle iletişim araçları haber ve bilgi aktarmanın yanı sıra eğitmek ve eğlendirmek amacıyla belirli bir kitleye düzenli aralıklarla ya da sürekli olarak ulaşan araçlar olarak tanımlanmaktadır. Gazete, dergi, radyo, televizyon, sinema gibi kitlelere ulaşan iletişim araçları, bilgi, fikir ve haberlerin hızlı bir şekilde geniş kitlelere ulaştırılmasını amaçlamaktadır (Jacobs, 2015). Toplumda çeşitli kamusal

görevleri yerine getirerek kültürel, ekonomik, eğitsel, siyasal, eğlence, haber ve güncel konularda iletişimi sağlamak üzere kurulan toplumsal yapıları ve bu yapılar için gerekli araçları ifade eder (Bernstein, 2020). Günümüzde kitle iletişim araçları, kamuoyunu etkileme ve kamuoyu oluşturma konusunda güçlü bir etkiye ve güce sahip dördüncü güç olarak kabul edilmekte ve hatta çoğu zaman kamu yararının yasama, yürütme ve yargı organları kadar önemli olduğu düşünülmektedir (Benson & Powers, 2011; Karppinen & Moe, 2016).

Kitle iletişimi genellikle hızlı, kamusal ve geçici olarak tanımlanır. Mesajlar izleyicilere hızlı bir şekilde ve genellikle kısa sürelerde ulaştırılmak üzere hazırlanmakta, bu nedenle hızlı olarak nitelendirilmektedir (Wright & Page, 1959; Fang, 1997). Mesajlar herkes tarafından erişilebilir olduğu için kamusal olarak kabul edilmektedir. Mesajlar izleyiciye ulaşır ulaşmaz tüketilmek üzere tasarlanmıştır; bu nedenle saklanmak gibi bir amaca hizmet etmezler ve geçici bir karaktere sahiptirler.

Kitle iletişim araçları genellikle sanat, siyaset, din, felsefe ve ticareti uyumlu bir şekilde karıştırmakla kalmaz, aynı zamanda bu kültürel alanları ortak bir duruma, genellikle ticari bir forma indirgeme eğilimindedir (Shen, 2021). Günümüzde müzik bile ticarileşmiştir. Kültür öğeleri yalnızca ticari değerleri için önemli hale gelmiş ve diğer her şey önemini yitirmiştir. Adorno’ya göre, sesli filmin ortaya çıkışı ve yaygınlaşması, 20. yüzyılda kitle iletişim araçları açısından son derece önemli bir gelişmedir. Sesli film, izleyicinin, sunduğu kesin gerçekler tarafından kontrol edilmeden film çalışmasının kareleri içinde dolaşabileceği bir hayal gücü ve düşünce alanı açmıştır.

2. Kültür Endüstrisinin Ana Süreçleri ve Kültür Endüstrisinin Yeniden Üretimi

Kültür endüstrisi temelde iki sürece dayanmaktadır. İlki, kültürel ürünlerin standartlaştırılması ve dağıtım tekniklerinin rasyonelleştirilmesi. Kültürel ürünlerin standartlaştırılması egemen sistemin yönetimi altında gerçekleşirken, dağıtım tekniklerinin rasyonelleştirilmesi doğrudan reklamcılıkla ilgilidir. Modern kapitalist toplumlarda bireyler, boş zamanlarında dahi üretim sürecinin ayrılmaz bir parçası haline gelmeye zorlanmaktadır. Adorno’nun kültür endüstrisi eleştirisinde işaret ettiği gibi, endüstriyel sistem, bireylerin üretim ve tüketim süreçlerine dair etken bir konumda olmalarını sağlamak yerine, onları pasif tüketiciler olarak biçimlendirmektedir.

Bu durum bireylerin eleştiri kapasiteleri üzerinde de ciddi etkiler yaratmaktadır. Adorno’ya göre, tüketici olarak konumlanan bireyler eleştiri yapma yetisini ellerinde bulunduruyor gibi görünse de bu eleştiriler endüstriyel sistem tarafından yönlendirici veya dönüştürücü kanallara iletilemez hale getirilmiştir (Adorno & Horkheimer, 1972; Oskay & Ballard, 2024). Eleştiriler, sistem tarafından çoğunlukla etkisizleştirilmiş, yapıcı bir dönüşüm sağlayamayan tepkilere indirgenmiştir. Özne, endüstrinin sunduğu kültürel ürünleri tüketmekten başka bir seçenek bulamadığından, eleştirisi de bu tüketim sürecinin bir parçası olmaktan öteye geçemez. Bireyler, aslında kendilerine ait olan eleştirel düşünme yetilerini tam anlamıyla kullanamaz hale gelir ve pasif bir konumda bırakılır. Kültür endüstrisinin bu stratejik yapısı, toplumun eleştirel potansiyelini zayıflatarak, bireylerin mevcut sosyal düzene uyum sağlamalarını ve bu düzenin devamını güvence altına almaktadır (Jutten, 2012). Bireyler, eleştirilerini endüstrinin sunduğu çerçevenin dışına taşıyamadıkları sürece, kapitalist sistemin

devamlılığına dolaylı olarak katkıda bulunurlar. Kültür endüstrisinin bireyleri üretimin bir parçası haline getirme stratejisi, onların özgün eleştirel düşünce kapasitelerini köreltmekte ve sistemin ideolojik hâkimiyetini pekiştirmektedir (Jutten, 2012; Reeves & Sinnicks, 2024). Bu bağlamda, bireylerin üretime katkıda bulunma ihtiyacı hissetmemesi, onların sadece sunulan kültürel ürünleri tüketmeye devam etmelerine yol açarken, toplumsal eleştirinin zayıflamasına ve bireylerin pasifleşmesine neden olmaktadır.

Adorno, kültür endüstrisi analizlerinde teknolojiyi eleştirmiştir. Teknolojik yeniliklerin toplumsal yaşamın bütününe karşıt bir yaklaşım sergilediğini savunan Adorno, teknolojinin gereksiz veya yanlış olduğunu iddia etmemekle birlikte, amacını aşan gelişmelere zemin sağladığını belirtmiştir (Reeves & Sinnicks, 2024). Ona göre, 20. yüzyılda bireyler toplumsal yaşamı farklı perspektiflerden değerlendirme ve değişim için mücadele etme yetilerini kaybetmiştir. Bu nedenle, sorgulama ve hayal etme yetisini yitiren bireyler, yaşadıkları düzeni kabul eden ve olumlayan pasif bir tutum sergilemektedir. Ayrıca, mevcut düzene sıkı sıkıya bağlı kalmakta ve eleştiriye karşı duyarsızlaşmaktadırlar. Kültür endüstrisi, bireyleri nesneleştirip metalaştırırken, Adorno ve Horkheimer'a göre bu çağda birey bir yanılısma haline gelir; bunun nedeni sadece üretim araçlarının standartlaşması değildir (Celikates, 2019). Bireyin bir yanılısma haline gelmesinin nedeni yalnızca üretim araçlarının etkisi değil, aynı zamanda ideolojik manipülasyon ve kültür endüstrisinin yarattığı sahte bilinçtir. Bu yanılısma, bireylerin kendilerini özgür ve bağımsız olarak görmelerine rağmen aslında sistemin ideolojik ve ekonomik çıkarlarına hizmet eden tüketiciler haline gelmelerinden kaynaklanmaktadır (Adorno & Horkheimer, 2010).

Kültür endüstrisi, bireylerin özgünlüklerini ve eleştirel düşünce kapasitelerini ortadan kaldırarak onları standartlaştırılmış ürünlerin tüketicisi durumuna indirgemektedir. Adorno'ya göre, bu süreçte birey, kendisini bağımsız bir özne olarak algılamakta gerçekte nesneleştirilmiş bir varlık haline gelmektedir. Bu durum, bireylerin yalnızca sistem tarafından sunulan 'sahte ihtiyaçlar' üzerinden tatmin arayışına yönlendirilmesiyle perçinlenmektedir (Adorno & Horkheimer, 1972, 2010). Böylece, bireyler kendi özgün arzularını ve toplumsal değişim potansiyellerini fark edemez hale gelirler. Adorno'ya göre, kültür endüstrisi, Aydınlanmanın özgürlük ve mutluluk ideallerini tersine çeviren bir araçsal akıl pratiğinin sonucudur. Aydınlanma, bireylerin eleştirel düşünme ve özgürleşme potansiyelini artırmayı hedeflemektedirken, modern kapitalist toplumda bu amaç yerini standartlaşma ve kontrol mekanizmalarına bırakmıştır (Adorno & Horkheimer, 2010). Kültür endüstrisi, bireyleri özgün ve yaratıcı özneler olmaktan çıkarıp tüketici kimliğine indirgemekte ve onların eleştirel kapasitesini köreltmektedir. Bu süreçte, tikel olan (bireysel özgünlükler ve yerel deneyimler), evrensel standartlar uğruna feda edilmektedir. Her şeyin ticarileştiği bu dünyada, kültürel ürünler yalnızca tüketim nesneleri olarak işlev görmekte ve bireylerin toplumsal düzeni sorgulama imkânı ellerinden alınmaktadır (Adorno & Horkheimer, 2010; Held, 1980). Adorno, bu durumu, modern kapitalizmin özgürlüğü görünüşte teşvik ederken gerçekte onu baskı altına aldığı bir yanılısma olarak tanımlamaktadır. Böylece, kültür endüstrisi, bireyleri mevcut düzene sıkı sıkıya bağlayan, eleştiriye imkânsız kılan ve özgürleşme vaadini boşa çıkaran bir bütünleştirici mekanizma haline gelmiştir.

3. Türkiye’de Kültür Endüstrisi Bağlamında Medya-Siyaset İlişkileri

Cumhuriyet’in ilanı ile medya, modernleşme ve laikleşme süreçlerinin bir parçası olarak önemli bir araç haline gelmiştir. Erken dönemde, devlet destekli yayınlar ve gazeteler aracılığıyla, Cumhuriyetin değerleri, milliyetçilik ve laiklik ideolojisi kamuoyuna aktarılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında, devlet kontrolündeki medya, yeni toplumsal normları pekiştirmek amacıyla kullanılmıştır. Örneğin, 1928’de Latin alfabesine geçiş, medya aracılığıyla halkın eğitime ve aydınlatılmasına katkıda bulunmuştur. Ancak bu dönemde medya, aynı zamanda devletin otoriter eğilimlerini de yansıtarak, eleştirel seslerin bastırılmasına zemin hazırlamıştır (Temel, 2021).

Türkiye özelinde kültür endüstrisi, medya ve siyaset arasındaki ilişkiler açısından da benzer bir işleyişe sahiptir. Türkiye’de medya, yalnızca haber ve bilgi iletiminin ötesinde, siyasi iktidarın söylemlerini topluma yayma ve egemen ideolojiyi pekiştirme aracı olarak da işlev görmektedir. Özellikle televizyon, gazete ve dijital medya gibi kitle iletişim araçları, siyasi iktidarın bakış açısını yeniden üretirken, kültür endüstrisinin homojenleştirici etkisini de güçlendirmektedir. Medya içeriklerinde yer alan söylemler, çoğunlukla mevcut iktidarın politikalarını destekleyici ve toplumsal uzlaşmayı koruyucu bir yapıdadır. Bu durum, Adorno’nun kültür endüstrisinin bireyleri sistemin devamını sağlayacak biçimde pasifleştirdiği eleştirisini doğrular niteliktedir. Türkiye’de medya ve siyaset arasındaki karşılıklı bağımlılık, kültür endüstrisinin işleyişiyle birleşerek, toplum üzerinde hegemonik bir etki yaratmaktadır. Siyasi iktidarın söylemlerini sürekli tekrarlayan medya, bireyleri eleştirel düşünceden uzaklaştırırken, mevcut düzenin devamlılığını sağlamaktadır.

1946’da çok partili hayata geçişle birlikte, medya-siyaset ilişkilerinde yeni bir döneme girilmiştir. Bu dönemde siyasi partiler, medya organlarıyla daha doğrudan bir ilişki kurmaya başlamış ve medya, siyasi rekabetin bir alanı haline gelmiştir. Çok partili yapının getirdiği çeşitlilik, medyada daha fazla siyasi görüşün yer bulmasına olanak sağlamış, bu da medya özgürlüklerinin kısmen artmasına zemin hazırlamıştır. Ancak bu dönemde de siyasi iktidar, medya üzerindeki etkisini sürdürme ve muhalif sesleri sınırlama çabasını devam ettirmiştir. Özellikle Demokrat Parti iktidarı döneminde, medya, hükümetin politikalarını destekleyen bir araç olarak kullanılmış, aynı zamanda muhalefetin sesini duyurma çabası sınırlanmıştır (Lüleci, 2020). Basının, hem iktidarın propaganda aracı olarak kullanılması hem de farklı görüşlerin tartışılmasına imkân tanınması, bu dönemin çelişkili dinamiklerini yansıtmaktadır (Bulunmaz, 2012; Yıldız, 1996).

Türkiye’deki darbelerin ardından medya, çoğunlukla egemen siyasi gücün söylemlerini yayma aracı olarak kullanılmış ve askeri müdahaleler sonrasında inşa edilen siyasi düzenin meşrulaştırılmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu dönemlerde medya, resmi söylemi aktarmakla kalmamış, aynı zamanda halkın tepkilerini şekillendirerek, kültür endüstrisinin homojenleştirici işlevini sürdürmüştür (Bilgener Erdoğan, 2022). Darbe süreçlerinde medyada sıklıkla kullanılan ‘düzenin sağlanması’, ‘halkın güvenliği’ ve ‘ülkenin istikrarı’ gibi söylemler, halkı belirli bir düşünce yapısına yönlendirirken, eleştirel bilincin gelişmesini engellemiştir. Böylece medya, darbelerin normalleştirilmesi ve kabul görmesi için bir araç olarak kullanılmıştır.

Türkiye’de darbeler sonrası medya-siyaset ilişkileri, Adorno’nun kültür endüstrisi kavramıyla açıklanabilecek bir yapı sergilemiştir. Bu dönemlerde medya, askeri ve siyasi otoritenin ideolojik söylemlerini yeniden üreterek kitlelerin pasifleştirilmesine hizmet etmiştir. Adorno’nun tespit ettiği gibi, kültür endüstrisi bireyleri eleştirel bilinçten uzaklaştırarak mevcut düzenin devamlılığını sağlamaktadır. Türkiye’de darbeler sonrası medya, hem toplumsal algıyı askeri otoritenin doğrultusunda şekillendirmiş hem de homojenleştirici etkisiyle eleştirel düşüncenin gelişimini engellemiştir. Bu bağlamda, medya yalnızca siyasi iktidarların bir aracı değil, aynı zamanda kültür endüstrisinin bireyler üzerindeki baskılayıcı etkisinin bir yansımasıdır.

1960 darbesi, Türkiye’de medya-siyaset ilişkilerinde önemli bir kırılma noktası olmuştur. Darbe sonrasında devletin medya üzerindeki kontrolü artmış, muhalif yayınlar yoğun baskılara maruz kalmıştır. 1961 Anayasası, ifade ve basın özgürlüğü gibi hakları güvence altına almış olsa da uygulamada bu özgürlüklerin sınırlandırıldığına dair örnekler sıkça görülmüştür (Şahin, 2023). Medya, bu dönemde toplumsal hareketlerin ve muhalefet seslerinin bir platformu haline gelmiş, özellikle 1970’lerde sol hareketler ve öğrenci protestoları medya aracılığıyla kamuoyunda yankı bulmuştur. Ancak 1971 muhtırası, bu gelişmeleri tersine çevirmiş; medya organlarının kapatılması, sansür uygulamaları ve muhalif seslerin susturulması, devletin kontrol politikalarını yeniden gündeme getirmiştir. Bu durum, medyanın hem bir özgürlük alanı hem de bir kontrol aracı olarak çelişkili bir rol üstlendiğini göstermektedir.

4. 1980 Darbesi ve Kültür Endüstrisine Etkileri

12 Eylül 1980 askeri darbesi, yalnızca siyasi yapıyı değil, toplumsal ve kültürel alanı da köklü biçimde dönüştüren bir müdahale olmuştur. Bu dönemde darbe yönetimi, kültürel üretim süreçlerine doğrudan müdahalelerde bulunmuş, özellikle sinema, müzik ve edebiyat gibi alanlarda denetim mekanizmalarını devreye sokmuştur. Örneğin, televizyon ve radyoda yayınlanan içerikler askeri yönetimin ideolojik söylemlerine uygun şekilde düzenlenmiş, eleştirel düşüncüyü teşvik edebilecek yapımlar sansürlenmiş veya yasaklanmıştır. Ders kitapları ve eğitim materyalleri, milliyetçi ve muhafazakâr değerleri ön plana çıkaracak şekilde yeniden yazılmış, sanatsal üretim askeri yönetimin belirlediği ‘milli kültür’ çerçevesine uygun hale getirilmiştir.

Bu dönemdeki ekonomik politikalar da kültürel alanı şekillendirmiştir. 1980’de uygulamaya konulan 24 Ocak Kararları, Türkiye’nin kapitalist piyasa ekonomisine geçişini hızlandırmış ve bu dönüşüm kültürel endüstrilerde de etkisini göstermiştir. 1990’lı yıllarda özel televizyon kanallarının kurulmasıyla medya, ticarileşerek bir yapıya bürünmüş ve tüketim kültürünün yaygınlaşmasına aracılık etmiştir. Adorno ve Horkheimer’in kültür endüstrisi kavramı bu bağlamda Türkiye’deki darbe sonrası düzenlemelerle örtüşmektedir; zira medya ve kültürel endüstri, bireylerin eleştirel düşünce geliştirmesini engelleyen, pasif ve uyumlu bir toplum yaratılmasına hizmet eden araçlar haline getirilmiştir (Kuyucu, 2016).

Darbe sonrası askeri yönetim, toplumun düzenini sağlamak ve istikrarı korumak adına medya üzerinde sıkı bir denetim uygulamış ve kültürel üretimleri ideolojik bir filtreden geçirmiştir. Televizyon,

radio, gazete gibi kitle iletişim araçları, askeri otoritenin denetiminde toplumun resmi söyleme uygun mesajlarla yönlendirilmesi için kullanılmıştır. Bu bağlamda, Adorno’nun kültür endüstrisi eleştirisinde belirttiği gibi, medya içerikleri belirli bir ideolojik çerçeveye göre standardize edilerek, bireylerin sorgulamadan kabul ettikleri tüketime yönelik kültürel ürünlere dönüştürülmüştür. Örneğin, televizyon dizileri, müzik ve filmler, askeri yönetimin toplumsal birlik, dayanışma, ulusal değerler gibi ideolojik vurgularını pekiştiren içeriklerle dolmuş, popüler kültür ürünleri ise milliyetçi ve otoriter değerleri yüceltecek şekilde düzenlenmiştir.

1980 darbesinden sonra, Turgut Özal’ın liderliğinde yürütülen serbest piyasa reformları, ithalat kotalarının kaldırılması, devletin ekonomik faaliyetlerdeki rolünün azaltılması ve serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecini başlatmıştır. Bu süreçte, kapitalist ekonomi modelinin gerektirdiği tüketim kültürü de medya ve kültür endüstrisi aracılığıyla yaygınlaştırılmıştır. Kültür endüstrisi, darbe sonrası dönemde hızlı bir kapitalistleşme sürecine giren Türkiye’de, Batı’nın tüketim ve popüler kültür unsurlarını benimseyerek toplumsal değerleri bu doğrultuda yeniden şekillendirmiştir. Sinema ve televizyon, askeri yönetimin ‘huzur ve güvenin sağlanması’ söylemini yansıtabilecek içeriklerle şekillendirilmiş, eleştirel ya da muhalif düşüncelerin ifade edilmesi neredeyse imkânsız hale getirilmiştir (Öngen, 2017). Bunun sonucunda, kültürel üretim süreci toplumu pasifleştirici bir işlev kazanmış ve bireylerin siyasal olaylara dair sorgulayıcı yaklaşımları zayıflatılmıştır.

Bu dönemde, milliyetçi, muhafazakâr ve dayanışmacı temaları işleyen kültürel içerikler, toplumda mevcut düzeni kabullenen bir kitlenin oluşumuna hizmet etmiştir. Televizyon dizileri, *Küçük Ağa* gibi milliyetçi ve muhafazakâr değerleri öne çıkaran yapımlarla dikkat çekerken, sinema filmleri genellikle toplumsal sorunları göz ardı ederek bireysel başarı öykülerine ve ‘itaatkâr vatandaş’ imgelerine odaklanmıştır. Müzik endüstrisinde ise arabesk türü, özellikle Orhan Gencebay ve Müslüm Gürses gibi sanatçıların eserleriyle halkın duygusal tepkilerini yönlendiren bir araç haline gelmiş, bireysel çaresizlik, kadercilik ve sisteme boyun eğme temaları ön plana çıkarılmıştır (Özdemir, 2022). Devlet kontrolündeki medya kuruluşları, askeri yönetimin ideolojik söylemlerini yayan içeriklerle toplumsal algıyı şekillendirmiştir. Örneğin, TRT haber bültenlerinde sıkça vurgulanan ‘huzur ve istikrar’ söylemi, askeri yönetimin meşruiyetini pekiştirmeye yönelik bir araç olarak kullanılmıştır. Televizyonda yayımlanan eğitim içerikli programlar ve kamu spotları, otoriteye bağlılık ve toplumsal düzenin korunması mesajlarını sık sık işlemiştir.

1980 darbesi sonrası kültür endüstrisinin Türkiye’deki işleyişi, Adorno’nun kültür endüstrisi kavramının bireylerin pasifleştirilmesi ve sistemin devamını sağlama işlevine dair öne sürdüğü argümanları doğrular niteliktedir. Bu süreçte, ekonomik dönüşümün de etkisiyle kültürel üretim giderek piyasa temelli bir yapıya bürünmüştür. 24 Ocak Kararları sonrası hızlanan kapitalistleşme süreci, medya ve kültürel ürünlerin içeriklerinde tüketime teşvik edici unsurların artmasına yol açmıştır. Örneğin, *Alo Tüketici Reklamları* gibi kampanyalar, modern yaşam tarzı olarak sunulan tüketim alışkanlıklarını teşvik etmiş; bireylerin yaşam biçimlerini şekillendirmiştir. Türkiye’de medya ve kültürel üretim, askeri yönetimin ideolojik hegemonya kurma sürecine katkı sağlayacak biçimde şekillendirilmiş; bireyleri sorgulamadan tüketime yönelten ve mevcut düzene uyum sağlamaya teşvik eden bir yapı oluşturmuştur.

1980'lerin sonunda özel televizyon kanallarının açılması, medya sektöründe büyük bir değişime işaret etmiştir. 1990'larda özel televizyon kanalları ve radyo istasyonları hızla çoğalmış, medya kuruluşları özel sermayenin yoğun ilgi gösterdiği bir sektör haline gelmiştir. Bu durum, medyanın toplumsal sorumluluk ve bilgilendirme işlevinden ziyade, kâr odaklı bir işletme olarak işlev görmesine yol açmıştır. Örneğin, Türkiye'nin ilk özel televizyon kanalı olan Star TV, 1989 yılında yayına başlamış ve ardından gelen diğer kanallarla birlikte geniş kitlelere popüler kültür ve tüketim odaklı içerikler sunmuştur (Özçağlayan, 2000). 1980'lerden itibaren Batı'dan ithal edilen dizi, film ve müzik içerikleri Türk toplumunda geniş bir kitleye ulaşmış, bu durum Türkiye'de Batılı yaşam tarzlarının ve tüketim kalıplarının hızla benimsenmesine yol açmıştır (Bilgener Erdoğan, 2022; Öngen, 2017). Özellikle Hollywood filmleri, Batı'dan ithal edilen diziler ve yerli yapım pop müziğin yükselişi, popüler kültürün yaygınlaşmasında önemli bir etken olmuştur. Müzik piyasasında pop müzik, arabesk ve rock müziğin yükselişi, kültürel dönüşümün göstergelerindedir (Güldal, 2016).

1980'ler ve 1990'larda Türkiye'de neoliberal politikaların etkisiyle medya sektörü, özellikle reklamcılık üzerinden büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Neoliberalizmin etkisiyle, medya kuruluşlarının gelir kaynaklarından biri haline gelen reklam sektörü, kültürel üretimi ve toplumsal değerleri şekillendirmede önemli bir araç olmuştur. Tüketim kültürünü besleyen bu reklamlar, özellikle televizyon, radyo ve basılı medyada geniş yer bulmuş, toplum yeni bir tüketim anlayışıyla tanıştırılmıştır. Bu dönemde, medya ve sinema arasındaki ilişki de ticarileşme doğrultusunda değişime uğramıştır. 1980'lerin sonları ve 1990'larda Türk sineması, toplumsal değişimlere paralel olarak daha popüler ve ticarileşmiş temalarla içeriğini şekillendirmiştir (Öngen, 2017). Sinema, büyük ölçüde gişe odaklı yapımlarla geniş kitlelere ulaşmayı amaçlamış, bu da tüketim kültürünün yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur (Kara & Ulağı, 2022).

Bununla birlikte, 1980 askeri darbesi sonrasında Türkiye'deki medya ortamı köklü bir şekilde değişmiştir. Basın üzerinde sıkı bir denetim uygulanmış, muhalefet sesleri susturulmuştur. Askeri yönetim, medyayı devlet politikalarını destekleyen bir araç olarak kullanarak, alternatif seslerin duyulmasını engellemiştir. Ancak, yabancı medya organları, Türkiye'deki gelişmelere dair halkın bilgi edinme ihtiyacını bir nebze karşılamıştır. Bu dönemde, medya teknolojisindeki gelişmeler, televizyonun yaygınlaşması ile toplumda yeni bir kültürel tüketim biçiminin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

1990'lar, Türkiye'de medyanın özgürleşme çabalarının belirginleştiği bir dönem olmuştur. Özel televizyon kanallarının ve radyo istasyonlarının sayısının artması, medya ortamının daha çeşitli ve özgür bir hale gelmesini sağlamıştır. Ancak, bu dönemde de siyasi iktidarın baskıları devam etmiş, medya çalışanları tutuklanmış ve işten çıkarılmıştır. Basın özgürlüğüne dair 1991'de yapılan yasal düzenlemeler, uygulamada sınırlı kalmış, medya, siyasi iktidar ile ilişkilerini yeniden gözden geçirmek zorunda kalmıştır. Nihayetinde medya, bağımsızlığını kaybetme riskiyle karşı karşıya kalmış ve çoğu medya organı, siyasi partilerle ilişkiler kurarak denetim altına girmiştir. Bu bağlamda, neoliberalizmin medya ve kültür üzerindeki etkilerini incelemek, kültürel üretim süreçlerinin nasıl şekillendiğini ve bu süreçlerin toplumsal ve siyasal dinamiklerle nasıl ilişkilendiğini anlamamıza yardımcı olur. Hem medya hem de sinema sektörünün ticarileşmesi, toplumu homojenleştiren ve tüketim odaklı bir kültürün pekişmesine yol açarken, bu durum aynı zamanda iktidarın ideolojik hegemonyasını da güçlendirmiştir.

Sonuç

Adorno ve Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği* adlı eserlerinin önsözünde, insanlığın gerçekten insani bir düzeye ulaşması gerektiği bir dönemde neden yeni bir tür barbarlığa sürüklendiğini anlamaya çalıştıklarını ifade etmişlerdir (Adorno & Horkheimer, 2017). Onlara göre kültür, artık bir süreç olarak değil, bir ürün olarak algılanmaktadır. Bu bağlamda kültür, tüketilmesi gereken ürünler üreten bir sektör haline gelmiştir. Bu ürünlerin tüketilebilmesi içinse, yönetim ve kontrol altında tutulmaları gerektiğini vurgulamışlardır. Kapitalist sistemde büyük holdingler, tekeller ve sermaye grupları, çeşitli sektörlerde faaliyet göstererek geniş bir kontrol alanı yaratmışlardır. Bu durum, kitle iletişim araçlarının da bu sermaye gruplarına dahil olmasını kolaylaştırmıştır. Teknolojinin etkisiyle kitle iletişim araçlarının bireyler ve toplumlar üzerindeki etkisi arttıkça, sermaye gruplarının bu alanlardaki ilgisi ve yatırımları da paralel olarak büyümüştür. Sonuç olarak, kitlelere iletilen mesajların, reklamların ve bu süreçte elde edilen gücün sermaye sahiplerinin çıkarlarına hizmet etmesi sağlanmıştır. Teknolojik gelişmeler, ekonominin işleyişi ile nasıl şekillendiğinin somut bir örneğini oluşturur ve kültür endüstrisinin, kapitalist sistemin hâkim unsuru olan sermaye sahiplerinin kontrolü altında olduğunu açıkça ortaya koyar. Bu bağlamda, Adorno ve Horkheimer’in kültür endüstrisine dair tespitleri, sadece medya ve kültür üretimiyle sınırlı kalmaz, aynı zamanda kültürün alınıp satılabilen bir meta haline gelmesinin, kapitalizmin mantığıyla doğrudan ilişkili olduğunu gösterir. Bu süreç, kültürün özünü yitirmesine ve gerçek işlevini yerine getirememesine yol açmıştır.

1980 darbesi sonrasında Türkiye’de kültür endüstrisi, neoliberal politikaların etkisiyle derin bir dönüşüm sürecine girmiştir. Medyanın özelleşmesi, yeni iletişim kanallarının ve tüketim alışkanlıklarının hızla değişmesine yol açarak, toplumun kültürel yapısını önemli ölçüde etkilemiştir. Özellikle özel televizyon kanallarının açılması ve popüler kültür unsurlarının yaygınlaşması, medya aracılığıyla tüketim kültürünün pekişmesini sağlamıştır. Reklamcılık alanındaki büyüme, toplumsal değerlerin bireyselci ve tüketim odaklı bir hale gelmesine katkıda bulunurken, kültürel ürünlerin ticarileşmesi eleştirel düşünmeyi zayıflatarak bireyleri pasifleştirmiştir. Bu durum, toplumsal eleştirinin ve alternatif düşüncelerin gündeme gelmesini zorlaştırmış, iktidarın söylemlerinin medya tarafından yeniden üretilmesine olanak tanımıştır. Kültür endüstrisi kavramı Türkiye’de medya ve siyaset arasındaki ilişkilerin derinlemesine anlaşılması için önemli bir analitik çerçeve sunmaktadır. Adorno’nun kültür endüstrisi eleştirisi, günümüzde Türkiye’deki medya-siyaset ilişkisi bağlamında geçerliliğini korumakta ve toplumsal dinamiklerin incelenmesinde önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Bu bağlamda, kültür endüstrisinin etkilerinin daha iyi anlaşılması, demokratik katılımın artırılması ve toplumsal eleştirinin yeniden canlandırılması için kritik bir gereklilik arz etmektedir.

Kaynakça

- Adorno, T. W., & Horkheimer, M. (1972). The culture industry: enlightenment as mass deception. *Dialectic of enlightenment* içinde (ss. 120–167). New York: Herder and Herder.
- Adorno, T. W., & Horkheimer, M. (2010). *Aydınlanmanın diyalektiği: felsefi fragmanlar*. (O. Sander, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi, (Orijinal eserin basım tarihi 1973)

- Benson, R. & Powers, M. (2011). Public media and political independence. *Lessons for the future of journalism from around the world*. New York: New York University.
- Bernstein, J. M. (2020). *The culture industry: selected essays on mass culture*. New York: Routledge.
- Bilgener Erdoğan, Ş. (2022). Türkiye'deki askeri müdahaleler ve medya. *EKEV Akademi Dergisi*, 89, 307-324.
- Bulunmaz, B. (2012). Türk basın tarihi içerisinde demokrat parti dönemi ve sansür uygulamaları. *Öneri Dergisi*, 10(37), 203-214.
- Celikates, R. (2019). Critique et résistance chez adorno: éthique, théorie sociale, politique?. *Adorno contre son temps* içinde (ss. 219-234). Nanterre: Presses Universitaires de Paris Nanterre.
- Cook, D. (2014). *Theodor Adorno: key concepts*. London: Routledge.
- Fang, I. (1997). *A history of mass communication: six information revolutions*. London: Routledge.
- Güldal, M. (2016). Kültür endüstrisi ve Türkiye'de popüler kültür. *Uluslararası Politika Akademisi*. Erişim adresi: <https://politikaakademisi.org/2016/06/05/kultur-endustrisi-ve-turkiyede-populer-kultur/>
- Held, D. (1980). *Introduction to critical theory: Horkheimer to Habermas*. California: University of California Press.
- Huysen, A. (1975). Introduction to Adorno. *New German Critique*, 6, 3-11.
- Jacobs, R. N. (2015). From mass to public: rethinking the value of the culture industry. *Culture, Society, and Democracy* içinde (ss. 101-128). London: Routledge.
- Jutten, T. (2012). Adorno on Kant, freedom and determinism. *European Journal of Philosophy*, 20(4), 548-574.
- Kara, Ç., & Ulağlı, S. (2022). 1980-2020 yılları arasında medyada kadın temsiline dönüşümü. *Management and Political Sciences Review*, 4(2), 142-164.
- Karppinen, K., & Moe, H. (2016). What we talk about when talk about "media independence". *Javnost-the Public*, 23(2), 105-119.
- Kıhtır, A. (2010). Theodor W. Adorno'nun domine edici kültür alanı olarak: kültür endüstrisi. *Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi*, 10, 116-133.
- Kuyucu, M. (2016). Theodor W. Adorno'nun perspektifinden popüler Türk müziğinde standartlaşma sorunsalı. *Trt Akademi*, 1(1), 188-208.

- Lüleci, Y. (2020). Demokrat Parti döneminde (1950-1960) iktidar ve sinema ilişkileri. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yeni Düşünceler Hakemli E-Dergisi*, 14, 28-46.
- Oskay, F., & Ballard, W. W. (2024). Marcuse, capitalism, and the one-dimensional student. *Studies in Philosophy and Education*, 32(5), 1-23.
- Öngen, H. B. (2017). Devlet güdümündeki medyadan özel sermaye medyasına geçiş: Turgut Özal dönemi medya sermaye yapısının değişimi. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 59, 26-40.
- Özçağlayan, M. (2000). Türkiye’de televizyon yayıncılığının gelişimi. *Selçuk İletişim*, 1(2), 41-52.
- Özdemir, V. (2022). 12 Eylül 1980 darbesinin sinema üzerinden toplumsal yansımaları. *Abi Evran Akademi*, 3(1), 66-81.
- Reeves, C., & Sinnicks, M. (2024). Totally administered heteronomy: Adorno on work, leisure, and politics in the age of digital capitalism. *Journal of Business Ethics*, 193(2), 285-301.
- Shen, Y. (2021). An analysis of current mass media phenomenon from the perspective of Theodor W. Adorno’s popular music criticism. *Advances in Journalism and Communication*, 9(4), 123-129.
- Şahin, D. (2023). 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ve basın (1960-1965). *History Studies*, 15(4), 723-741.
- Taylor, P. A., & Harris, J. L. (2008). *Critical theories of mass media: now and then*. Berkshire: Open University Press.
- Temel, F. (2021). Ideological building strategies of a revolutionary newspaper in the republic period: Zonguldak newspaper (1923-1954). *CTAD-Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 17(34), 675-709.
- Traverso, E. (2012). Adorno et les antinomies de l’industrie culturelle. *Communications*, 2, 51-63.
- Waldman, D. (1977). Critical theory and film: Adorno and “the culture industry” revisited. *New German Critique*, 12, 39-60.
- Wright, C. R., & Page, C. H. (1959). *Mass communication: a sociological perspective*. New York: Random House.
- Yıldız, N. (1996). Demokrat Parti iktidarı (1950-1960) ve basın. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 51(01), 481-505.

Makale Türü / Article Type: Araştırma / Research

Geliş / Submission: 28.10.2024

Kabul / Acceptance: 16.12.2024

Yayın / Publication: 30.12.2024

Türk Halk Kültüründe Taşlarla İlgili Atasözleri ve Deyimler

Proverbs and Idioms About Stones in Turkish Folk Culture

Mustafa SOLMAZ*

Öz

Atasözleri ve deyimler; bir toplumun yaşam biçimini, anlayışını, zekâsını, düşüncesini, sevincini, korkusunu, toplumsal bilinçaltında yatanları dışa vuran, kültürün gelecek nesillere aktarım araçlarından olan, halka mal olmuş ve kalıplaşmış ifadelerdir. Milletlerin en önemli dil ve kültür hazinelerinden olan bu sözler, toplumların gündelik yaşamları içerisinde karşılaştıkları olayları az sözle çok anlam içeren yargılarla ifade ettikleri biçimlerdir. Öğretici ve ders verici nitelikte olmalarının yanında işlek olmalarından dolayı akılda kalıcılıkları, gelecek nesillere aktarılma özellikleri varlıklarını kuşaklar boyu sürdürmelerinin en başta gelen nedenlerindedir. Neredeyse her nesneyle ilgili atasözü ve deyim bulunması Türk dilinin zenginliğini ortaya koyması, göstermesi açısından önemlidir. Türk kültür birikimini ve değerlerini taşıyan atasözü ve deyimler, farklı bölgelerde değişik sözcüklerle ifade edilebilir. Her ikisi de söz kalıbı olmasına rağmen deyimler çoğunlukla, ilk kullanımından itibaren dile kolayca yerleşebilirken, atasözleri; deneyimler sonucu elde edilen bilgiler olan yol göstermek, öğüt vermek, ibret alınması için gerçekleri bildirmek gibi amaçlar taşıdığından dile yerleşmesi ve ortak kullanıma girmesi deyimlere göre daha geç olur. Halk edebiyatı ürünleri içerisinde yer alan, toplumun kültürel yanlarını yansıtan ürünlerden olan bu sözler, her yeni dönemdeki durum ve oluşlar karşısında kendilerini güncelleyip zamanın ruhuna uygun olarak yenilerini ortaya çıkarırlar. Küçük ve basit bir kurguyla ortaya konan bu kalıp sözler, gördüklerinin aksine anlamca çok büyük ve derin bir yer kaplarlar. Makalemizde; güncelliklerini kaybetmeden sürekli yenileri eklenen, türkü, masal, mit gibi metaforik türlerin en basiti olmasına rağmen sosyal bir amacı ve görevi de olan, Türklerin sosyal ve kültürel gelişmelerinin izlerinin bulunduğu atasözü ve deyimlerden taş sözcüğünün hem mecaz hem de gerçek anlamları kullanılanlar çalışma konumuza dahil edilmiş, atasözü ve deyim çalışmalarına katkı sağlayacağı öngörülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Toplum, Yaşam, Kültür, Aktarım, Gelecek.*

* Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: mustafasolmaz@yyu.edu.tr, ORCID:0000-0002-3323-7448

Atf için / Cite as: Solmaz, M. (2024). Türk Halk Kültürü'nde taşlarla ilgili atasözleri ve deyimler. *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD*. Sayı: 8, ss: 146-157

DOI: 10.62068/visbid.1575087

Abstract

Proverbs and idioms are publicly known and stereotyped expressions that express a society's way of life, understanding, intelligence, thoughts, joys, fears and what lies in the social subconscious, and are tools for transmitting culture to future generations. These words, which are some of the most important linguistic and cultural treasures of nations, are forms through which societies express the events they encounter in their daily lives with judgments that contain a lot of meaning in few words. In addition to their instructive and instructive nature, their memorability due to their functionality and their ability to be passed on to future generations are among the primary reasons why they continue their existence for generations. The fact that there is a proverb and idiom related to almost every object is important in terms of revealing and showing the richness of the Turkish language. Proverbs and idioms that carry Turkish cultural heritage and values can be expressed with different words in different regions. Although both are word patterns, idioms can mostly easily settle into the language from their first use, while proverbs; Since it has purposes such as guiding, advising, and informing facts for the purpose of being a lesson, which are information obtained as a result of experiences, it settles into the language and enters into common use later than idioms. These sayings, which are among the products of folk literature and reflect the cultural aspects of the society, update themselves in the face of the situations and formations in each new period and create new ones in accordance with the spirit of the time. These formulaic sayings, which are presented with a small and simple plot, occupy a very large and deep place in terms of meaning, contrary to what they seem. In our article; proverbs and idioms, which are constantly added without losing their currency, which have a social purpose and duty despite being the simplest of metaphorical genres such as folk songs, tales, and myths, and which bear traces of the social and cultural developments of the Turks, have been included in our study subject, and it is envisaged that they will contribute to proverb and idiom studies.

Keywords: *Society, Life, Culture, Transmission, Future.*

Giriş

Her canlı hemcinsleriyle iletişim kurmak için kendince bir dil kullanır ve bu diller içerisinde kullanılan ifade şekli, aradan binlerce yıl geçse de (insanınki hariç) değişmez, yeni ses ya da işaretler getirilmez hep aynı kalır. Ancak insanoglu diğerlerinden farklıdır ve zaman geçtikçe iletişim araçlarını hem çeşitlendirmiş hem de kullandığı dili yeni anlatım şekilleri ile zengin bir hale getirmiştir. Diğer canlılardan daha akıllı bir varlık olması, çevresinde bulunan diğer nesnelere de dilin içerisine sokup farklı örnekler ortaya koymasını, zengin bir anlatım şekline dönüştürmesini sağlamıştır. Elde etmiş olduğu deneyimlerini kültürel bir hafıza ile gelecek nesillere aktararak birikimlerinden onların yararlanmasına imkân tanımıştır. Saygı duyduğu doğadaki farklı nesnelere günlük yaşamının akışı içerisinde kullanabileceği uygun bir biçime getirerek işlerini kolaylaştırmış, demiri kullanarak diğer canlılardan üstünlüğünü, taşlardan anıtsal yapılar inşa ederek gücünü, hastalıklara çare bularak ilmini, teknolojik alanda ilerlemeler kaydederek aklını göstermeye çalışmıştır.

Farklı şekilde tanımlamaları olan deyimler; “anlatım gücünü artırmak için, az çok mantık dışına kayan bazı sözcükleri değişmediği halde bazıları değişip çekimlere giren kalıplardır” (Hatiboğlu, 1982:194). Diğer sözlü edebiyat ürünleri gibi Türk halk felsefesinin sözcüklere yansımaları olan, “ifade edilmesi güç ve anlam yetersizliğine neden olabilecek durumlarda” (Hamidov, 2006:40) az sözle çok şey ifade eden etkili bir anlatım aracı olan deyimler, günlük yaşamımızın ayrılmaz parçalarından birisidir. İfade edilmek istenen düşünce ve kavramları dinleyen dikkatini çekecek, hoşuna gidecek bir anlatımla dile getirme yöntemlerinden birisi olan deyimler çoğunlukla; “Belli bir durumu, bir kavramı, ya çekici anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce.” (Aksoy, 1988:52) şeklindedirler ve gerçek anlamları dışında kullanılan sözcüklerle kendilerine has anlamlar üretirler. Kalıplaşmış sözcüklerden ya da cümlelerden oluştuğu için bazen atasözleri ile karıştırılır. Kavramları çekici bir şekilde ortaya koymayı amaçlayan, Türk kültür birikimini ve değerlerini taşıyan deyimler farklı bölgelerde değişik sözcüklerle ifade edilebilir. Her ikisi de söz kalıbı olmasına rağmen deyimler çoğunlukla, ilk kullanımından itibaren dile kolayca yerleşebilirken, atasözleri; deneyimler sonucu elde edilen bilgiler olduğundan yol göstermek, öğüt vermek, ibret alınması için gerçekleri bildirmek gibi amaçlar taşır. Bu yüzden dile yerleşmesi ve ortak kullanıma girmesi deyimlere göre daha geç olur.

Kim tarafından ne zaman söylendiği bilinmeyen; ancak bir toplumun duygu, düşünce, inanç ve kültür yapısını yansıtan kısa ve özlü sözler olan atasözleri, içerisinden çıktığı topluma mal edilerek yüzyılların düşünce ve mantık sisteminde olgunlaşıp toplum tarafından benimsenmiş ve kültürel yapı içerisinde halkın dil zevkini de yansıtarak günümüze ulaşmıştır. “Dahası, atasözlerinin en eski şekillerinin mitlerin modeli oluşturduğu dünya görüşüne bağlı kabullerin, bir örnek üzerinde kalıplaşmış kutsama törenlerine veya ritüele dönüşmeleri sürecinde ve belli düsturlara bağlanış aşamasında da yine atasözlerinin işe koşulmuş olması determinist bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır” (Çobanoğlu, 2004:2). İnsana özgü olan bencillik, sevgi, düşmanlık, dostluk, arkadaşlık gibi farklı duygularla, toplumu ilgilendiren her konuda bir örneği bulunan atasözleri, toplumların yapısına, yaşam felsefesine göre değişiklik gösterir. Bu yüzden, her ne kadar insan olmasından kaynaklı benzerlikler olsa da, farklı kültür yapılarından dolayı toplumların atasözleri de farklılıklar gösterir.

Konar-göçer yaşam tarzlarından dolayı zengin bir halk edebiyatına ve sözlü kültür içerisinde oldukça önem taşıyan atasözlerine sahip olan Türklerin; “ilk yazılı belgelerden en son çağdaş eserlere kadar atasözlerinin kültürel değerlerini ve değer yargılarını ustaca ve etkili bir şekilde anlatmak için sık sık kullandıkları görülmektedir” (Öztopçu, 1992:34). Genellikle, benzetme ya da örnekleme yoluyla sözcüklerin farklı anlamlarının da kullanılabilmesi Türk atasözleri, tıpkı diğer toplumlarda olduğu gibi, geçmişten gelen kendi alışkanlıklarına göre şekillenmiştir. Ancak bazen atasözlerinin aynı konuda çelişkili ifadelerle ortaya konduğu durumlar karşımıza çıkabilir. Bir taraftan ‘iyi insan lafının üstüne gelir’ şeklinde kişinin iyiliğinden, dostluğundan söz edilirken, diğer taraftan ‘iti an taşı hazırla’ ifadesiyle bunun tam zıddı bir düşünce ortaya konabilmektedir. Bu, toplumda farklı düşünen insanların aralarında çelişkiler olabileceğini de ortaya koyar.

Toplum; deneyimlerini, çevresinde yer alan nesnelere dayanarak somut bir şekilde atasözü ve deyimler aracılığıyla az söze çok anlam yükleyerek ortaya koymuştur. Zamanla, kültürel unsurların çoğalmasına bağlı olarak, toplumun benimseyip kültürel belleği içerisinde yer alan nesnelere gerçek anlamları silikleşmiş, ancak anlamsal olarak daha çok ön plana çıkmıştır. “Az sözle çok kavram ve yargının anlatıldığı deyimler ve atasözleri toplumların var oluş süreci içinde oluşur, kuşaktan kuşağa aktarılır, zamanla bir kısmı unutulup, yeni durumlar ve oluşumlar karşısında yenileri ortaya çıkabilir” (Çotuksöken, 1988:7). İlk ortaya konan ve küçük bir olayı ifade eden anlam çekirdekleri, toplumsal yaşam içerisinde dolaşmaya başlayınca anlam bakımından büyüyüp, geniş bir anlam boyutuna ulaşmıştır. Atasözü ve deyimler, kıvrak bir zekânın ürünü olarak; “Az ve basit bir kurguyla çok şey anlatabilen bu sözler farklı olaylar/durumlar karşısında farklı manalara bürünebildiği için anlam esnekliğine sahiptir” (Erdem, 2010:35). Kısa ve öz olmalarından kaynaklı olarak anlam yoğunluğuna sahip olan atasözü ve deyimler, edebi bir tarzda benzetme yoluyla söylendikleri için hem anlamca zengin olmuşlar hem de akıcılıkları sayesinde zihinlere kolayca yerleşerek toplum içerisinde yayılmış ve kalıcı olmuşlardır.

Türk halk felsefesinin ve dünya görüşünün bir yansıması olan deyimlerin ve atasözlerinin her ikisinin de toplum tarafından benimsenmesi ve yaşamın her alanında kullanılması, kendilerine özgü özellikleri olmasına rağmen, zaman zaman birbirleriyle karıştırılmaktadır. Deyimler; bir düşünceyi, bir kavramı en etkili şekilde ifade etmeyi amaçlarken, atasözleri; toplumda uyulması gereken temel ilkeler, genel uyarılar, öğütler, deneyimlere dayalı bilgiler vermek gibi amaçlar taşır. “Atasözlerini özellikle edebî noktada değerli kılan durum ise az ve basit cümlelerle “müşahhasan mücerrede giden bir yolla” çok şey anlatma yönüdür” (Elçin, 1981:684). Her iki tür de, bir milletin her kesimine hitap eden, bireylerin düşüncelerinin şekillenmesi ile toplum yaşamına uyum sağlamasına yardımcı olan, ortak düşüncenin, kültürel birlikteliğin süslü birer ifadesi olarak ortaya konan yazılı ya da sözlü ifadeleri güzel, etkili ve çarpıcı biçimde karşıya aktarma meylindeydir. Bazen; dilde ve kültürde ortaya çıkan değişimler deyimler ile atasözlerindeki sözcüklerin yeni değişime uyum sağlayarak anlam değişmeden sözcüğün değişmesine neden olabilir. Bazen de, anlam aynı kalmasına rağmen, aynı atasözünün, ‘mum dibini aydınlatmaz’ ya da ‘mum dibine ışık vermez’ şeklinde farklı bölgelerde değişik sözcüklerle söylenebilir.

Asya’nın uçsuz bucaksız geniş bozkırlarında asırlarca yaşayıp çoğalarak farklı coğrafyalara dağılan, “Kültürünün ve benliğinin oluşumunu sağlayan anavatanlarını bırakıp Anadolu’ya göç etmiş

olan Türkler burada eski alışkanlıklarını sürdürecekleri benzeri alanlara yerleşmiş ve bu alanları inanışlarıyla bezemişlerdir” (Bulut, 2017:116). Dilimizin temel unsurlarından biri olan atasözlerinin ilk yazılı örnekleri, Orhun Abideleri, Uygur metinleri, Kutadgu Bilig, Divân-ü Lügat-it-Türk gibi eserlerde bulunur. Ancak, yazılı anlamda ilk olarak;

Çinliler, Pan Ku (MS 32-92) tarafından kaleme alınan Han Shu (1. yüzyıl) adlı yıllıkların 66. bölümünde Hunlarla MS 90 yılında yapılan bir savaşı kayıt altına almışlardır. Yıllıkların Türklerin hangi stratejiyi kullanarak savaşı kazandıklarını anlatan kısmında Hunlara ait, atasözü olabilecek bir ifadeye yer verilmiştir (Erdal, 2019:504).

Metinde anlatılanlara göre; Hunlar, sayıca çok kalabalık olan Çin ordusunun başında bulunan imparatora sık sık çeşitli hediyeler sunarak onu büyüler, hediyeleri sunan kişi ‘Han ordusunun başına uğursuz işler geleceği’ hakkında kehanetlerde bulunarak onu umutsuzluğa sürükler. Böylece başsız kalan Çin ordusunun savaşı kaybedeceği söylenerek ‘Bir kurt kaybedilir, bin koyun kaçar’ şeklindeki ifade ile imparator kurda, Çin ordusu koyuna (Erdal, 2019:505) benzetilmiştir. Çinliler, Hunların kullandıkları bu kısa ve özlü sözü kaydederek yazılı ilk Türk atasözünü günümüze taşımışlardır. Aradan yüzyıllar geçtikten sonra oluşturulan atasözlerinde bile geçmişteki kültürel hafızanın izlerini ya da yansımalarını bulmak mümkündür.

Günlük yaşamı içerisindeki acı, keder, sevinç, umut, mutluluk başarı, başarısızlık, çalışkanlık, tembellik, dostluk, düşmanlık, doğum, ölüm, üretilen mal, ortaya konan eser gibi hem soyut hem somut bütün kavramlar, doğumundan ölümüne kadar insanın kullandığı dil içerisinde farklı şekillerde yerlerini almıştır. İnsan, yaşamının her alanında çektiği acıyı, sevinci, hasreti, zorluğu, kazandığı bilgiyi, bizzat yaşayarak elde ettiği deneyimlerini farklı nesnelere kullanarak özlü sözler şeklinde, atasözü, deyim ya da farklı bir anlatımla sonraki kuşaklara aktarmak istemiştir. Atasözleri ve deyimler içerisinde kullanılan bu nesnelere birisi de; eşikten mezara kadar yanından hiç ayrılmayan, masallarından ninnilerine, türkülerinden ağıtlarına, destanlarından efsanelerine kadar bütün halk edebiyatı ürünlerinde yer alan ve onun kültüründen çıkmayan ‘taş’tır.

İnsanın doğduğu, yaşadığı, acı-tatlı günlerini geçirip öldüğü çevresinde en çok karşılaştığı taş, deyimlerimizde ve atasözlerimizde bazen gerçek, bazen mecazi anlamı kastedilerek kendisine yer edinmiş, kişinin doğumundan ölümüne kadar yanından hiç ayrılmamıştır. Sertliği, katılığı, gücü, dayanıklılığı, hareketsiz oluşu her ne kadar onu cansız bir nesne gibi gösterse de, sözcükler içerisine girdiğinde ifade ettiği anlamlar çok daha canlı, hayat doludur. “Taşın büyüklüğünde ve sertliğinde, biçiminde ya da renginde, insan, içinde bulunduğu profan dünyadan farklı bir dünyaya ait bir gerçeklik ve güçle karşılaşır” (Eliade, 1949:188) ve bu gücü yaşamın özeti olan atasözlerinde, deyimlerde anlatmak istediklerini ifade etmek için bir araç olarak kullanır. Bu sayede, hem taş hem ifadeler, kültür içerisinde ebedileşmiş ve edebileşmiş olur. Türkçede, doğumdan ölüme kadar insan yaşamının farklı dönemlerinde, farklı olaylar için söylenen ve taş ile ifade edilen çok sayıda atasözü ve deyim vardır. Makalemizde, bunları karışık bir şekilde ele alıp açıklamaya çalışacağız.

Bebeğini dünyaya getirip kucağına alan anneden daha mutlu insan yoktur artık ve bu mutluluk ailesinin daha canlı, neşeli bir şekle dönüşmesini sağlar. Baba ile anne yavrularını sağlıklı bir şekilde

büyütüp gerekli eğitimlerini vererek geleceğe hazır hale getirme telaşına girerler. Ancak, her şey düşündükleri ya da hayalini kurdukları gibi değildir. Çünkü çocuk büyütme emek ve fedakârlık ister, bebeğin zaman zaman hastalanması, uykusuz gecelerin başlaması ile zahmet anlamına gelir. Yemesinden içmesine, eğitiminden evlenmesine kadar geçen süreçte, evlilik sonrasında bile, elinden geleni yapıp zorluklara katlanmayı göze almak demektir. Çocuğun biraz büyüüp dış çevre ile tanışması yeni sorunları beraberinde getirir ve arkasından okul yaşamı farklı konuları da gündemlerine almalarına neden olur. Bütün bu zorlukları belirtmek için; “Çocuk büyütme taş kemirmek” denmiştir. Durumun abartılarak ifade edilmesi, belirli bir dönemden, özellikle gençlik çağından sonra ailenin çocuk üzerindeki etkisinin azaldığını, denetiminin güçleştiğini, çevrenin etkisinin daha fazla olduğunu anlatmak içindir.

Çocuğun ailede örnek alacağı ilk kişi; kız ise anne, erkek ise babadır. Bu yüzden; “Taşa çıkan keçinin ağaca çıkan oğlağı olur”, denilerek, çocuğun kendisine rol-model olarak seçtiği kişiye benzemesinin, hatta daha da ileri bir duruma gelmesinin doğal bir durum olduğu anlatılır ve bu durum, aynı anlamda olan benzer atasözünde, “Ağaca çıkan keçinin dala çıkan oğlağı olur” şeklinde ifade edilmiştir. Çocuğunun iyi olmasını ve istediği niteliklerle donanmasını isteyen ailelerin öncelikle kendilerinin bu özelliklere sahip olması gerektiği kısa, öz ve basit bir cümleyle öğütlenmiştir. Bir başka atasözünde ise; “Kurttan kuzu doğar” şeklinde tam karşıt bir ifade görülebilir. Burada, aile ne kadar iyi olsa da, ne kadar çaba sarf etse de, çevrenin de etkisiyle, çocuğun farklı bir yapıya bürünebileceği anlatılmıştır.

Bazı insanların tembel, işe yaramaz olduğu düşünüldüğünde, ya da kişiden beklenen, umulan bulunamadığında, her insanın mükemmel olamayacağı, kusuru olabileceği düşünülür. Ancak olumsuz bir etki oluşturabilecek yapıdaki kişiye de kızılır, taşın değdiği yeri etkilemesinden yola çıkılarak; “Adam ol da baş yar” denir. Böylece, küçük bir taşın bile yararlı olabileceği düşüncesinden hareketle, o kişinin işe yaramaz birisi olarak görüldüğü, çevresindeki insanlara gıpta edildiği, kızılan kişinin ise o kişilerden daha değersiz bulunduğu anlatılır.

Bir sıkıntı ile karşılaştığımızda, olayı çözmek için önce yakın çevremize bakar kimlerin yardımıyla sorunun çözülebileceği konusunda kafa yorarız. Ancak hemen karşımıza; “Her taş baş yarmaz” atasözü çıkar ve umutsuzluğun çevremizi sarmasına neden olur, herkesin bu sorunu çözmede yardımcı olamayacağı dile getirilir. Bu esnada; “Ummadığın taş baş yarar” ifadesi karşımıza çıkar ve beklenmedik anda, tahmin edemeyeceğimiz kişilerin sıkıntından kurtulmamıza yardımcı olabileceğini anlatarak ufukta bir ışık olduğunu göstererek bizi çaresizlikten kurtarır.

Bir kişiyi eleştirmek ya da iğnelemek için “Taş atmak” deyimini kullanılır. Çünkü taş değdiği yeri etkiler, acıtır, bazen yaralar, hatta değdiği yere bağlı olarak, ölüme kadar götürür. Taşın zarar verici etkisi kullanılıp daha ağır eleştirilerde bulunmak için; “Taşa tutmak” deyimini kullanılır, sınır tanımadan eleştiriler arka arkaya sıralanır. Diğer taraftan, “Dostun attığı taş baş yarmaz” denilerek, taşın zarar verici etkisi hafifletilir ve neredeyse dostça sunulan bir gül imiş pozisyonuna getirilerek, aslında dostun acı söylemesinin, onu eleştirmesinin, kötülemek amaçlı olmadığı, kişinin kendine gelmesi, yaptığı yanlışlardan dönerek doğruyu bulması niyetiyle ona yol göstermek için söylendiği anlatılır.

İnsan yaşamının vazgeçilmezlerinden olan çalışmanın yararları sürekli dile getirilir ve başarılı olmanın şartlarından birisi olarak da, genel anlamda, herkes tarafından kabul edilir. Çalışmanın aynı zamanda vücudun dinç ve sağlıklı kalmasını sağladığını belirtmek için, “Yuvarlanan taş yosun tutmaz” denir. Tıpkı insanın, çalışmadığı zaman vücudunun hantallaşıp hastalıklara karşı direncini kaybederek her tür hastalığa davetiye çıkartması gibi yerinden kıpırdatılmayan taşlar yosun bağlar ve bu, taşın zamanla yıpranmasına neden olur. Çalışmanın ileriye yönelik bir yatırım olduğu ve boşa gitmeyeceğini anlatmak için, “Gençlikte taş taşı, kocalıkta ye aş” denir. İnsanın her yaşta dinç kalamayacağı, güçten düştüğü dönemlerde ise daha önceki çalışmasının karşılığını göreceği anlatılır.

Bazen, bazı engellerden dolayı, kişinin çabalaması, elinden gelen her şeyi yapması, birilerinin engel olmasından dolayı yeterli gelmeyebilir. Bu durumda, “Arabasının tekerine taş koymak” deyimini karşımıza çıkar. Her şeyin olağan devam ettiği bir süreçte, gidişatı çekemeyen kişi ya da kişilerce ortaya engeller konması, yürüyen işlerin duraklamasına, bazen de olumsuz yönde sonuçlanmasına neden olur. Ancak, işine engel olunan kişi, güçlü ilişkileri olan, aynı zamanda işin sonuçlanması için dirayetli davranan inatçı bir tip ise bu kez durumu anlatmak, şeklinin değiştiğini ifade etmek için “Baltayı taşa vurmak” deyimini kendisini gösterir. Engel olmaya çalışan kişinin durumunun vahametini ve olayın tersine döndüğünü göstermek açısından, “Taş çömleğe çarparsa vay çömleğin haline, çömlek taşa çarparsa yine vay çömleğin haline” şeklinde acımayı da kapsayan ifade kendisini gösterir. Çünkü güçlü birisiyle uğraşan kişi, her durumda yenilmeye mahkûmdur. Bir de bunlara bağlı olarak Divanü Lügati't – Türk'te geçen, günümüzde ise “Bükemediğin eli öpeceksin” şeklinde dile getirilen “Taşı ısıramayanın öpmesi gerekir” atasözü vardır. Bu da, yenemeyeceği kişinin dediklerini yapmasının, en azından onunla ters düşmemesinin, bireyin zarar görmemesinin önüne geçebileceğini anlatır.

Acıma duygusu olmayan merhametsiz kişilerin kalbi, hisleri olmadığını düşünülmesi ve sert olmasından dolayı, taş ile aynı görülür. Bu yüzden, “Taş yürekli” deyimini ile bu kişinin hissiz, canlılara karşı acıma duygusu taşımayan merhametsiz, anlayışsız birisi olduğu belirtilir. Bu özellikteki insanların kızdığı, sinirlenip kendisini kaybederek duygularına hâkim olamadığı dönemlerde, her şeyi yıkıp yerle bir etmek istediği, karşısındakine zarar vermek için her şeyi yapabildiği, “Taş üstünde taş bırakmamak” deyimini ile ortaya konmaya çalışılır. Çünkü amacı, o anda, karşısındakini olabildiğince yıpratmak olan birey, zarar vermekte sınır tanımaz ve önüne çıkan her şeyi yok etmek ister. Bu deyim, tarihte geçmiş büyük savaşlar dile getirilirken büyük zayıflatlar verildiğini anlatmak için de kullanılır.

Gençliğin verdiği enerjiyi ve bu sayede her şeyi yapabilme kapasitesini “Taşı sıkısa suyunu çıkarır” deyimini ile karşılarız. Güçlü, dirayetli, inatçı yapısından dolayı bazı insanların mücadeleci bir ruha sahip olduğunu, her durum ve şartta aç kalmayacağını, zorlukların üstesinden geleceğini göstermek amacıyla “Ekmeğini taştan çıkarmak” deyimini kullanılır. “Değirmen taşının altından diri çıkar” sözü ise, en ağır koşullarda, en tehlikeli durumlarda bile hiçbir güçlükten yılmayan her tür zorlukla baş edebilen, her tür ortamda başarılı olmanın bir yolunu bulan kişileri anlatmak için kullanılarak bu tür insanların sarsılmaz bir iradesinin, hiç eksilmeyen bir enerjisinin olduğu belirtilmiş olur. Bunun tersine: “Döner taşı öter kuşu olmamak” deyiminin tam yerini bulduğu kişilere baktığımızda bunların; mesleği olmayan, pasif, kendi halinde, el attığı çoğu işte başarısızlık yaşayan, günlük işesini zorlukla elde eden fakir kimseler olduğunu görürüz.

Söylenmesi gerekenleri, lafı uzatmadan, dolandırmadan zamanında ve yerli yerinde kullanan kişiler için, “Taşı gediğine koymak” deyimini kullanılarak takdir edilir. Ancak, bilgisi olmasa dâhi gereksiz yere her konuda fikir bildiren, kendisine güveni tam olmadığı halde ağırlığı olduğunu gösterebilmek için kendisini ilgilendirmeyen işlere müdahale eden, bazen de her olumsuz olayın arkasında az ya da çok etkisi olan insanlar için “Hangi taşı kaldırırsan altından çıkar” sözü biçilmiş kaftan gibidir. Bazı ortamlarda ise; söylenilen sözün, yapılan işin kıymeti bilinmez, takdir edilmez. Bu durumda söylenen “Taş yerinde ağırdır” atasözü, tanınmadığı bir yerde kişinin söylediklerinin yeterince dikkate alınmayacağı, onu dikkate alacak ve sözüne itibar edeceklerin ancak kendisini iyi tanıyanların bulunduğu ortamlar olacağı gösterilir. Aynı zamanda bir şeyin kıymetinin her yerde aynı olmadığını, ihtiyaç olması halinde değerli kabul edileceği belirtilmiş olur.

“Delikli taş yerde kalmaz deli kız evde kalmaz” atasözü, bir yerde kıymeti olmayan ya da değerli kabul edilmeyen nesnelerin dâhi beğeneni olduğunu belirtmek içindir. Benzer şekilde “Kötü baklanın kör alıcısı olur” atasözü bu görüşü destekler niteliktedir. Delikli taş ve deli kız ifadeleri iki farklı nesnenin kusurlarını belirterek, çoğunluğun işe yaramaz olarak gördüğü durumu mecaz olarak tespit için kullanılmıştır. Her insanın kusurları olabileceğini, ancak bazı kusurların herkes tarafından aynı kabul edilmeyeceği, toplumsal bakış açısının her konuda tam bir mutabakat içerisinde olamayacağı anlatılmıştır. Aslında her varlığın değerli olmasına rağmen her insanın farklı beğeni, bakış, anlayış, zevk gibi farklı yaklaşımları olmasından dolayı bir kısım insanların hiç beğenmediği, hatta aşağılayarak baktığına bir başkasının aynı gözle bakmadığı görülür. Kerem ile Aslı hikâyesindeki Kerem’e, ‘Aslı’nın güzel değil çirkin bir kız olmasına rağmen onun uğruna dişlerini niye çektiği sorulur, o da, ‘bir de benim gözümle bakın’ diyerek farklı bakış açılarının güzel-çirkin, değerli-değersiz gibi kavramların göreceli olduğunu, kişiye göre değiştiğini açıklamış olur.

Kimsenin etlisine sütlüsüne karışmayan kendi halinde olan insanları anlatmak için, “Dertsiz baş, mezarda taş” denilerek bu kişinin varlığı ile yokluğu arasında bir fark olmadığı ortaya konmaya çalışılır. Diğer taraftan, hayatın sıkıntılarından ve zorluklarından uzak kalmanın mümkün olamayacağı, sorunların üstesinden gelebilmek için çaba sarf etmek gerektiği vurgulanır. Yaşamları boyunca insanların başarı, mutluluk, güzellik gibi kavramları elde etmek için gayret etmeleri gerektiği, ancak bunları elde etmenin her zaman kendi iradesinde olmadığı, hayatlarında sıkıntı yoksa bile bunun ölünceye kadar devam edemeyeceği anlatılır. Ayrıca, kendisinden başkasıyla ilgilenmeyen, yalnızca kendi yaşamına odaklanan kimselerin, mezardaki taşın sadece orada yatanın adını belirtmesi gibi, kendisinin de bir insan figürü olarak kalacağı, faydasız boş bir yaşam geçireceği hatırlatılır. İnsanların yaşamını değerli kılan şeylerin, insan olmanın gereği olarak, başkalarına da yararlı olmaktan geçtiği, dünyada mücadele olmadan geçen bir anın mümkün olmadığı, yaşamında karşısına çıkan zorlukların üstesinden gelemeyeceği, toplumdaki dışlanma ihtimali olduğu, toplumsal bir varlık olarak yaşamını sürdürmesi gerektiği öğütlenir.

İnsan sosyal bir varlık olduğundan, çevresinde bulunan insanlara ihtiyaç duyar ve bazı işleri yapmak için başkalarından yardım ister. “Baş başa vermeyince taş yerinden kalkmaz” ya da “Yalnız taş duvar olmaz” şeklindeki atasözlerinde bu gerçeğe vurgu yapılmaktadır. Bir duvar yapmak, bir bina kurmak için bir taş yeterli olmaz, büyük işler başarmak için de, bazen birden fazla güce ya da akla ihtiyaç

duyulur ve bunların bir araya gelmesiyle işlerin kolaylaşması sağlanarak büyük başarılar elde edilebilir. Taşların kenetlenerek duvarı oluşturup sağlam bir şekilde durmasını sağlamasına benzer şekilde insanların birlik halinde hareket etmesi takımın gücünü artırır, başarmakta zorlanılabilecek işler daha kolay hale getirilerek başarılı bir sonuç alınır. İşbirliği ve dayanışmanın önemini göstermek için, benzer anlamlarda kullanılan “Bir elin nesi var iki elin sesi var” örneğinde olduğu gibi çok sayıda atasözü ve deyim insanlara öğüt verme amacını taşımaktadır.

Bir arada olmanın güzelliğini, paylaşmanın, yardımlaşmanın zevkini ifade eden, yerine göre kardeşliğin bir başka şekline dönüşen dostluk, arkadaşlık insanın ihtiyaç duyduğu kavramlar içerisinde en önde gelenlerinden ikisidir. Dertlerin, hüznünlerin paylaşılıp etkisinin azaltılması, zorlukların omuz vererek birlikte aşılması, sevinçlerin paylaşılıp mutlu olunması, içten gelen arkadaşlıklar, samimi duygular sonucu insani ilişkilerle ortaya çıkar. Ancak her birey aynı samimi duygularla arkadaşlık etmeyip kendi çıkarlarını gözeterek hareket ettiğinde dostluk, iki tarafın başarı kazanmasının, mutlu olmasının anahtarı olmaktan çıkarak birinin zararına dönüşmeye başlar ve “Arkadaş değil arka taşı” şeklinde belirtilen deyimdeki gibi birisinin diğerine yük olduğu durum baş gösterir, ilişkilerde sıkıntılar ortaya çıkar. Dostunun menfaat için kendisiyle bir arada olduğunu fark eden kişinin, yaptığı arkadaşlıktan duyduğu pişmanlık yine taş sözcüğü kullanılarak “Başını taştan taşa vurmak” deyiimiyle karşılanır. Ancak bu deyim, sadece arkadaşlık ilişkileri için değil, geçirilen onca zamanın boşa gittiği düşünülerek, büyük pişmanlık duyulan her işten sonra kullanılabilir.

Bazı insanlar; “Emeksiz yemek olmaz” atasözüne muhaliflermiş gibi, elde etmek istediklerini emek vermeden ya da en az emekle bir şey yaparak birden fazla yarar elde etmek ister. Bu yüzden; “Bir taşla iki kuş vurmak” ya da “Bir dalda dokuz ceviz görmeyince taş atmaz” sözleri bu insanları belirtmek için kullanılır. Bir kısım insanlar da sahip olmak istediklerine en az güç sarf ederek ulaşmak, “Derenin kuşunu derenin taşıyla vurmak” ister. Kendisinden bir şey çıkmasını istemeyen, masraf etmeden hedefine varmaya çalışan bu insanlar toplumda uyanık ya da açık göz sıfatıyla anılırlar. Ancak, emeksiz elde etmelerine rağmen elde ettiklerinden memnun kalmayan bir takım insanların bulunması, “Taş attı da kolu mu yoruldu?” sözüyle onların eleştirilmesini beraberinde getirir. Bunların yanında, çok çaba sarf edip emek harcanmasına rağmen kazanımlarının yeterli olmadığı durumları belirtmek amacıyla söylenen “Attığı taş ürküttüğü kurbağaya değmez” ifadesi yerli yerine oturur.

Toplum içerisinde kendisinden korkulan, her an bela olabilecek yapıda insanlar vardır. Bunlar elbise üzerine bulaştığı zaman kirleten çamur ile eşdeğer tutulduğundan, bu tipteki kişilerle uğraşılması gerektiği “Çamura taş atmak” deyiimi ile karşılanır ve kötülüğe bulaşmamak için bu insanlardan uzak durulması öğütlenir. Bu yapıdaki belalı insanlardan kaçan ya da bir yere yetişmek için acele edenlerin çok hızlı hareket ettiğini belirtmek için “Ardından sapan taşı yetişmez” şeklindeki deyim kullanılır. Aynı çamur sözcüğü, sözünden dönen ya da yapmak istemediği için bahaneler üreten insanları tanımlamak amacıyla “Çamura yatmak” şeklinde tasvir edilir.

Zaman zaman atasözleri arasında çelişkiler varmış gibi, aynı konuda söylenmiş ama tam zıt anlamlarda olanlar vardır. Bir yandan “Çok gezen çok bilir” diye söylenip seyahat edilmesi öğütlenirken, diğer taraftan “Gezen ayağa taş değer” denilerek fazla dolaşmaktan kaçınılması gerektiği dile getirilir.

Ancak her ikisinin de farklı bakış açısıyla ele alındığında doğru olduğu görülür. Birincisinde; görülecek yerlerde elde edilecek bilgilerin, deneyimlerin kişiyi diğerlerinden daha fazla donanımlı hale getireceği anlatılmaya çalışılır. İkincisinde ise, çok gezen kişinin elde edeceği bilgi, beceri, deneyim gibi yararlı, olumlu durumların yanında olumsuzluklarla da karşılaşabileceği konusunda uyarılır. Her ikisinin de doğruluğunu, insanın başına olumlu ya da olumsuz her tür olayın gelebileceğini, yine taş kullanılarak, “Başa gelmez iş olmaz, ayağa değmez taş olmaz” şeklindeki atasözü doğrular niteliktedir.

İnsanoğlu yaşamın olağan akışı içerisinde karşılaştığı olaylara tepkiler verir. Bu; bazen gülme, sevinme, kızma, sinirlenme gibi farklı şekillerde olabileceği gibi bazen de hiç beklemediği bir durumla karşılaştığında ortaya koyduğu şaşkınlık ifadesi biçiminde olabilir. Güzelliğini duyduğu, mutlaka görülmesi gerektiği söylenen bir yer ya da tarihi eserle karşılaşmadan önce, olabilecek özelliklerin en üst sınırıyla ilgili bireyin kafasında bir tahayyül oluşur ve “Taş çatlasa” deyiimiyle bu durumu zihninde şekillendirmeye çalışır. Ancak beklentisinin üzerinde bir güzellikle karşılaştığında verdiği ilk tepki, gördükleri karşısında gözbebeklerinin irileşip duraksamasıdır ve bu durum, “Gözleri faltaşı gibi açılmak” deyiimiyle açıklanır. Ancak, karşılaşılan durum beklenenin çok üzerinde ise, anlamı güçlendirmek ve düşüncenin etkisini arttırmak için bu kez, “Taş kesilmek” deyiimi kullanılarak şaşkınlığın derecesi gösterilmiş olur. Günlük olaylar içerisinde karşılaşılan, beklenmeyen bir durumun ortaya çıkmasıyla verilen şaşkınlıktan kaynaklı bütün tepkiler benzer ifadelerle gösterilir.

Her insanın olaylara verdiği tepki ile zorluklara katlanma derecesi farklıdır. Bazıları olaylar karşısında dayanamayıp isyan ederken bazıları zorluklara göğüs gererek beklemesini bildiği için, taşın dayanıklılığından yararlanılarak, bireyin olumsuzluklar karşısında direnme gücünü belirtmek amacıyla “Sabır taşı” deyiimi kullanılır. Bazen de, kişinin sevdiğine kavuşamadığı, elde etmek istediğine ulaşamadığı, yapabileceği bir şey olmadığı, kimseye içini dökemeyip acıya katlanmak zorunda olduğu, çaresiz kaldığı durumlarda, “Bağrına taş basmak” deyiimi, onun ruh halini tam olarak ifade eder. Bir yakınından ya da sevdiği birisinden ayrı kalan ve kavuşması zor olan kişiler de, ayrılığın zor olduğunu, ama ölüm ayrılığının daha zor olduğunu belirtmek için “Taş altında olmasın da dağ ardında olsun” der. Böylece uzaktaki kişiye hem sağlık temennisinde bulunur hem de kendisine bir teselli vererek bağrına taş basmaya devam ederek yaşamını sürdürür.

İnsan yaşamında zorlukların, kolaylıkların yanında, zaman zaman, bir kişinin bilinçsizce yaptığı bir hareketin sonucu işler karışır ve içinden çıkılmaz hale gelir. “Bir deli kuyuya bir taş atmış, kırk akıllı çıkaramamış” sözü tam da bu sırada ortaya çıkar. Yapılan hatanın ya da yanlışın düzeltilebilmesi, çözülebilmesi için genellikle, sorunu çözeceği düşünüldüğünden, akıllı yetenekli ve deneyimli kişilerden yardım istenir. Burada doğru yaklaşımın, bilgi birikiminin ne kadar önemli olduğu gösterilmeye çalışılır. Ancak yine de, bazı durumlarda, sözü edilen kişilerin de müdahalesi yeterli gelmeyebileceği gibi çözüm beklediğimiz kişinin olayın içine girmesiyle birlikte kolaylaşma yerine daha da karmaşık hale gelebilir. Beyaz pirincin içindeki beyaz taşı bulmanın zorluğu dikkate alınarak, daha da karmaşık hale gelen sorunun çözümünün artık çok daha zor olduğu bir benzetme yapılarak “Ayıkla pirincin taşını” şeklinde ifade edilir. Böylece her zaman akıl ve deneyimin yeterli olmayabileceği, daha fazla ve derinlemesine bir araştırma yapmanın gerekliliği, alışılmış yöntemlerin değiştirilmesi ve farklı bakış açılarıyla ele alınmasının zorunluluğuna vurgu yapılmış olur.

Birisinin niteliklerinin diğerinden daha üstün olduğunu belirtmek amacıyla kullanılan, “Taş çıkartmak” deyimini genellikle yaşlı kişilerin kenara çekilmelerini önlemek, hâlâ işe yarar olduklarını göstermek, hayat tecrübeleri sayesinde gençlerden daha iyi iş yapabileceklerini belirtmek için kullanır. Yaşlarından dolayı gündelik yaşamdan uzak durmaya başlayan bu tip insanlara değer verildiği, kendilerine her zaman ihtiyaç olduğu hissettirilmeye çalışılır. Artık zamanının dolduğunu düşünüp ölümü bekleyen bu kişilerin yaşama tutunmaları için bir neden olduğu ortaya konmuş olur. Bu durumda, değersiz oldukları gibi olumsuz bir düşünceye kapılan insanlar, düşüncelerini olumlu yöne dönüştürerek, kenarda boş boş bekleyen birisi olmaktan çıkıp, çevresine yararlı bir hale gelmeye çalışır.

Her insan ayrı bir dünya olduğundan; düşünceleri, zevkleri, bakış açıları, geleceğe ait planları, beklentileri de farklıdır. “Taş taş (dağ dağ) üstüne olur, ev ev üstüne olmaz” atasözünde insanların farklı mizaçlarından dolayı geçinmelerinin güçlüğü anlatılmaktadır. Zorluk derecesi ne olursa olsun, herhangi bir iş yapılmak istendiğinde, birden fazla kişi birlikte hareket ederek üstesinden gelebilmesine rağmen, farklı alışkanlıklara sahip olan iki ailenin aynı evde uzun süre birlikte beraber yaşaması, aynı yerde uzun süre barınması pek mümkün değildir. Çünkü Türk kültüründe dağ motifi büyüklüğün, ululuğun, yüceliğin simgesi olarak görülür. Aile de kutsal sayıldığından, iki evin (ailenin) bir arada bulunmasının zorluğu yüce iki varlığın her birinin kendine özgü yapısından dolayı aynı alanı uzun süre paylaşması zordur ve birisinin diğeriyle ululuk yönünden karşılaştırılmasını beraberinde getireceğinden ikisinin bir arada olamayacağı anlatılır.

Sonuç

Atasözleri ve deyimler; bir toplumun yaşam biçimini, anlayışını, zekâsını, düşüncesini, sevincini, korkusunu, toplumsal bilinçaltında yatanları dışa vuran, kültürün gelecek nesillere aktarım araçlarından olan, halka mal olmuş ve kalıplaşmış ifadelerdir. Bu ifadeler, toplumun herhangi bir konu hakkındaki gerçekliklerini, özgünlüklerini, düşüncelerini, tüm toplumsal katmanları da kapsayacak şekilde geçmişten süzülerek gelen ortak düşünceleri geleceğe taşıma özelliğine sahip, toplumsal algıların kolayca anlaşılmasını ortaya koyan kullanışlı birer araçlardır. Edebi bir sanat anlayışıyla dile getirilen atasözü ve deyimler, toplumun ortak hafızasında yer alan en eski düşünce biçimini yansıtan, ortak birikimi olan deneyimlerini etkili, kısa yolla ifade eden, aynı potada eritilen yaşam felsefeleridir.

Tarih sahnesine çıktıkları ilk günden bu yana iç içe oldukları, yaşadıkları coğrafyanın bir gerçeği olan dağlar-taşlar Türk kültür hafızasında önemli bir yere sahiptir. Taş, sadece atasözü ve deyimlerimizde değil, Türk edebiyatı içerisinde yer alan mitler, şürsel anlatılar, destanlar, masallar, hikâyeler başta olmak üzere hemen her alanda karşımıza çıkar. Taşın imgesel değeri; sertliği, dayanıklılığı, soğuk görünümü gibi farklı özelliklerinden kaynaklıdır. Atasözleri ve deyimler, insanların uzun gözlemleri, deneyimleri sonucunda ortaya çıktıkları için toplumun yaşamış olduğu çevrede gerçekleşen doğa olayları, sosyal-toplumsal değişimleri, dönüşümleri bazen açık bazen de üstü kapalı bir şekilde aktarıp öğüt vererek toplumun yazılı olmayan kurallarını ifade ederler ve bir anlamda toplumun kimlik kartı gibidirler.

Toplumsal bellek olarak karşımıza çıkan ve kadından çocuğa, toplumun temeli olan aile hayatından insani ilişkilerde kilit rol oynayan ‘söz’e kadar, hatta kullandığımız nesnelere hayatımıza yön veren düşüncelere varıncaya kadar hemen her konuda söylenmiş olan atasözleri ve deyimlerle ilgili olarak çok sayıda araştırma ve inceleme yapılmıştır. Türklerin yaşam felsefesinin özünü oluşturan bu ifadeler, geçmişten gelen deneyimlerden sızıp gelerek söz ve davranışlarımızın doğurabileceği olası sonuçlar hakkında bilgiler verip, toplum için öğretici ve yönlendirici görevi yaparlar. Araştırmamızda atasözü ve deyimlerin; toplumsal bilgi, deneyim ve değer yargılarının aktarımını her tür nesneyle, cansız ve soğuk görünümlü bir nesne olan taş aracılığıyla dahi, yapabileceği, bunu yaparken verdiği mesajların sıcak ve yerli yerinde olabileceği görülmüştür. Toplum nezdinde genel olarak kabul gören davranışların yanında reddedilen davranış biçimlerinin de az sözle öz olarak belirtilmesinin bireylerin belleklerinde yer edinmesini kolaylaştırdığı ve davranış biçimlerini belirlediği görülmüştür.

Kaynakça

- Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2 / Deyimler Sözlüğü*, İstanbul: İnkılâp Yayınevi.
- Bulut, B. (2017). Türk atasözlerinde dağ kavramının mekânsal işlevi, *Turkish Studies -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, (Prof. Dr. Tahsin Aktaş Armağanı), 12(5), 111-122.
- Çobanoğlu, Ö. (2004). *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Çotuksöken, Y. (1988). *Atasözlerimiz*, İstanbul: Varlık Yayınları.
- Eliade, M. (1949). *Traité d'histoire des Religions*, Paris: Payot.
- Elçin, Ş. (1981). *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Erdal, C. (2019). Bir kurt kaybedilir, bin koyun kaçır ilk Türk Atasözü örneği olabilir mi?, E.Şimşek, içinde, *Toroslardan Tanrı Dağlarına Türk Halk Biliminin Ulu Çınarı Prof. Dr. Ali Berat Alptekin Armağanı*, (s.503-505), Konya: Kömen Yayınları.
- Erdem, S. (2010). Atasözlerinde metaforların işleyişi, *Milli Folklor*, 88, 33-37.
- Hamidov, H. (2006). Türkçe deyimlerin anlam özellikleri: Konuşma ile ilgili deyimler, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 22, 39-45.
- Hatiboğlu, V. (1982). *Türkçenin Sözdizimi*, (2.baskı). Ankara: DTCF Yayınları.
- Öztopçu, K. (1992). *Uygur Atasözleri ve Deyimleri*, İstanbul: Doğu Türkistan Vakfı Yayınevi.

Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi –

ViSBiD

Van Journal of Humanities and Social Sciences –

VJHSS

Makale Türü / Article Type: Araştırma / Research

Geliş / Submission: 30.10.2024

Kabul / Acceptance: 21.12.2024

Yayın / Publication: 30.12.2024

Yakari Animasyon Filminin Monomit Kuramı Perspektifinden Analizi

Analysis of Yakari Animated Movie from the Perspective of Monomyth Theory

Sinem Yüçetürk*

Öz

İnsan, yaratıldığı andan itibaren sürekli mücadele içerisinde yaşamaya çalışır. İçerisinde bulunduğu bu mücadele kimi zaman anlam veremediği doğayla kimi zaman vahşi hayvanlarla kimi zaman da diğer insanlardır. İnsanoğlunun bu var olma mücadelesinin belgeleri olarak da karşımıza mitolojik anlatılar çıkmaktadır. Bugün mitolojik anlatılar incelendiğinde, anlatıların pek çoğunda insanoğlunun yaşam mücadelesinin dile getirildiği görülmektedir. İşte anlatılan bu mitolojik hikâyelerde dikkati çeken bazı ortak unsurlar karşımıza çıkmaktadır. Anlatılan mitolojik hikâyeler, farklı kültürler ve farklı coğrafyalara ait olsa da birçoğunun benzer temalar etrafında şekillendikleri anlaşılmaktadır. Mitolojik anlatılarda karşımıza çıkan bu ortak temalar toplumların ortak bilinç dışının tezahürüdür. İşte tam da bu hususta Joseph Campbell, farklı kültürlerle ait mitlerdeki olaylar ve kahramanların yaşadığı değişim evrelerinin birbirine benzediğini söyler. Kahramanın geçirdiği bu değişim evrelerini monomit adı vererek kuramlaştıran Campbell, kahramanın izlediği yolu yola çıkış, erginlenme, dönüş ana başlıkları altında merhalelere ayırmıştır. Her ana merhalenin ise alt bölümleri söz konusudur. Aslında tüm bu aşamaları incelediğimizde her yolculuğun birer döngüden ibaret olduğu anlaşılmaktadır: Kahramanın yolculuğu, yaşadığı sıradan dünyasında başlar ve yine orada son bulur. Monomit kuramı bugün geleneksel olarak nitelediğimiz hikâye, masal, destan gibi pek çok anlatı türüne uygulanabildiği gibi özellikle sinema ve animasyon yapımlarının kurgulanmasında tercih edilen bir uygulama olarak da karşımıza çıkmaktadır. Yakari filmi de monomit kuramına göre kurgulanan filmlerden biridir. Bu çalışmada amaç, Yakari filmi monomit kuramı yöntemine göre çözümlenmek ve kuramın animasyon filmlerinde de kullanılabileceğini göstermektir. Bu bağlamda çizgi roman serisi olan ve 2020 yılında animasyon filmi olarak gösterime giren Yakari animasyon filmi, Campbell'in sistemleştirdiği monomit kuramı yöntemine göre değerlendirilmiş, kahramanın yaşadığı aşamaları ve geçirdiği dönüşümleri yansıtan sahneler tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mitoloji, Monomit, Yakari Animasyonu.

*MEB, Email: sinemkubat49@gmail.com ORCID: 0009-0001-4301-7019

Atf için / Cite as: Yüçetürk, S. (2024). Yakari animasyon filminin monomit kuramı perspektifinden analizi, *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD*. Sayı: 8, ss: 158-168.

DOI: 10.62068/visbid.1576401

Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD, Sayı VIII, Aralık, 2024

Van Journal of Humanities and Social Sciences -VJHSS, Issue VIII, December, 2024

Abstract

Man has been trying to live in constant struggle since the moment he was created. This struggle he is in is sometimes with nature, which he cannot understand, sometimes with wild animals, sometimes with other people. Mythological narratives also appear before us as documents of this struggle of human beings for existence. When mythological narratives are examined today, it is seen that the struggle for human life is expressed in many of the narratives. Here are some common elements that attract attention in these mythological stories that are told. Although the mythological stories told belong to different cultures and different geographies, it is understood that many of them are shaped around similar themes. These common themes that we encounter in mythological narratives are the manifestation of the common unconscious of societies. In this regard, Joseph Campbell says that the events in the myths of different cultures and the stages of change experienced by the heroes are like each other. Campbell, who theorizes these stages of change that the hero undergoes by giving the name of monomyth, has divided the path followed by the hero into stages under the main headings of departure, maturation, return. Each main stage, on the other hand, has its subdivisions. In fact, when we examine all these stages, it becomes clear that each journey consists of a cycle: the hero's journey begins in the ordinary world he lives in and ends there again. Campbell has proved that this situation is present in a similar way in all the narratives he has compiled. Monomyth theory can be applied to many types of narratives such as stories, fairy tales, epics that we have traditionally characterized today, and it is also a preferred application especially in the editing of cinema and animation productions. Yakari film is also one of the films fictionalized according to the monomyth theory. In this study, it was aimed to analyze the Yakari film within the framework of the monomyth theory and to show that the hero cycle that Campbell said exists in narratives can also appear in animations. In this context, the Yakari animated film, which is a comic book series and was released as an animated film in 2020, was evaluated according to the monomyth theory method systematized by Campbell, the stages experienced by the hero and the transformations he underwent were determined.

Keywords: *Mythology, Monomyth, Yakari Animation.*

Giriş

Mitoloji, insan zihninin soyut ve somut kavramları anlamlandırmasına yardımcı olan bir yapıdır. Dünya genelinde soyut ve somut kavramların açıklanması sırasında, birbirinden farklı kültürler birçok açıdan benzerlik gösteren mitolojik hikâyelere sahiptir. Mitlerde karşımıza çıkan bu durum, insanların kültürel ve coğrafi farklılıklarına rağmen mitolojik anlatılardaki ortak unsurların neye dayandığına dair çeşitli teoriler geliştirmesine yol açmıştır. Bu iddiaların en önemli ve popüler olanı ise Joseph Campbell'a aittir. *Monomit* adını verdiği ve Carl Gustav Jung'un *kolektif bilinç dışı-arketip* anlayışı üzerine temellendirdiği kuramına göre anlatılan her hikâyede ortak temel aşamalar söz konusudur.

Kabramanın Sonsuz Yolculuğu eserinde bu aşamaları kategorize eden Campbell, araştırdığı birçok anlatının ortak temel bir yolu takip ettiği sonucuna varmıştır. Bu bağlamda insanların imal ettiği tüm anlatıların aynı motiflere sahip tek hikâye olduğunu vurgulamıştır. “Gerçek birdir fakat bilgiler ona birçok isim takmıştır.” ifadesi de monomit kuramının özü niteliğindedir (Campbell, 2013: 9-10). Toplumların sayısız mitoloji ve dini ürünlerinde tespit edilen bu benzerlikler ise kolektif bilinçdışı ile açıklanmaktadır. Carl Gustav Jung'a göre kolektif bilinç dışı, insanların doğuştan sahip olduğu davranış örüntüleridir. Bu örüntüler arketiplerdir. Jung'a göre insanların zihinlerinde olayları algılama kalıpları söz konusudur. Bu kalıplar olaylar karşısında benzer davranışların yani arketiplerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Arketipler, insanların kolektif bilinç dışında simgesel bir dil oluşturur. Bu arketiplerin insanlardaki tezahürü çeşitli olsa da genel olarak benzer özellikler göstermektedir (Jung, 2006: 51-58). Campbell'ın monomit kuramı da bu görüşü desteklemektedir. Bugün monomit kuramından etkilenen birçok filmde -Star Wars, Matrix, Yüzüklerin Efendisi, Harry Potter vd.- sıradan sayılabilecek insanların kahramanlığa geçiş aşamalarının benzer bir şekilde ilerlediğini görebilmekteyiz. Yine monomit kuramı ile ilgili yapılmış şu çalışmalar dikkat çekicidir: Campbell'ın Monomit Kuramı Bağlamında Manas Destanı: Bir Kahramanın Sonsuz Yolculuğu (Gülşah Durmuş), Campbell'ın Monomit Kuramı Bağlamında Kökin Erkey Destanı (Sine Elif Arıkan), Cengiz Aytmatov ve Masal Dünyası – Masal ve Efsanelerin Arketipsel Çözümlemesi (Rugeş Demir), Joseph Campbell'ın Monomit Aşamaları Bağlamında Dede Korkut'un Begil Oğlu Emre'nin Boyu Destanı (Dinçer Atay).

Bu çalışmada Joseph Campbell'ın monomit kuramının aşamalarını örnekleyen Yakari animasyon filmi ele alınmıştır. Film monomit kuramı çerçevesinde analiz etmek ve Campbell'ın kahraman döngüsünün animasyon filmlerinde de geçerli olduğunu kanıtlamak amacıyla, kurama uygun ve geçişleri etkili bir şekilde temsil eden sahneler seçilmiştir.

1. Monomit Kuramının Aşamaları

Amerikalı yazar ve mitolojist Joseph Campbell, 1949'da yayımlanan *The Hero With A Thousand Faces* (Türkçeye *Kabramanın Sonsuz Yolculuğu* adıyla çevrildi) kitabında kahramanın dönüşüm evrelerini ele almıştır. Kitapta yer verdiği dönüşüm aşamalarını ise Carl Gustav Jung'un *Analitik Psikoloji Kuramı* ile ilişkilendirmiştir. Jung'un insanların doğuştan sahip olduğu davranış biçimleri olarak ele aldığı, kolektif bilinç dışının yansıması olan arketipler monomit kuramının da temellerini oluşturur (Campbell, 2013: 24-25). Arketipler, farklı insanların hikâyelerinde karşımıza çıkan ortak, evrensel motiflerdir. Kolektif bilinç dışının simgesi haline gelen arketiplerin kişiler üzerinde yansıması farklı olsa da genel olarak birbirine benzeyen ortak yönleri söz konusudur. Bilinç dışını kişisel ve kolektif olmak üzere

ikiye ayıran Jung, daha çok duyguların bulunduğu kolektif bilinç dışını tüm insanlığın ortak anılarının bulunduğu alan olarak açıklamıştır. Özellikle hastaların rüyalarındaki hayali karakterler ile mitolojik anlatılarda karşımıza çıkan karakterler arasında benzerlikler dikkat çekmektedir. Bu durum kolektif bilinç dışı ile açıklanmaktadır (Jung, 2006: 58).

Bu bağlamda mitler ve mitolojik anlatılarda kolektif bilinçdışının örneklerini görebileceğimiz birçok örnek karşımıza çıkmaktadır. Özellikle kozmogoni ve eskatoloji mitlerinde dünya mitolojisinde benzer unsurlarla karşılaşılır (Eliade, 2020: 81- 104). Söz gelimi evrenin yaratılışı ile ilgili Mısır mitolojisi, Hint mitolojisi, Türk mitolojisi gibi pek çok mitolojide ‘su’ benzer unsurlar arasında yer almaktadır (Aça, 2018). Campbell yaptığı araştırmalar sonucunda mitolojik anlatılarda kahramanların yaşadığı serüvenlerin benzer bir şekilde ilerlediğini görmüştür. Campbell, *Kabramanın Sonsuz Yolculuğu* kitabında da bu benzerlikleri üç temel merkeze oturtmuştur: ayrılma-erginlenme-dönüş.

Campbell’ın monomit kuramına göre, kahramanın yolculuğu aslında bir metamorfoz döngüsüdür. Kahramanın serüveni, sıradan hayatından çıkıp önemli deneyimler yaşadktan sonra, nihayetinde başlangıç noktasına geri dönmesiyle tamamlanır. Campbell kitabında yer verdiği kahramanın macera döngüsünün aşamaları ise tablo 1 üzerinde gösterilmiştir:

Tablo 1: Kahramanın Macerası (Campbell, 2013).

Joseph Campbell’ın tarif ettiği bu evrelerde her aşamanın bulunma zorunluluğu yoktur. Ayrıca şemada belirtilen aşamalar anlatıya bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir.

2. Mitolojik Öğelerle Bezeli Bir Animasyon: Yakari ve Kahramanın Yolculuğu

Yakari, Fransız- Belçika ortak yapımı bir animasyon filmidir. İlk olarak 2020 yılında gösterime giren film, Avrupa çizgi roman serisi *Yakari*’ye dayanır. Yakari, vahşi bir at ile yola koyulan küçük bir

çocuğun hikâyesini anlatan animasyon filmidir. Sioux yerlilerinden olan Yakari, vahşi bir at olarak bilinen ve asla evcilleştirilemeyeceği düşünülen *Şimşek* ile yola çıkar. Yolculukları sırasında Büyük Kartal tarafından ziyaret edilen Yakari'ye Büyük Kartal özel bir hediye verir: hayvanlarla konuşabilme yeteneğini kazandıracak muhteşem bir tüy. Bu olağanüstü yetenekten sonra, Yakari ve Şimşek için bu yolculuk, birbirleriyle ömür boyu sürecek bir dostluk kurmalarını sağlamıştır. Kabilesine atıyla birlikte dönen Yakari artık sıradan biri değildir.

a. Yola Çıkış

Joseph Campbell ve Jung'un görüşleri doğrultusunda kaleme alınan *Yazgının Yolculuğu* kitabında Christopher Vogler, monomit kuramının öykü ya da senaryoya nasıl uyarlanabileceği hakkında bilgiler vermiştir. Özellikle mitler üzerine inşa edilen hikâyelerde ya da sinema filmlerinde kahramanın büyük değişim yolculuğuna çıkmadan önceki sıradan dünyasındaki hayatı, okuyucu ve izleyici ile buluşturulur. Vogler, dönüşümün etkileyciliğini göstermek için kahramanın olağan yaşamının hikâyede veya sinema filmlerinde gösterilmesi gerektiğini belirtir. Kahramanın dönüşümünü tamamladıktan sonraki hali ile sıradan hali arasındaki zıtlığı görebilmek için bu aşamanın atlanmaması gerekir (Vogler, 2009: 51-52).

Yakari animasyon filminde de Yakari önce sıradan hayatı içerisinde gösterilir. Köpeği Sarkık Kulak ile ormanda oyun oynayan Yakari, sıradan dünyasında yaşayan sevimli bir çocuk olarak izleyiciye tanıtılır. Sonrasında bufalo sürüsünün geçtiği sahneye yer verilir. Burada bufalolar mevsim şartlarının değişeceğini bildiren habercilerdir. Bufaloları gören Yakari'nin babası kabile için mevsim şartlarının zorlaşacağını anlar ve bu durumu kabilesi ile paylaşır. Bu sahneden sonra Yakari'nin yolculuğunun en önemli parçalarından biri olan Şimşek ile ilk karşılaşmaya yer verilir. Sıradan hayatında oyun oynamaya devam eden Yakari'nin üzerinden atlayan ve sonra hızlıca oradan uzaklaşan Şimşek, yolculuğun ilk çağrısı sayılmaktadır. Vogler, maceraya çağrı evresinin oyunun kurallarını belirlediği ve kahramanın amacına açıklık getirdiğini söyler. Kahramanın amacı genellikle hazineyi ya da sevgiyi elde etmek, intikam almak veya yanlış düzeltmek, bir düşü gerçekleştirmek, bir meydan okumaya yanıt vermek, bir yaşamı değiştirmek vb. olarak karşımıza çıkar (Vogler, 2009: 51-52). Yakari'nin amacı da Şimşek'in sırtına binmek ve iyi bir savaşçı olmaktır.

Görsel 1: Yakari Animasyon Filminin Kahramanı Yakari

Kabilesinin yanına dönen Yakari yüksek bir ağacın tepesine tırmanır ve ağacın üzerinde uyuyakalır. Düşünde uçtuğunu gören Yakari, bir süre sonra kendisini kartal olarak görür. Bu düş Yakari'nin yolculuk boyunca ona yardım edecek kutsal güç ile karşılaşma aşamasıdır. Yakari, gördüğü düşü annesi ve büyükbabası ile paylaşır. Bilge bir karakter olan büyükbaba kartal tarafından ziyaret edilen kişiyi sıra dışı bir kaderin beklediğini belirtir. Burada kutsal ruh olarak karşımıza çıkan kartal-doğaüstü yardım- kahramana çıkması gereken yolculuğu hatırlatmaktadır. Çünkü gördüğü rüya buna delalettir. Akşam toplanan kabiledede bufalo sürüsünün peşinden gidilmesi ve fırtına mevsiminde oluşan büyük hortuma yakalanmamak için göç edilmesi gerektiği kararları alınır. Tüm kabilenin çabucak göç edebilmesi için yabancı atların yakalanması gerektiği söylenir. Bu konuları konuştukları Yakari'nin bir arkadaşı ertesi gün avcılarla birlikte gitmeyi teklif eder. Yakari babasının buna izin vermeyeceğini belirtir. Yakari'nin arkadaşlarından bir diğeri ise atları avlamaya yalnızca savaşçıların gidebileceğini söyler. Diğer arkadaşı gitmekte ısrar edip savaşçı olduğunu iddia edince Yakari, yalnızca cesaret tüyüne sahip olanların savaşçı kabul edildiğini söyler. Burada cesaret tüyü, savaşçılığın bir sembolü olarak karşımıza çıkar. Bunun üzerine arkadaşı Yakari'ye Şimşek'in de atların arasında olacağını hatırlatır. Burada çağrışı reddeden Yakari'nin yeniden maceraya çağrılışı söz konusudur. Ertesi gün Yakari ve arkadaşları avcılarını gizlice izler. Bu sahnede Yakari, Şimşek ile göz göze gelir ve onun peşinden gider. Bu artık kahramanın maceraya çağrışı kabul ettiği anlamına gelir. Bu bağlamda ilk eşik geçilmiştir denilebilir. Campbell ilk eşik ardında karanlık ve tehlikenin bulunduğunu belirtmektedir (Campbell, 2006). Bu aşamadan sonra kahramanı tehlikeli bir yolculuk beklemektedir. Yakari kabilesinin göç etmesinden önce Şimşek'i son kez görebilmek için atın ayak izlerini takip eder. Bu sırada arkadaşları Yakari'nin köpeği Sarkık Kulak'a onu takip etmesini söylerler. Bu bölümde Sarkık Kulak da Yakari'nin kahramanlık yolculuğunda ona yardım edecek yardımcı güçlerden biridir. Yakari ormanın derinliklerine doğru ilerlerken kayalıklardan düşen bir taşa ayağını sıkıştıran Şimşek ile karşılaşır. Onu ürkütmeden kurtarmaya çalışır. Bu sahne Yakari'nin tehlikelerle yüzleştiği ilk andır. Çünkü Şimşek'i kurtarmak isterken kendisi kayanın altında kalmaktan son anda kurtulur. İşte tam bu esnada yolculuğunda ona rehber olacak koruyucu ruh Ulu Kartal, göklerden çıkagelir ve Yakari'nin totemi olduğunu söyler. Campbell'ın da belirttiği gibi çağrışı tam olarak kabullenememiş olanlar için kahramanın doğaüstü bir yardım alması gerekir. Bu anlatıların bazılarında bir yaşlı kadın veya erkek olarak karşımıza çıkar (Campbell, 2009). Bu filmde de doğaüstü güç Ulu Kartal'dır. Ulu Kartal Şimşek'i kurtarmasının karşılığı olarak Yakari'ye en güzel tüylerinden birini verir: Cesaret tüyü. Yakari, Ulu Kartal'a artık bir savaşçı olup olmadığını sorar. Ulu Kartal iyi savaşçıların tüm canlıları koruyan ve iyilik için mücadele eden kişiler olduğunu söyler ve ona insanlara verilmeyen bir hediye verir: Hayvanların dilini anlama gücü.

Bu sahneden itibaren Ulu Kartal'ın kendisine ne hediye verdiğini anlayan ve 'ilk eşik' geçen Yakari'nin önünde aşması gereken testlerin olduğu mücadele safhası başlamış olur.

Görsel 2: Yakari'nin Koruyucu Ruh Ulu Kartal ile Tanışması.

b. Erginlenme

Hayvanların dilini anlama özelliği kazanan Yakari, artık içerisinde belirsiz biçimlerin bulunduğu bir düş dünyasında ilerler. Bu bölümde, kahraman bir dizi sınavdan geçerken, doğaüstü yardımcının önerileri, tılsımları ve gizli araçlarından faydalanır (Campbell, 2009: 113). Yabani at Şimşek'i takip etmeye devam eden Yakari ormanda hayvanlarla konuşarak onlardan Şimşek'in nereye gittiğini öğrenir. Şimşekle yüz yüze gelen Yakari, Şimşek'le konuşur ve onun üzerine binmeye çalışır. Bu sahnede Şimşek Yakari'yi izin almadan sırtına binmek istemesi nedeniyle sırtından atar, onun tüm insanlar gibi bencil olduğunu söyler ve oradan uzaklaşır. Bu duruma çok üzülen Yakari'i tehlikeli bir ırmağı aşır Şimşek'i takip etmeye başlar. Ayağı kayan Yakari suda bir süre sürüklendikten sonra şelaleden aşağıya düşer. Ulu Kartal'ın verdiği cesaret tüyünü de kaybetmiştir. Ölüp ölmediği bilinmeyen Yakari'nin suda bir kütüğe tutunup sürüklendiği sahnede yeniden koruyucu ruh Ulu Kartal ortaya çıkar. Gözlerini açtığında kendisini su samurlarının yaptığı sete takılmış bir halde bulur ve su samurları sayesinde takıldığı yerden kurtulur. Yakari artık içine girdiği olağandışı dünyanın kuralları ile hareket etmesi gerektiğini öğrenmeye başlamıştır (Vogler, 2009).

Yakari'nin kabileye dönmediğini anlayan ailesi de Yakari'yi bulmak için yola çıkar. Yakari ise zorlu yolculuğuna devam etmektedir. Kabilesine dönmek için yürümek zorunda kalan Yakari'nin gücü tükendiği anda doğaüstü güç yeniden ortaya çıkar. Ulu Kartal umutsuzluğa kapılan Yakari'ye yolculuğa devam etmesi için yardımcı olur ve bu yolculuktan savaşçı olarak çıkabilmesi için devler ve toprak ananın öfkesi ile yüzleşmesi gerektiğini vurgular. Ulu Kartal'ın gitmesiyle beraber bir anda yer sarsılmaya başlar ve Yakari kendisini bir at sürüsünün arasında bulur. Avcılardan kaçan atların arasında ezilme tehlikesi yaşayan Yakari'nin yardımına Şimşek yetişir. Sırtına atlamasını söyleyen Şimşek, Yakari'yi kurtarır. Ona Yakari için en güvenilir yer olan ailesinin yanına dönmesi gerektiğini söyler. Yakari, Şimşek'ten ailesinin yanına dönme konusunda yardım ister ve arkadaş olabileceklerini söyler. Şimşek, özgür bir at olduğu için bu teklifi kabul etmez. Tam o esnada yabani atların avcılar tarafından ele geçirildiğini fark ederler. Yakari bu konuda Şimşek'e yardım eder ve yabani atları kurtarır. Bu sahneden sonra Yakari Şimşek'in güvenini kazanır ve yolculuğuna Şimşek ile devam eder. Tabii bu

arada yeni bir düşmanları vardır: atları kurtardıkları başka bir kabiledaki bir avcı. Yakari'yi bu sahneden sonra daha tehlikeli sınavlar beklemektedir. Ailesinin yanına dönebilmek için önünde iki seçenek vardır. Ya yasak bölge olan avcılarının olduğu yerden evine dönecektir ya da zorlu zirveyi aşarak ailesinin yanına ulaşacaktır. Yakari rehberi Ulu Kartal'ın sözlerini hatırlar. Burada zorlu zirvenin devleri temsil ettiğini anlar ve yolculuğuna dağlardan gitmeye karar verir. Şimşek ile maceralı yolculuğuna devam eder. Bir taraftan ailesi de Yakari'yi bulmaya çalışır. Yakari'nin kaybettiği tüyü bulan kahramanın annesi bunun bir işaret olduğunu söyler ve oğlunun hayatta olduğunu anlar. Animasyonun birçok yerinde Yakari'nin babasının Şimşek'i yakalamanın imkânsızlığından bahsetmesi dikkat çekicidir. Baba figürü burada alt edilmesi gereken bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Yakari'nin babasını bu görevi başarabileceğine inandırması 'babanın gönlünü alma' eşliğini hatırlatır.

Yakari ve Şimşek dağın zirvesinde ilerlerken karşlarına bir ardıç kuşu çıkar. Türk mitolojisinde ardıç kuşu kutlu varlık olarak kabul edilir (Ergun, 2017: 283). Bazı halk inançlarında ise ardıç kuşu, yolculukları sırasında insanlara rehberlik eden ve onlara cesaret veren bir sembol olarak görülür (URL-1). Bu animasyon filminde de ardıç kuşu rehberlik etme rolünü üstlenir ve Sioux kabilesine Yakari'nin iyi olduğu haberini ulaştırır. Yakari, yolculuğunun sonuna yaklaşmaktadır. Soğuktan donmak üzereyken bir mağaraya rastlar ve buraya sığınır. Burası sıcak, güvenilir bir yerdir: tıpkı anne karnı gibi. Artık Yakari, mağaranın derinliklerine yaklaşmıştır (Vogler, 2009: 209-210). Bu aşamadan sonra Campbell, çile evresinin başladığını belirtir. Bu bölüm maceranın en can alıcı ve büyüleyici yerlerinden biri olarak karşımıza çıkar (Campbell, 2013). Dağda karlarla kaplı bir yarıktan aşağı düşen Yakari ölümle yüzleşir. Mağarada karşılaştıkları gelincik Yakari'ye rehberlik eder ve peşlerindeki avcıyı atlatıp yarıktan kurtulmasını sağlar. Yakari, düştüğü yarıktan donmuş bir nehri takip eder ve karanlık yarıktan kurtulur. Artık devam edemeyecek kadar yorgundur. Üstelik peşindeki avcı Yakari'ye saldırmak üzeredir. Bu esnada gölgeler içerisinden bir el uzanır ve avcıyı Yakari' den uzaklaştırır. Bu el Yakari'nin babasına aittir. Yakari sonunda ailesine kavuşmuştur fakat fırtına da yaklaşmak üzeredir.

c. Dönüş

Ailesine kavuşan Yakari, Şimşek'i de bulmak ister. Bu sahnede baba figürü yine Şimşek'in ehlileştirilemeyeceğini hatırlatır ve Yakari'ye devam etmeleri gerektiğini söyler. Atın üzerinde kabilelerinin yanlarına ulaşmaya çalışan Yakari ve ailesi büyük bir hortumla karşılaşır. Büyük hortum, Ulu Kartal'ın mesajındaki toprak ananın öfkesidir. Artık büyülü kaçış eşliğindedirler. Atlarının dayanacak gücü kalmamıştır. Yakari'nin babası kurtulmaları için bir mucizeye ihtiyaçları olduğunu söyler. Tam olarak bu sözlerden sonra sahneye Şimşek çıkar. Şimşek, dışarıdan gelen kurtuluştur. Kahramanı doğüstü macerasından alıp kendi dünyasına götürmekle görevli kişidir (Campbell, 2013). Babasının atından Şimşek'in üzerine atlayan Yakari, Şimşek'in yardımıyla ailesini kurtarmaya çalışır. Kayalıkların olduğu dar bir yoldan ilerlemeye çalışan Yakari ve ailesinin üzerine taşlar düşer. Bu Yakari'nin macerasının son aşamasıdır. Bilindik topraklardan karanlığa doğru bir yolculuğa çıkan kahraman, orada macerasını tamamlar veya hapsedilir, tehlikelerle karşılaşır ve geri dönüşü, o öte bölgeden bir dönüş olarak anlatılır (Campbell, 2013). Kayalıklardan kurtulmayı başaran Yakari dönüş eşliğini aşmıştır. Bundan sonra Yakari eskisi gibi değildir.

Görsel 3: Yakari'nin Şimşek'in Üzerinde Kabilesinin Yanına Döndüğü An.

Kabilesine kimsenin avlayamadığı at olan Şimşek'in üzerinde döner. Campbell'in da belirttiği gibi zafer kazanan kahraman geri döndüğünde doğaüstü gücün tam desteğini alır (Campbell, 2013). Yakari de kabilenin gururlu bakışlarıyla karşılaşır. O artık iki dünyanın ustası haline gelmiştir. Akşam kabiledede düzenlenen törende Yakari'nin babası kaybolan cesaret tüyünü Yakari'ye teslim eder, çünkü o artık cesur bir savaşçı -iki dünyanın ustası- olmayı başarmıştır. Animasyonun son sahnesinde Şimşek'in üstünde özgürce koşutan Yakari'ye ve koruyucu ruh olan kartala yer verilir. Bu sahne ile eski hayatına bir kahraman olarak dönen Yakari'nin artık yaşama özgürlüğü evresinde olduğu ve dönüşümünü tamamladığı anlaşılmaktadır.

Görsel 4: Yakari, Şimşek ve Ulu Kartal'ın Yer Aldığı Sahne

Sonuç

Joseph Campbell, dünyanın dört bir yanından derlediği mitolojik hikâyelerdeki benzerliklerden yola çıkarak monomit adını verdiği bir kuram oluşturarak birçok alanda yapılan araştırmalara ilham olmuş, özellikle sinema sektöründe büyük yankı uyandırmıştır. Çok sayıda film yapımcısı Campbell'ın kahramanın yolculuğu döngüsünü eserlerine uygulamıştır. Farklı türlerdeki birçok filmde Campbell'ın *binbir yüzlü kahramanları* izleyiciyi karşılamaktadır.

Monomit kuramının etkileme alanlarından biri de animasyon filmleridir. İncelenen animasyon filmi, Kızılderili bir çocuk olan Yakari'nin kahramanlık döngüsünü ele almıştır. Kahramanın karşılaştığı eşikler, mücadeleler ve dönüşüm yolculuğu anlatılırken hem eğlenceli hem de merak unsurlarıyla bezeli sahnelerle izleyicinin dikkati çekilir. Animasyon filminde monomit kuramının bölümleri açık bir şekilde canlandırılmıştır. Örneğin dağlar devleri temsil ederken, hortum toprak anayı temsil etmiştir. Bu da özellikle animasyon film izleyicilerinin yaş grubu göz önünde bulundurulunca önem arz etmektedir. Bu yaklaşım, izleyicilerin aşamaları daha iyi anlamasını sağlamıştır. Bu bağlamda bu çalışma; anlatılar ve sinema filmlerinin haricinde -daha çok çocuklar için tasarlanan- animasyon filmlerinde de monomit kuramının kullanıldığı gerçeğini gözler önüne sermektedir. Ayrıca monomit kuramı yöntemine göre çözümlemesi yapılan Yakari animasyon filminde Campbell'ın formüle ettiği aşamaların hepsine yer verilmediği görülür. Yapılan çözümleme sonucunda yola çıkış bölümünde “maceraya çağrı, çağrının reddedilişi, doğaüstü yardım, ilk eşğin aşılması” aşamalarına yer verilmiştir. Erginlenme bölümünde “sınavlar yolu, babanın gönlünü alma eşği”, dönüş aşamasında ise “büyülü kaçış, dışarıdan gelen kurtuluş, dönüş eşğinin aşılması, iki dünyanın ustası, yaşama özgürlüğü” aşamaları kullanılmıştır. Tüm aşamalara yer verilmeyen animasyon filminde Yakari, kahramanın sonsuz yolculuğu döngüsünü tamamlamış ve kabilesine savaşçı olarak dönmüştür.

Carl Gustav Jung'un kolektif bilinç dışı görüşüyle paralel ilerleyen monomit kuramı, insanın kendini bulmasına hizmet ettiği için psikolojik izler de taşımaktadır. Bu nedenle monomit kuramına göre hazırlanan filmler insanları çok etkilemektedir. İnsanlar üzerinde büyük etkiler bırakması nedeniyle monomit kuramından faydalanan bazı yapımcıların filmlerini propaganda aracı olarak kullandıkları da görülmektedir (Özpay, 2020). Bu bağlamda monomit kuramı üzerine temellendirilen film ve animasyonlarla hem kişinin kendini bulması motive edilirken hem de kişilere benimsetilmek istenilen düşünceleri aktarma aracı olarak kullanılabilceği sonucuna ulaşılır.

Sonuç olarak bugün kahramanın döngüsel yolculuğunu işleyen Star Wars, Matrix, Yüzüklerin Efendisi, Harry Potter vd. kült filmler hâlâ büyük bir ilgiyle izlenmeye devam etmektedir. Belki de insanoğlu bu yapımlar aracılığı ile kendi yolculuğunun izlerinin bilincine varmaktadır. Yaşanılan zorluklar, hastalıklar, üstesinden gelinmesi gereken görevler gibi insanların hayatlarında da dönüşümler yaşadığı pek çok zorlu evre vardır. Bu çerçevede monomit teorisini kullanan sinema ve animasyon endüstrisi, bireylerin kendi yolculuklarının farkına varmalarını sağlayarak, her zorlu aşamanın ardından daha da güçlenerek ilerleyebilecekleri mesajını verir ve böylece insanlığın hayata tutunmasına katkıda bulunur.

Kaynakça

- Aça, M. (2018). Dünya Mitolojilerinde Toprak Simgeçiliği, *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 23-35.
- Arıkan, S.E. (2021). Campbell'in Monomit Kuramı Bağlamında Kökin Erkey Destanı, *Kültürel Miras Araştırmaları*, 2 (1), 16-21.
- Atay, D. (2017). Joseph Campbell'in Monomit Aşamaları Bağlamında Dede Korkut'un Begil Oğlu Emre'nin Boyu Destanı, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6 (3), 2503- 2521.
- Campbell, J. (2013). *Kabramanın Sonsuz Yolculuğu* (Sabri Gürses, Çev.), İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Demir, R. (2023). Cengiz Aytmatov ve Masal Dünyası – Masal ve Efsanelerin Arketipsel Çözümlemesi, *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (1), 181-185.
- Durmuş, G. (2015). Campbell'in Monomit Kuramı Bağlamında Manas Destanı: Bir Kahramanın Sonsuz Yolculuğu, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25 (2), 67-76.
- Eliade, M. (2020). *Mitlerin Özellikleri*, İstanbul: Alfa.
- Ergun, P. (2017). *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Giacometti, X., Genkel, T., Yakari, 2020. <https://www.imdb.com/title/tt11125636/>
- Jung, C. G. (2006). *Analitik Psikoloji* (Çev. Ender Gürol), İstanbul: Payel Yayınları.
- Özpay, O. (2020). Monomit Kuramı Bağlamında Kahramanın Yolculuğu: İlk Kan Filmi ve John Rambo Örneği, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (3), 1109-1119.
- Url-1.https://www.bilgidunyasi.com/nedir/ardic-kusu-anlami-nedir?form=MG0AV3#google_vignette, (Erişim Tarihi 08. 10. 2024).
- Vogler, C. (2009). *Yazarın Yolculuğu* (Çev. Kenan Şahin), İstanbul: Okuyan Us.